

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

GAZİ RAVÎLER

Yıming SAIFULA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2022

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

GAZİ RAVÎLER

Yıming SAIFULA

Danışman: Prof. Dr. Muhammet YILMAZ

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Ali HATALMIŞ

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi İbrahim SAYLAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2022

ukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu alışma, jürimiz tarafından Temel İşlam Bilimleri Ana Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Muhammet YILMAZ

(Danışman)

ye: Doç. Dr. Ali HATALMIş

ye: Dr. Öğr. Üyesi İbrahim SAYLAN

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

.../.../2022

Prof. Dr. Serap ÇABUK

Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, izelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. / / 2022

Yiming SAIFULA

ÖZET

GÂZÎ RÂVİLER

Saifula YIMING

Yüksek Lisans Tezi, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Muhammet YILMAZ

Nisan 2022, 115 sayfa

Gazi ravîler ilk üç asırdaki savaşlarda dinî, sosyolojik, tarihi, ekonomik, siyasî ve askeri strateji açısından önem taşımaktadır. Onlar rivayet ettiği hadisleri ile çeşitli savaşlarda müslümanlara örnek olmuştur. Sahabeden pek çoğu gazvelere katılarak Hz. Peygamber'in savaşları hakkındaki hadisleri bize güvenilir bir şekilde ulaştırmışlardır. Sonra tâbiûn ve etbâu't-tâbiîn döneminde bazı ravîler savaş bölgelerine gidip gazvelerle ve hadis rivayetleri ile meşgul olmuşlardır. İslâm coğrafyacıları bu bölgelere, Bilâdü's-Suğûr (sınır şehirleri) ismini vermiştir. Bu çalışmada, ilk üç asırda hadis rivâyetleri ile öne çıkıp, savaş meydanlarında önemli role sahip olan kırk (40) gazi hadisçinin örnek ahlâkî davranışlarına dair ifadeler ortaya konulup nakiller yapılmıştır. Gâzi muhaddislerin yaşamı, rivayet ettiği hadisleri, ilmî eserleri, gazve konusundaki sünneti anlama yöntemleri incelenmiştir. Ayrıca gazi ravîlerin genel bir değerlendirilmesi yapılarak bu ravîlerin gazveye bakış açıları, ortak yönleri ve farklı görüşleri analiz edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Hadis, Gâzi Raviler, Gazve, Cihâd, Tâbiûn, Etbâu't-tâbiîn.

ABSTRACT**VETERAN HADITH NARRATORS****Yiming SAIFULA****Master Thesis, Department of Basic Islamic Sciences****Advisor: Prof. Dr. Muhammet YILMAZ****January 2022, 115 pages**

In the first three centuries of warfare, gazi narrators are significant in terms of religion, sociology, history, economy, politics, and military strategy. With the hadiths they narrated, they set an example for Muslims in numerous wars. Many Companions took part in the ghazwe and relayed the hadiths of Hazrat Prophet's wars to us in a trustworthy manner. Then, during the Tabiun and Etbau't-Tabiin periods, certain hadith narrators went to combat zones and participated in fights as well as hadith narrations. These areas were dubbed Bilad as-Sugur by Islamic geographers (border cities). The excellent moral practices of the a total of forty (40) gazi Hadith narrators were presented and recorded in this study, which came to the fore with hadith narrations in the first three centuries of the Islamic World and have remained effective till today. Along with their biographies, the hadiths they transmitted, scientific works, and techniques of understanding circumcision on holy warfare, they were investigated. Furthermore, a general assessment of veteran's narrators was carried out and their holy war perspectives, common aspects and different point of views were analyzed.

Keywords: Hadith, Veteran Hadith Narrators, Ghazwe, Jihad, Tabiun, Etbau't-Tabiin.

ÖN SÖZ

İlim her şeyden önce gelir ve ona göre amel ve hareket edilir. Hakikat, hayatına anlam katmak isteyen müdekkik araştırmacıların vazgeçemeyeceği bir anlam arayışıdır. Anlam arayışı sıkıntılı, zor ve yıpratıcı süreçleri bünyesinde barındırır. Bu bakımdan hakikati korumak için zorluklara karşı tahammüllü olmak gerekir. Bir başka ifade ile amelsiz ilmin kıymeti, gücü ve kuvveti olmaz. Kutlu peygamberler, kendilerine ilim, hikmet, güç ve kudret verilen; böylece ilim-amel-ihlas dairesinde anlamlı bir hayat yaşayan ve bu yaşam tarzlarıyla ümmetine örnek olan şahsiyetlerdir. Âlimler de bu peygamberlerin varisleri olarak onların izini sürmüşlerdir. Bu anlamda özellikle hadis ilmiyle ilgilenen âlimler, bu hususta çok emek sarf etmişlerdir.

Son ve mükemmel din olan İslâm dini, VII. asrın başlarında Mekke’de ortaya çıkıp yayılmaya başlamıştır. Bu dinin ilk inananları olan sahâbîler, hayatları boyunca yirmi üç yılda indirilen Kur’an-ı Kerim ve Hz. Peygamber’in sünnetine göre hareket etmeye çalışmışlardır. Medine dönemini oluşturan yaklaşık 10 senelik zaman diliminde çok sayıda gazve gerçekleşmiştir. Âlim-câhil, fakir-zengin demeden genellikle âkil-bâliğ her erkek bu gazvelere katılmıştır. Gazve sırasında birçok ayet nazil olmuş ve o esnada Hz. Peygamber birtakım hadisler söylemiştir. O sırada gazvede bulunan sahâbîler, Hz. Peygamber’in söylemiş olduğu bu hadisleri aktarmak suretiyle bir nevi “gazi” hadis ravileri olmuşlardır. Onlar Kur’ân ve Sünnet’te önemine işaret edilen cihada katılmış ve bunun ecrini kazanmaya gayret etmişlerdir. Bir sonraki tabaka olan tâbiûn döneminde ise gazvelere ve cihadlara katılmak, bazı nedenlere bağlı olarak her Müslümana nasip olmamıştır. Âlimlerin bazısı, sadece hadis rivayet etmekle meşgul olabilmişken, bazıları ise hem hadis rivayetiyle ilgilenebilmiş hem de gazve ve cihada katılmışlardır. İşte bu çalışmamızda hem hadis ilmiyle meşgul olmuş hem de gazvelere katılan ravilerin hayatları, katıldıkları savaşlardaki rolleri ve hadis rivayetindeki yerleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında bir kelime olsa bile görüşleriyle katkısı olan, isnad zinciri gibi birçok değerli isim bulunmaktadır. Öncelikle bu önemli çalışmaya muvaffak eden Allah’a şükürler olsun. Yüksek Lisans ders dönemimde bana hadis metinleri dersi üzerinden hadis ilmini sevdiren ve kendisinden çokça istifade ettiğim ve bu konunun tespitinden çalışmanın tamamlanmasına kadar her noktada desteğini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Muhammet Yılmaz’a teşekkür etmek isterim. Ayrıca kalem ile şükranlarımı ifade etmek zor olan kıymetli hocalarım Prof. Dr. Ali

Osman Ateş ve Prof. Dr. Nâsi Aslan gibi hocalarımın programa kabulünden tezimizin kemale ermesine kadar büyük katkıları olmuştur. Aynı şekilde hep bize yardımcı olmaya çalışan, bize önemli görüşleriyle yol gösteren Prof. Dr. Bünyamin Erul, Prof. Dr. Enbiya Yıldırım, Prof. Dr. Ataullah Şahyar ve bütün hocalarımıza teşekkür etmek isterim. Çalışmamızda bize yardımcı olmaya çalışan, okuma zahmetinde bulunup düzetmelerinde katkıda bulunan değerli doktora ve lisansüstü arkadaşlarım sayın Hamdi Ersöz ve Mehmet Kalkan'a da katkılarından dolayı şükranlarımı sunmak istiyorum.

Son olarak benim varlığıma sebep olup yüksek eğitime kadar ulaşmam için her türlü fedakarlığa göğüs geren Kaşgar'daki ailem de zor bedelleri ödemiştir. Bu nedenle çalışmamızı sadaka-i cariye olarak onların hesabına aktarmak istiyorum. Özet olarak dinimiz, vatanımız ve diğer kendi haklarını savunma yolunda şehit düşen gazi atalarımıza; değerli dost ve arkadaşlarıma, maddî ve manevî her türlü desteği sağlayan Türkiye'deki din ve dil kandaşlarımıza sonsuz teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Yıming SAIFULA

Adana 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ	vi
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı.....	1
1.2. Araştırmanın Yöntemi ve Kapsamı	3
1.3. Araştırmanın Kaynakları.....	4
1.4. Gazve ve Gâzilik Kavramları	5
1.4.1. Kur'ân-ı Kerîm ve Hadislerde Gazve ve Gâzilik.....	8
1.4.2. Hadislerde Gazve ve Gazilik Konusu	11
1.5. İlk Üç Asırda Gazvelere Genel Bakış.....	13

BÖLÜM I

HZ. PEYGAMBER VE SAHÂBE DÖNEMİNDE GÂZİ RÂVİLER

1.1. Ebû Ubeyde b. Cerrâh.....	17
1.1.1. Hayatı	17
1.1.2. Katıldığı Gazveler	17
1.1.3. Hadis Rivayetleri.....	19
1.2. Hâlid b. Velîd.....	20
1.2.1. Hayatı	20
1.2.2. Katıldığı Gazveler	20
1.2.3. Hadis Rivayeti	24
1.3. Ümmü Harâm bint Milhân.....	25
1.3.1. Hayatı	25
1.4.3.2. Katıldığı Gazveler	25
1.4.3.3. Hadis rivâyetleri	26
1.4. Ebü'd-Derdâ	26
1.4.1. Hayatı	26
1.4.2. Katıldığı Gazveler	27
1.4.3. Hadis Rivayetleri.....	28

1.5. Abdurrahmân b. Avf.....	29
1.5.1. Hayatı	29
1.5.2. Katıldığı Gazveler	30
1.5.3. Hadis Rivayetleri.....	31
1.6. Alî b. Ebî Tâlib	31
1.6.1. Hayatı	31
1.6.2. Katıldığı Savaşlar	32
1.6.3. Hadis Rivayetleri.....	36
1.7. Zeyd b. Sâbit	37
1.7.1. Hayatı	37
1.7.2. Katıldığı Savaşlar	38
1.7.3. Hadis Rivayetleri.....	38
1.8. Ebû Eyyûb el-Ensârî	40
1.8.1. Hayatı	40
1.8.2. Katıldığı Savaşlar	40
1.8.3. Hadis Rivayetleri.....	41
1.9. Sa'd b. Ebû Vakkâs.....	43
1.9.1. Hayatı	43
1.9.2. Katıldığı Savaşlar	43
1.9.3. Hadis Rivayetleri.....	45
1.10. Abdullah b. Ömer b. Hattâb.....	45
1.10.1. Hayatı	45
1.10.2. Katıldığı Savaşlar	46
1.10.3. Hadis Rivayetleri.....	47
1.11. Câbir b. Abdullah.....	48
1.11.1. Hayatı	48
1.11.2. Katıldığı Savaşlar	49
1.11.3. Hadis Rivayetleri.....	50

BÖLÜM II

TÂBÎÛN VE ETBÂ'U'T-TÂBÎÎN DÖNEMİNDEKİ GÂZÎ RÂVÎLER

2.1. Tâbiûn Dönemindeki Gâzi Raviler	52
2.1.1. Ebû Müslim el-Havlânî	52

2.1.1.1 Hayatı	52
2.1.1.2. Katıldığı Savaşlar	52
2.1.1.3. Hadis Rivayetleri.....	53
2.1.2. Şakîk b. Seleme el-Esedî.....	53
2.1.2.1. Hayatı	53
2.1.2.2. Katıldığı Savaşlar	54
2.1.2.3. Hadis Rivayetleri.....	54
2.1.3. Abdullah b. Ebû Talha	55
2.1.3.1. Hayatı	55
2.1.3.2. Katıldığı Savaşlar	55
2.1.3.3. Hadis Rivayetleri.....	55
2.1.4. Ebû Zebyân el-Kûfî.....	56
2.1.4.1. Hayatı	56
2.1.4.2. Katıldığı Savaşlar	56
2.1.4.3. Hadis Rivayetleri.....	56
2.1.5. Ebû'l-Âliye er-Riyâhî.....	57
2.1.5.1. Hayatı	57
2.1.5.2. Katıldığı Savaşlar	57
2.1.5.3. Hadis Rivayetleri.....	58
2.1.6. Kays b. Ebû Hâzim	59
2.1.6.1. Hayatı	59
2.1.6.2. Katıldığı Savaşlar	59
2.1.6.3. Hadis Rivayetleri.....	59
2.1.7. Abdullah b. Muhayrîz	60
2.1.7.1 Hayatı	60
2.1.7.2. Katıldığı Savaşlar	61
2.1.7.3. Hadis Rivayetleri.....	61
2.1.8. Ebû Osman en-Nehdî	62
2.1.8.1. Hayatı	62
2.1.8.2. Katıldığı Savaşlar	62
2.1.8.3. Hadis Rivayetleri.....	63
2.1.9. Gazvân b. Gazvân er-Rakkaşı	63
2.1.10. Hasan-ı Basrî.....	64
2.1.10.1. Hayatı	64

2.1.10.2. Katıldığı Savaşlar	65
2.1.10.3. Hadis Rivayetleri.....	66
2.1.11. Ebû Ukbe el-Cerrâh b. Abdullâh	67
2.1.11.1. Hayatı	67
2.1.11.2. Katıldığı Savaşlar	67
2.1.11.3. Hadis Rivayetleri.....	68
2.1.12. Meymûn b. Mihrân.....	68
2.1.12.1. Hayatı	68
2.1.12.2. Katıldığı Savaşlar	68
2.1.12.3. Hadis Rivayetleri.....	69
2.1.13. Muhammed b. Vâsi' el-Ezdî	69
2.1.13.1. Hayatı	69
2.1.13.2. Katıldığı Savaşlar	70
2.1.13.3. Hadis Rivâyetleri.....	70
2.1.14. Ebû İshak es-Sebî	70
2.1.14.1. Hayatı	70
2.1.14.2. Katıldığı Savaşlar	71
2.1.14.3. Hadis Rivayetleri.....	71
2.1.15. Abdullah b. Avn el-Basrî.....	72
2.1.15.1. Hayatı	72
2.1.15.2. Katıldığı Savaşlar	72
2.1.15.3. Hadis Rivayetleri.....	72
2.1.16. Evzâî	73
2.1.16.1. Hayatı	73
2.1.16.2. Hadis Rivayetleri.....	74
2.1.17. Zâide b. Kudâme.....	75
2.1.17.1. Hayatı	75
2.1.17.2. Katıldığı Savaşlar	76
2.1.17.3. Hadis Rivayetleri.....	76
2.2. Etbâ'u't-Tâbiîn Dönemindeki Gazi Raviler	77
2.2.1. Abdullah b. Mübârek	77
2.2.1.1. Hayatı.....	77
2.2.1.2. Katıldığı Savaşlar	77
2.2.1.3. Hadis Rivayetleri.....	79

2.2.2. İsâ b. Yûnus	80
2.2.3. Ebû İshak Fezârî	81
2.2.4. Abdullâh b. Vehb b. Müslim el-Kureşî	82
2.2.5. Zeyd b. Ebi'z-Zerkâ.....	83
2.2.6. Hüseyin b. el-Velîd el-Kureşî	83
2.2.7. Ebû İshak İbrahim b. Nasr es-Sûrînî	84
2.2.8. Esed b. el-Furât b. Sinan el-Kayrevânî.....	85
2.2.8.1. Hayatı.....	85
2.2.8.2. Katıldığı Savaşlar	85
2.2.8.3. Hadis Rivayetleri	86
2.2.9. İbrahim b. Şemmâs	88
2.2.10. Muhammed b. İsmail b. Ebû Semîne	88
2.2.11. Ahmed b. İshak b. el-Hüseyin es-Sürmârî el-Buhârî.....	89
2.2.12. Bakî b. Mahled b. Yezîd el-Kurtubî	90
2.2.12.1. Hayatı	90
2.2.12.2. Katıldığı Savaşlar	90
2.2.12.3. Hadis Rivayetleri.....	90
3. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	92
KAYNAKÇA	94
EKLER	105
ÖZ GEÇMİŞ	115

KISALTMALAR

(a.s.)	: Aleyhisselâm
b.	: Bin, İbn
bkz.	: Bakınız
bs.	: Baskı
(c.c.)	: Celle celâlühü
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
İFD	: İlahiyat Fakültesi Dergisi
der.	: Derleyen
ed.	: Editör
h.	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
Hız.	: Hazreti
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
(s.a.s.)	: Sallallâhü Aleyhi Vesellem
(r.a.)	: Radiyallahu anh/ anhâ
ts.	: Tarih yok
thk.	: Tahkik
v.	: Vefat tarihi
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
Yay.	: Yayınları/Yayıncılık
yy.	: Yayın yeri yok

GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı

Hız. Peygamber'in (s.a.s.) gazveleri ile ilgili bilgilerin büyük çoğunluğu siyer ve meğâzî kaynaklarında bulunmaktadır. Bunun yanında hadis literatüründeki “menâkıb” ve “meğâzî” bölümlerinde konuyla ilgili önemli ölçüde güvenilir materyaller yer almaktadır. Hız. Peygamber'in söz ve davranışları ile ilgili bilgi vermeyi amaçlayan *Kütüb-i Tis'a*'da özellikle *Sahîhu'l-Buhârî*'de gazvelere katılan sahâbîlerin hayatı ve menâkıbı ile ilgili bilgilerin tespiti, gazilik ve meğâzî kültürü açısından önem arz etmektedir. İlk Müslümanların Mekke'den Medine'ye hicreti ile kuruluş sürecine giren Müslüman devletinin dünyada pek az siyasî ve askeri güce nasip olan bir başarı elde etmesi, benzeri olmayan bir şekilde çok kısa bir sürede gerçekleşmiştir.

İslâm'ın temel konu ve kavramlarından biri olan gazve kavramı farklı kullanım şekilleriyle, Kur'ân-ı Kerîm'de yaklaşık kırk dört, *Kütüb-i Sitte*'de ise müştaklarıyla yüz doksan yerde geçmesi konunun ehemmiyetini ortaya koymaktadır. Ayrıca yine *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamının eserlerinde konuya yer vermesi, konuya gösterdikleri ihtimamın bir yansımasıdır.

Müslümanlar Hız. Peygamber'in son zamanında Arap Yarımadasına tümüyle hâkim olmuşlardır. İslâm'ın gelişiyile başlayan dini yayma politikası, onun ilk üç asırdaki takipçileri tarafından da Hız. Peygamber'in önceden verdiği zafer müjdelerinin itici gücüyle büyük bir iştiyakla devam ettirilmiştir. Bu mucizevi fetihlerin temel gayesi şüphesiz, İslâm'ın daha geniş halk kitlelerine ulaştırılması ve onun dünyaya hâkim kılınması idi. Bu nedenle, bir taraftan fetih hareketlerine devam edilirken diğer taraftan da İslâm'ın insanlığa sunduğu maddî ve manevî değerlerin bu yeni topraklara kök salmasına çalışılmıştır. Bu değerli görevi ifa edenlerin birçoğunun gâzî muhaddisler olduğu dikkate alınırsa, bu konuyu araştırıp bir kitap halinde sunmanın ne denli önem arzettiği görülecektir.

Gazi muhaddisler her dönemde birçok savaşa katılmışlar ve vatan savunmasına ve fetihlere önemli görüşleriyle katkılarda bulunmuşlardır. Hadis tarihine ait birçok kitap olmasına rağmen bu eserlerde “gazi” olarak nitelenen hadisçilerin nadir olduğu ve başka sebeplerden dolayı bu konuda onları derli toplu anlatan Türkçe veya Arapça herhangi bir araştırma, tez ya da kitap bulunmamaktadır. Zehebî'nin (v. 748/1348) *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*'sı ve el-Mizzî'nin (v. 742/1341) *Tehzîbü'l-Kemâl*'i gibi tabakât

türü kaynaklarda onların katıldıkları gazvelere ayrı bir özellik olarak ve dağınık bir şekilde yer verilmektedir. Ondan dolayı ravilerin gazveye katıldığına dair bilgilere ulaşmak tabiatıyla güç olsa gerektir. Dolayısıyla başından beri “Gazi Ravîler” konusu zor görünse de bu konuyu önemli ve çalışılmaya değer gördük. Bu konunun kendine has çözümlenmesi gereken birçok yönleri bulunmaktadır. Örneğin gazveyle ilgili hadislerin bir bölümde toplanması ve gazi ravîlerin tezimizde bir araya getirilmesi, gazve ve gazilik konusuna daha bütünsel geniş şekilde bakılmasında önemlidir. Bu ve benzeri önemine binaen bu alanda çalışma yapmak istedik.

Kur'an ve Sünnet ahlâkî muhaddisler için günlük yaşamda, birey ve toplum için vazgeçilmez bir değer kabul edilir. Bu çalışma, birçok hadis rivâyet eden sahabe dönemiyle birlikte, ilk dönem hadisçilerin tabakât kitapları içerisinde yer verilen örnek davranışlarını ve gazveye katılımlarını incelemeyi amaçlamaktadır.

Araştırmanın hedefi, mevcut literatür içinde dağınık bir şekilde yer alan gâzi muhaddislerin örnek ahlâkî değerlerinin, toplumsal ahlâkî değerlerin oluşmasında ne kadar etkili olduğunu tespit edip, bunları kronolojik olarak çalışma içerisinde toplamaktır. Bu yönüyle tezimiz, muhaddislerin hayat hikâyelerinin anlatıldığı müstakil tabakât ve biyografi kitapları içerisinde konumuzla ilgili ana bölümlerin incelemesi çerçevesiyle sınırlandırılmıştır. Tezin içerisinde sahâbî döneminden itibaren farklı dönemlerde yaşamış olan gazi muhaddislerin hayatları ve gazveye bakış açıları tetkik edilecektir. Başvurulan kaynaklar açısından, bu alanda kaleme alınan ilk eser olan Abdullah b. Mübârek'in (v. 181/797) *Kitâbu'l-Cihâd*'ı ile, kronolojik sıralamaya göre son telif edilen Nesâî'nin (v. 303/915) *Sünen*'inde yer alan “Kitâbü'l-Cihâd”ı arasında telif edilen eserler ve bu eserlerin cihad bölümleri incelenmiştir. Keza *Kitâbü'l-Cihâd*'larla birlikte cihadla yakın irtibatlı bölümler değerlendirilmiştir.

Meğâzî hadisleri Peygamber Efendimizin sîretini örnek almak için güvenilir bir kaynaktır. Meğâzî ve siyer kitapları ise Hz. Peygamber'in sîret ve meğazisine mahsus ve hadis usûlü ilminin kaidelerine uygun bir şekilde tasnif edilen kitaplar olup, bunlar daha sonraki devirlerde ortaya çıkan büyük hacimdeki tarih eserlerinin denemeleri sayılabilir. Nitekim bu eserlerde rivayet usûlü terk edilmemiş ve her tarihi haber, hadislerde görüldüğü gibi bir isnad zincirine bağlı olarak nakledilmiştir. Bu bakımdan İslam tarihi, bazılarına göre hadis ilminin içinden çıkan ve onun tenkid ve belgelendirme metotlarından yararlanarak gelişen bir ilim dalıdır.

Gazi hadisçilerin sünnet anlayışına göre meğâzî zî, cihad ve fiten hadisleri arasında ilişkiler kurarak bu konuda yapılabilecek hatalardan korunmak için çalışma

yapılması elzemdir. Kişilerin ve toplumların hayatına mal olabilecek bu savaşları ve sebeplerini ilmi delilleriyle ortaya koymak bilim insanının görevidir.

1.2. Araştırmanın Yöntemi ve Kapsamı

Konunun işlenmesinde genel olarak kaynak tarama metodu kullanılacaktır. Kaynaklardan elde edilen bilgiler, başta hadis rivayetiyle meşgul olan sahabe olmak üzere, takip eden iki asırda gelen gâzi raviler incelenmeye alınmıştır. Bu inceleme sonucu gazi muhaddisler vefat tarihlerine göre sıralanmıştır.

Tezin kavramsal çerçevesi incelenirken özellikle gazve kavramı üzerinde durularak Kur'an-ı Kerim'de ve hadîs-i şeriflerde geçtiği yerler tespit edilmeye çalışılmıştır. Buradan hareketle de Cevherî'nin (v. 400/1009'dan önce) *es-Sihâh Tâcü'l-luğa'sı*, İbn Manzûr'un (v. 711/1311) *Lisânü'l-Arab*'ı, Mütercim Asım Efendi'nin (v. 1235/1819) *Kâmus Tercümesi* gibi sözlüklerden hareketle kavramın manaları ortaya konulmuştur. Özellikle kavramın hadislerdeki kullanımını tespit etmek için İbnü'l-Esîr'in (v. 606/1210) *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs* isimli eserine müracaat edilmiştir. Bununla birlikte tezimizle dolaylı yoldan alakalı olan siyer, meğâzî, imâre, cihad, şehitlik ve bâat kavramlarına da kısaca yer verilmiştir.

Tezimiz giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte konunun önemi, amacı, yöntem ve kaynakları söz edilmiştir. Yine gazve ve gazilik başlığı altında “gazve” ve “gazilik” kavramları, Kur'an-ı Kerim ve hadislerde gazve konusu, ilk üç asırda gazvelere genel bir bakış gibi konular işlenmiştir.

Birinci bölümde ise, genelde tüm sahâbîler gazveye katıldıkları için, bütün gazi muhaddis olan sahâbîler değil de tez konumuzu aydınlatmaya örnek olacak savaşlarda komutan gibi önemli görevler alan ve gazveyle ilgili hadisler rivayet eden müksirûn sahâbîler dikkate alınmıştır.

İkinci bölümde ise tâbiîn ve tebe-i tâbiîn döneminden seçkin gazi muhaddislerin hayat mücadeleleri, hadis rivayetleri yanında gazve ve fetih anlayışları örnek yaşantılarıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Onların hangi dönemlerde yaşadıklarının bilinmesi için isimleriyle birlikte vefat tarihleri (hicrî/milâdî) şeklinde gösterilmiştir. Çıkan sonuçlara göre bunların analizleri ve yorumu yapılmıştır.

Sonuçta ise çalışmanın genel bir değerlendirmesi yapılacaktır. Muhaddislerle alakalı bilgi verilirken onların özellikleri, gazve konusundaki ortak yönleri ve özgün görüşleri özetlenmiştir.

1.3. Araştırmanın Kaynakları

Araştırmamızda yararlanacağımız kaynakların başında muhaddislerin biyografilerinden bahseden tarih, tabakât ve ricâl kitapları gelmektedir. Bu konuda, günümüze ulaşmış en eski sayılabilecek tabakât kitaplarından birisi İbn Sa'd'ın (v. 230/844) “*et-Tabakâtü'l-Kübrâ*”sıdır. Üçüncü asırda kaleme alınmış önemli eserlerden birisi olan *et-Tabakât*, sahâbe, tâbiîn ve yazarın kendi devrinde yaşayan muhaddis, tarihçi ve ensâb âlimlerinden olan toplam 4300 kadar şahsın biyografisini ihtivâ etmektedir. Özellikle “eserin ilk iki cildindeki siyer ve meğâzî bölümleri konu merkezli yaklaşım ağırlıklı iken, biyografilerin başladığı ciltlerde ise kişi merkezli bir anlatım olduğunu görmekteyiz. Bu eser, Hz. Peygamber dönemi ve sonraki ilk iki asrın kültürel mirasını bize aktararak hadis ilmi ile tarihe dair rivayetleri birbirine bağlayan önemli bir menbadır.¹ İbn Sa'd'ın en önemli kaynağı, kâtipliğini yaptığı, meğâzî müellifi Vakıdî'dir (v. 207/823). İbn Sa'd *et-Tabakât*'ta birçok bilgiyi ondan nakletmiştir. Sonuç itibarıyla İbn Sa'd, kendisinden önce yazılmış olan neseb, ricâl, tarih ve teracim kitaplarını inceleme fırsatı elde etmiş hem yazılı hem de sözlü kaynaklardan istifade ederek *et-Tabakât*'ını oluşturmuştur.²

Faydalanacağımız bir diğer kaynak da Buhârî'nin (v. 256/870) “*et-Târihu'l-kebîr*” adlı eseridir. Bu eser, sahâbe, tabiûn ve sonrakileri alfabetik olarak tanıtmak üzere kaleme alınmıştır. Eserde 10522 şahsın hâl tercümesi verilmektedir. Ayrıca Ebû Nuaym (v. 430/1038) tarafından kaleme alınmış bulunan “*Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfîyâ*” adlı eser de istifade ettiğimiz tabakât kitaplarından birisidir. Bu eserde de 800 kadar zâhid, âbid ve sûfî tanıtılmaktadır.

Tezimizi hazırlarken en çok istifade edeceğimiz kaynak ise “Zehebî'nin “*Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*” adlı eseridir”. Çalışmamızın temelini oluşturacak bu eserde, yaklaşık yedi yüz yıllık bir zaman kesiminde Endülüs'ten Uzak Doğu'ya kadar uzanan İslam ülkelerinde yaşamış, mesleklerinde pek meşhur olan toplam 5925 halife, melik, emir, sultan, vezir, nakîb, kâdî, kâri, gazi, muhaddis, fakîh, edîb, lügatçi, şair, mütekellim ve felsefecinin tanıtımına yer verilmektedir.

Yararlanacağımız bir diğer önemli kaynak el-Hatîb el-Bağdâdî (v. 463/1071) tarafından kaleme alınan “*Târihu Bağdâd*” adlı eserdir. Hatîb bu eserinde, kuruluşundan kendi dönemine kadar Bağdat'ta yaşamış, yetişmiş ve oraya yerleşmiş veya uğramış

¹ Yıldırım, Muhammed Emin, *Bir Âlim Bir Eser İbn Sa'd ve Tabakât*, Sempozyum Bildirileri, Siyer Yay., İstanbul 2014, s. 103.

² Yıldırım, Muhammed Emin, *Bir Âlim Bir Eser*, s. 148.

7831 kişinin hâl tercümesini yazmıştır. İbn Asâkir (v. 517/1176) tarafından, Hatîb'in bu eseri örnek alınarak yazılmış olan “*Târîhu Medîneti Dimaşk*” adlı eserden de büyük ölçüde istifade edeceğiz.

Bir diğer eser İbn Hacer (v. 852/1448) tarafından sahâbe biyografisi olarak kaleme alınan “*el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*” adlı eserdir. *el-İsâbe*'de isim ve künye olarak toplam 11.027 sahâbînin biyografisi yer almaktadır. Yine İbn Hacer'in, el-Mizzî'nin “*Tehzîbu'l-kemâl*” adlı eserini ihtisar ederek meydana getirdiği “*Tehzîbu't-Tehzîb*” adlı eserden de istifade ettik. Bu eser yaklaşık 12.415 râvînin hâl tercümesini ihtiva etmektedir. Bunlarla birlikte İbn Hibbân'nın (v. 354/965) “*es-Sikât*”ını, Zehebî'nin “*Tezkiratü'l-Huffâz*”ını, Süyûtî'nin “*Tabakâtü'l-Huffâz*”ını, İclî'nin (v. 261/875) “*Ma'rifetü's-Sikât*”ını, İbn Ebû Hâtim'in, “*el-Cerh*”ini ve bunun gibi birçok klasik hadis tabakâtı eserlerinden de yararlanacağız.

Tezin temel kaynakları, incelemeye tabi tutulan on üç hadis metin kitabının bizatihi kendileri olmuştur. Ondan başka tabakât, klasik hadis metin kitapları ve tarihi eserler esas alınmıştır. Ayrıca Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi maddelerine ve musannif hakkında yapılan güncel akademik araştırmalara da müracaat edilmiştir. Araştırmamızda tabakât kitapları yanında tezimize yön verebilecek klasik ve modern dergi ve kitaplardan da istifade edilecektir. Bunlar arasında, Nuri Topaloğlu'nun “*Selçuklu Devri Muhaddisleri*”, Muhammet Yılmaz'ın “*İbn Hacer'in Hocaları Bağlamında Kadın Hadisçiler*” ve Kemal Sandıkçı'nın “*İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis*” adlı eserlerini sayabiliriz.

1.4. Gazve ve Gâzilik Kavramları

Arap dilinde “غزوة” (gazvetün) kelimesi bir defa gazve yapmak anlamında mastardır. Gazâ “غزا” fiili şeklinde ise talep etmek, kastetmek anlamına gelmektedir. Lügatçı Sa'lebî, gazâtun “غزاة” şeklinde olursa bir yılın işidir, demiştir. “غاز” ve “غازية” ise isim olarak gazve yapan erkek ve kadın kimseye denilmektedir.³ Eşi gazaya gidip evde kalan kadın için de “مغزية” muğziyetun kelimesi kullanılmıştır.⁴ Çoğunluğu

³ Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcu'l-Lugati ve Sihâhi'l-Arabiye*, thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr, Darü'l-İlmi li'l-Mulayn, I-IV, Beyrut 1407/1987, VI, 2446.

⁴ İbnü'l-Esir, Mecdüddîn Ebû's-Sa'âdât el-Mubârek b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye fî Ğaribi'l-Hadis ve'l-Eser*, thk. Tahir Ahmed vd., Mektebetü'l-İlmiyye, I-V, Beyrut 1399/1979, III, 366; Cevherî, *es-Sihâh Tâcu'l-Lugati ve Sihâhi'l-Arabiye*, VI, 2446.

“غزاة/ġuzzâtun”, “غزاء/ġuzzâun”, “غزى/ġuzzen” ve “مغزيات/muġziyât” şekillerinde gelmektedir.⁵

Gazveler ve bununla ilgili olan “gazilik” kavramı iki farklı kanaldan bize aktarılmıştır. Bunlardan biri İslamî literatüründe bir hadiste şöyle gelmiştir: “لا تغزى لا تغزى لا تغزى” “قريش بعدها” “Bundan sonra Kureyş ile gazâ edilmeyecektir”.⁶ Din uğrunda savaşmak manasına gelen “gazâ” İslam toplumlarının en yüksek değerleri arasındadır. Kur’an-ı Kerim’de çok defa geçen “cihad” kavramı, İslam uğruna kâfirlere karşı açılan kutsal savaş anlamına gelmektedir. İman etmenin gerektirdiği dini bir yükümlülük olan “cihad”, her Müslümana verilmiş bir sorumluluktur. Gazi ise, gazve eylemini gerçekleştiren kişidir. Osmanlı İmparatorluğunda, savaşta başarı kazanan kumandanlara ve bazı hükümdarlara “gazilik” unvanı verilmiştir.⁷

Gazilik kavramının diğer manası ise “Türklük” üzerinden gelen kaynaklardan beslenmektedir. “Orta Asya Türklerinde göçebe devrinin ideal insanı olan göçebe, avcı insan tipini ifade etmekte ve Oğuz Kaan gibi Türk hükümdarlarında temsilini bulan” Kaşgarlı Mahmud’un divanındaki “Alplar birla uruşma (savaşma),”⁸ “Beğler birla turuşma!”⁹ denildiği gibi Oğuz lehçesinde “Alp” tipidir. Kahramanlık, cesaret ve dünyaya egemen olma isteği gibi özellikler taşıyan “Alp tipi”, Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluşunda halkın en çok rağbet gösterdiği kesimdir.¹⁰ Uygur Türklerinin 1945 kurtuluş savaşı esnasında söylenen şiirlerde “gazi” kelimesi şöyle yer almaktadır:

“Çaydanlığın sesiyim, çölde uçan gazi ben

Düşmen ile savaşıp şehitliğe razı ben.”

Burada “gazi” kelimesinin anlamı, “hücum eden, savaşan kişi”, demektir.¹¹ Günümüzde de gazi kelimesi Türkiye halkı içinde yaralı olan askerlere denilse bile sözlükte, savaştan ölmeden dönen kimselere de gazi denilmektedir.¹²

⁵ İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, Dârü'l-Hadîs, Kahire 2013, VI, 621.

⁶ İzzet İyd, Halid er-Rabat, *el-Câmi' li- 'Ulûmi İmam Ahmed*, Darü'l-Felah, Kahire 2009, XV, 394.

⁷ Mardin, Şerif, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul 1990, Dördüncü bs., s. 89; Kafadar, Cemal, “Gaza”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (DİA), İstanbul 1996, XIII, s. 427, ss. 427-429.

⁸ Mahmud, Kâşgarlı, *Divânü Lugati't-Türk*, Haz. Fuad Bozkurt, Salon Yay., İstanbul 2017, s. 405.

⁹ Mahmud, Kâşgarlı, *Türki Diller Divanı*, Teklimakan Uygur Yay., İstanbul 2008, s. 149.

¹⁰ Mardin, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yay., İstanbul 2006, s. 89; Kahraman, Nazan, “Kore Gâzileri Üzerine Nitel Bir Çalışma: Merzifonlu Kore Gâzileri” (“Gâzî” ve “Şehit” kavramları üzerine), *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, Mayıs 2020, XV, S. 25, s. 3607.

¹¹ Ötkür, Abdülkerim, *Uyanan Zemin*, (Akçuk Çölünde Bölümü), Şincan Me'arif Yay., Ürümcü 2004, s. 165.

¹² Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Pınar Yay., İstanbul 2005, s. 447; TDK <https://sozluk.gov.tr/> erişim tarihi 2022.3.19.

Gaziliğin yanındaki ve onun kadar önemli olan kavram, ahiret hayatına dair olan “şehitlik”tir. Çünkü bir Müslüman Allah yolunda girdiği savaşta ölürse o zaman da “şehit” olur. Arapça’da şehîd kelimesi, “bir olaya şahit olmak, bir yerde gerektiği üzere “hazır bulunmak” gibi anlamlara gelen şehâdet mastarından türetilmiştir.¹³ Şehit kavramının iki anlamı söz konusudur: İlki, canını Allah yolunda feda eden kimsenin hemen cennet nimetlerine erişmesine, Allah’ın ve melekler’in onun bu durumuna şahitlik etmesi dolayısıyla meşhûd yani tanıklık edilen kişi anlamında kullanılmıştır. İkincisi ise; Allah’ın vaad ettiği nimetleri hazır bir şekilde görüp onlardan yararlandığı yahut kıyamet gününde kendisinden Hz. Peygamber’le birlikte geçmiş kavimlerden hakkında tanıklık etmesi isteneceği için ona şâhid denilmiştir.¹⁴

Osmanlı dönemlerinde önemli olan “gaza” ve “gazilik” idealleri, Türkiye Cumhuriyeti devletinin kuruluşu ile birlikte devam etmiştir. “Vatan savunması üzerinden Mustafa Kemal Atatürk’e Sakarya Zaferinin akabinde TBMM tarafından verilen “gazilik” unvanı, yine aynı nedenle Millî Mücadeleye katılan ve madalya alanlara da verilmiştir. Türkiye’nin Birleşmiş Milletler ve NATO gibi teşkilatları içinde yer alması, taraf olduğu savaşlar doğrudan vatan savunması içermese bile, savaşa katılanlar gazi olarak adlandırılmıştır”. Bu anlamda ilk deneyim Kore Savaşı’dır.¹⁵ Cihad ise gazveden daha genel bir anlama sahip olup, nefisle mücadele, İslâm’ı tebliğ ve düşmanla savaşma anlamında bir terim olarak kullanılmaktadır.¹⁶

Tez konumuz olan “Gâzi Raviler”in gazilik kavramı konusunda yeterince durduktan sonra biraz da “ravi” kavramı üzerinde duralım: Ravi, sözlükte “su başına gitmek, kana kana su içmek” manasına gelen “روى/ravâ” kök fiilinin ismi failidir.¹⁷ Hadis usulünde genellikle Hz. Peygamber’in (s.a.s.) hadislerini rivayet eden kimseye ravi denir. Çoğunluğu “رواة/ruvât” ve “روايا/revâyâ” gelir. Hz. Peygamber de beldelele yağmur getiren bulutlara “revâyâ” kelimesini kullanmıştır.¹⁸

Diğer taraftan ravi, özel manada “isnadda bulunan” karşılığı olarak hadis taliplerine denilir. Ravî ile muhaddis eş anlamlıdır. Buna göre her hadis rivayet eden

¹³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, III, 239.

¹⁴ Atar, Fahrettin, “Şehid”, *DİA*, İstanbul 2010. XXXVIII, s. 428, ss. 428-431.

¹⁵ Kahraman, Nazan, “Kore Gâzileri Üzerine Nitel Bir Çalışma: Merzifonlu Kore Gâzileri” *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, Mayıs 2020, XV, S. 25, s. 3608.

¹⁶ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, III, 135; Özel, Ahmet, “Cihad”, *DİA*, VII, s. 527, ss. 527-531, İstanbul 1993.

¹⁷ Cevherî, *es-Sihâh Tâcu'l-Lugati ve Sihâhi'l-Arabiye*, VI, 2364.

¹⁸ İbnü'l-Esir *en-Nihâye fi garîbi'l-hadîs*, II, 279.

ravi, aynı zamanda muhaddis kabul edilir. Ancak her ravi muhaddis değildir. Raviler için çoğul olarak “nakaletü’l-hadis” tabiri de kullanılır.¹⁹

Araştırma konumuz, hadis ilmiyle alakalı olan Ricâl İlmi’ne aittir. Müslümanlar arasında tarihçilik, siyer ve meğâzî ile olgunlaşmış, Daha sonra hadislerin senedlerini tetkik etmek zarureti dolayısıyla, bunlara tabakât yazma faaliyeti de eklenmiştir.²⁰ Bu iki ilmin içiçe olması nedeniyle tezimizin ister istemez belli ölçüde siyer, tarih ve meğâzî ilimleriyle içli dışlı olması tabiidir.

1.4.1. Kur’ân-ı Kerîm ve Hadislerde Gazve ve Gâzilik

Gazve kelimesi Kur’an-ı Kerîm’de “ğuzzen” şeklinde “gazi”nin çoğulu olarak tek bir yerde geçer ki “gaziler, savaşçılar” anlamına gelmektedir. Ama gazâ ile eş anlamlı olan “cihad” kelimesi farklı kullanım şekilleriyle 44 yerde “kıtâl” kelimesi ise 14 yerde geçmektedir.²¹ “harb” kelimesi ise, 6 yerde geçmektedir.²² Böylece çoğunlukla gazveye daha yakın manalara sahip olan cihad, kıtâl ve harb kelimelerinin geçmesi, gazve ve gazilik konusunun önemini göstermektedir.

Gazve konusunda Allah Tealâ şöyle buyurmaktadır. “Ey iman edenler! Sizler, inkâr edenler ve yeryüzünde sefere veya gazveye çıkan gazi kardeşleri hakkında: “Eğer bizim yanımızda kalsalardı ölmezler, öldürülmezlerdi” diyenler gibi olmayın. Allah bu kanaati onların kalplerine (kaybettikleri yakınları için onulmaz) bir hasret (yarası) olarak koydu. Canı veren de alan da Allah’tır. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görür”.²³

Müfessirler gazveyle ilgili bu âyetin Uhud Savaşı hakkında nazil olduğu hususunda icma etmişlerdir. Ayette:

1. İman edenler; Allah’ın takdirini hesaba katmayan, Allah adına yeryüzünde dolaşan, cihada karşı çıkan veya ticarete gidenler için, “Eğer çıkmış olmasalardı ölmez ya da öldürülmezlerdi” diyen kâfirler gibi olmamaları konusunda uyarılmışlardır.

¹⁹ Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV Yay., Ankara 1989, s. 319.

²⁰ Eren, Mehmet, *Hadis İlminde Ricâl Bilgisi ve Kaynakları*, İsam Yay., Ankara 2018, s. 49.

²¹ Abdülbâki, Muhammed Fuad, *el-Mu’cemu’l-Mufehres li-Elfâzı’l-Kur’ân*, Dâru’l-Kütübi’l-Mısriyye Kahire 1364, s. 539.

²² <https://tafsir.app/> ; <https://modoe.com/search?search=%D8%BA%D8%B2%D9%88%D8%A9>

²³ Âl-i İmrân, 2/156.

2. Mü'minlerin bilmelerinin yansıra, “Allah yolunda ölmenin ya da öldürülmenin dert ve endişeyi gerçekleştirecek bir musibet olmadığını bilmeleri gerektiği” tembih edilmiştir.²⁴

Savaşın farz kılınması konusunda gelen ayet şöyledir: “Size zor geldiği halde savaş üzerinize farz kılındı. Hakkınızda hayırlı olduğu halde bir şeyden hoşlanmamış olabilirsiniz. Sizin için kötü olduğu halde bir şeyden hoşlanmış da olabilirsiniz. Yalnız Allah bilir, siz bilmezsiniz.”²⁵ Aynı zamanda inen şu âyet ise kesin bir cihad emri vermektedir: “(Ey müminler!) Gerek hafif gerek ağır olarak savaşa çıkın, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edin. Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır”. (Tevbe, 9/41) Yani, “hafif de olsanız, ağır da olsanız” sözleri çok geniş bir anlama sahip olmaktadır.

Dolayısıyla bir Müslüman için kısa olan bu dünya için değil, tek gerçek olan öteki dünya için çalışmak esastır. Şehitlik, Müslümanlar için ebedi hayatı hak etmenin yollarından birisidir. Kur’ân-ı Kerim’de şehitlerin ölümsüzlüğüne ilişkin ifadeler birçok ayette geçmektedir, onlardan biri, şudur: “Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın. Bilakis onlar diridirler; Rableri yanında rızıklara mazhar olmaktadır.”²⁶

Kur’ân’ın değişik âyetlerinde şehitlerin günahları affedilerek cennete gideceği ve en yüksek mertebe olan peygamberlerle birlikte olacakları belirtilerek, şehitlik özendirilmektedir. Şehitliğin özendirildiği bir diğer konu ise şehitlerin sadece kendilerinin ölümsüz hayatı hak ettikleri değil, akrabalarına şefaat edebileceği inancıdır.²⁷

Gazâ, savaş ve cihadla ilgili âyetler Kur’ân-ı Kerîm’in Enfâl, Tevbe ve Ahzab gibi sûrelerinde çoğunlukla geçer.²⁸ Böylece yukarıda naklettiğimiz gibi savaş ve gazveyle ilgili farklı eş anlamlarıyla çok sayıda ayet bulunmaktadır. Bu da bize gazi

²⁴ Derveze, İzzet, *et-Tefsirü'l-Hadîs, Nüzûl Sırasına Göre Kur'an Tefsiri*, Çev., Vahdettin İnce, Ekin Yay., İstanbul 1998, V, 486.

²⁵ “İslâm’da savaşın hükmü, milletlerarası ilişkiler bakımından tabii halin savaş mı, barış mı olduğu, savaşın sebepleri; farklı çıkarlara, din ve kültürlere sahip insan topluluklarının dünyada barışık olarak yan yana veya iç içe yaşamalarının mümkün ve câiz olup olmadığı gibi konulara ilgili âyetlerin açıklamalarında yer verilmiştir.” Bakara, 2/216. Ayrıca bkz. el-Bakara 2/256; Âl-i İmrân 3/28; en-Nisâ 4/75-76; bu âyet İslâm’da savaşa izin verildiği ve gerektiğinde farz kılındığı hükmünü getirmekten ziyade, daha önce gelmiş bulunan bu hükmün gerekçesini vermeyi ve savaşa ilgili bazı meselelere açıklık getirmeyi hedeflemektedir. bkz. Karaman, Hayrettin, vd. *Kur'an Yolu Tefsiri*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2020, II, 340-341.

²⁶ Bakara 2/156; el-Enfâl 9/19, 38, 57, 61; et-Tevbe, 9/1, 20, 23, 24, 25, 26; Âl-i İmrân 3/169; el-Hac 22/39; el-Ahzab, 33/11, 12, 23, 61.

²⁷ Buharî, Cihad, 15; Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî. *el-Câmi'u's-Sahih*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, I-V, Beyrut 1955; *İmare*, 149-152; Nesâî, *Cihad*, 21; Atar, “Şehid” *DİA*, XXXVIII, 429.

²⁸ bkz. el-Enfâl 8/9, 19, 38, 57, 61; et-Tevbe 9/1, 20, 23,24,25,26; Âl-i İmrân 3/169; el-Hac 22/39; el-Ahzab 33/11, 12, 23, 61.

ravîler hakkında araştırma yapmanın, hakikat arayan bir araştırmacı için ne ölçüde şerefli bir görev olduğunu gösteren bir işarettir.

1.4.2. Hadislerde Gazve ve Gazilik Konusu

Kelime *Kütüb-i Sitte*’de külliyatında “غزاة/ğazâtün”, غزا /ğazâ”, “غزو/ğazeve”, “غازيا/ğâziyen”, “مغازي/ meğâzi” gibi her türlü farklı kullanım şekilleriyle yaklaşık yüz doksan (190) yerde geçmektedir. Buralarda kelime “savaş” ve “savaşçı” gibi anlamlardadır. Hadis kitaplarındaki “مغازي / meğâzi”, “مغزى / meğzen kelimesinin çoğul olup ism-i zaman ve ism-i mekân kalıbındadır.²⁹ Buna göre “meğâzi”yi Hz. Peygamber’in cihad menkıbeleri veya Peygamber’in gazve yaptığı yerler ve zamanlar diye anlamlandırabiliriz.

Hadis koleksiyonu olan *Kütüb-i Sitte*’den incelendiğinde, bu eserlerin hepsinde siyer ve meğâzi rivâyetlerini içinde en çok barındıran “Siyer”³⁰, “Meğâzi”³¹, “Cihad ve’s-siyer”³² “Fedâilu’l-cihad”, “Fedâili Ashabi’n-Nebî”, “Menâkıb”, “Menâkıbü’l-Ensâr”³³, “ve “Tefsir”³⁴ gibi ana bölümlerinde gazve’ye ilgili hadisler yer almaktadır.³⁵ Sadece *Sahîhu-l-Buhârî*’de 89 bab başlığı altında gazveler bölümü olarak yaklaşık 572 adet hadis rivayet edilmiştir.

Gazve ve gazilik konusunu daha iyi açıklamak için en güvenilir yol, *Sahîhu’l-Buhârî*’nin meğâzi bölümündeki bab başlıkları ve hadis metinlerine bakmaktır. Buraya baktığımızda 1. bâb Hz. Peygamber’in ilk gazvelerinden olan Uşeyra Gazvesi ile ilgilidir. Mesela hadisteki metin şöyledir: Şu’be bize İbn İshak’tan şöyle hadis rivayet etti: “Zeyd b. Erkam’ın yanında olduğumda Peygamber Efendimiz’in kaç gazve yapmış olduğu soruldu, Zeyd b. Erkam “on yedi”, dedi. Onların ilki hangisi idi, dedim, o el-Useyre yahut el-Uşeyre dedi, Katâde’ye söyledim, o da Uşeyr dedi”.³⁶ Son bâb olan 89.

²⁹ Zebîdî, Muhammed Abdürrezzâk el-Huseynî Ebu’l-Feyz Murtazâ (v. 1205/1791). *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-Kâmûs*. I-XL, Kuveyt: Dâru’l-Hidaye, 1421/2001, XII, 161.

³⁰ Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *el-Câmiu’l-Kebîr, (Sünen)* thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf, Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, (I-VI), Beyrut 1998, Siyer, 19.

³¹ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu’fî el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, thk. Halil Me’mun, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut 2014, Magâzi 64.

³² Buhârî, Cihad, 56; Müslim, 32; Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eş’as es-Sicistânî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, el-Mektebetu’l-‘Asriyye, I-IV, Beyrut ts. Cihâd, 15; Tirmizî, *Cihâd* 21; Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *el-Müctebâ mine’s-Sünen*, thk. Abdulfettah Ebû Gudde, Mektebü’l-Matbûâtî’l-İslâmiyye, (I-IX), Halep 2. bs., 1989/1406, *Cihâd* 25; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *es-Sünenü*, Muhammed Abdûlbakî, Dâru İhyâi’l-Kütübî’l-Arabiyye, (I-II), yy., ts., *Cihâd* 24.

³³ Buhârî, Menâkıb, 61; Tirmizî, Menâkıb, 46; Buhârî, Menâkıbü’l-Ensâr, 63.

³⁴ Buhârî, Tefsîr 65; Müslim, Tefsîr 54; Tirmizî, Tefsîr 44.

³⁵ Bilgen, Osman, “*Buhârî’nin Siyer ve Meğâzi Rivâyetlerine Yaklaşımı*” *Sakarya Üniversitesi, İFD.*, 2014/2, XVII, 30.

³⁶ Buhârî, Meğâzi, 64/1,

bâb ise Hz. Peygamber'in gazvelerinin sayısına tahsis edilmiş ve sayının 15-19 civarında olduğu zikredilmiştir.³⁷

Aradaki bâblarda Peygamber Efendimizin gazveleri ve görevlendirdiği seriyyeler kronolojik olarak verilmiş, ayrıca genel olarak tarihî sırası içerisinde Hudeybiye Sulhu konusunda rivayet edilen hadiste Yezîd b. Ubeyd şöyle demiştir: “Ben Seleme İbnü’l-Ekva’ya: *Sizler Hudeybiye günü hangi şey üzerine Resûlullah (s.a.v) ile bey’at ettiniz? diye sordum. Seleme (r.a.) : Ölmek (ve kat’iyen dönmek) üzerine dedi.*”³⁸ Bunlardan başka bab konularından: Kazâ umresi, Ebû Musa el-Eş’arî, Muâz b. Cebel (v. 17/638), Halid b. Velid gibi sahâbîlerin Yemen’e görevli olarak gönderilmesi, Hz. Ebû Bekir’in (v. 13/634) hac emîrliği, gelen heyetler, yalancı peygamberler, komşu devlet hükümdarlarına gönderilen İslâm’a davet mektupları bulunmaktadır. Yine Vedâ‘ Haccı, Hz. Peygamber’in hastalanması ve vefatı konuları ile ilgili rivayetler tahrîc edilmiştir.³⁹ Kitâbu’l-Meğâzî’deki rivâyetler 87 sahâbî 216 Tâbiîn ve 125 etbâu’t-tâbiîn tarafından nakledilmiştir.⁴⁰ Sahâbîden sonra hadis ravilerinin gazveye katıldığına dair çok kayıt bulunmamaktadır. Buhârî’nin ve diğer muhaddislerin şartlarına göre nakledilen rivayetlerde olayı baştan sona bütünlüğüyle bulmak çoğu kez mümkün değildir. Bu gibi durumlarda olayın gelişimini takip edebilmek, hatta tam olarak anlayabilmek için mutlaka siyer kaynaklarına müracaat etmek gereklidir.⁴¹

Ayrıca İslam’a göre gazâ’nın çeşitleri vardır ve gazâ sevabı almak için doğrudan savaşa katılmaya da gerek yoktur. “*Her kim Allah yolunda cihad edecek bir neferi (savaş için) hazırlarsa kendisi de savaşmış gibi olur. Kim de Allah yolunda savaşa çıkan gazinin arkasından ailesine güzel bir şekilde yardımcı olursa o da savaşmış gibi ecir alır.*”⁴² denilerek gazâ sevabı ve gaziliğin önemi vurgulanmıştır. Gazânın farklı zaman, mekân ve şahıslara göre farklı sonuçlarının olabileceğine dair hadislerden biri şudur: Resûlullah (s.a.s.) şöyle dedi: “*Allah yolunda savaşmadan yahut da bunu en azından gönlinde geçirmeden ölen kimse bir çeşit münafıklık üzere ölür.*”⁴³ İbn Sehmi dedi ki: Abdullah b. Mübarek, “*Şüphesiz ki Resûlullah’ın zamanında öyle olduğunu*

³⁷ Buhârî, Meğâzî, 64/89, (No:4471-4473).

³⁸ Buhârî, Meğâzî, 64/35-36, (No: 4169).

³⁹ Önkâl, Ahmet, “Bir Siyer Kaynağı Olarak Buhârî: Kitâbü’l-Meğâzî Örneği”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, Elâzığ, 2016, XI, Sayı:1-2, s. 75.

⁴⁰ Özdemir, Veysel, “Buhârî’nin Meğâzî Rivâyetlerinde Tesâhülünün Olup Olmadığı İle İlgili Değerlendirmeler” *Ekev Akademi Dergisi*, S.18. s. 58. Kış 2014.

⁴¹ Önkâl, Ahmet, “Bir Siyer Kaynağı Olarak Buhârî: Kitâbü’l-Meğâzî Örneği”, s. 75.

⁴² Müslim, İmâre, 135; Ebu Dâvud, Cihâd, 21, 2509.

⁴³ Müslim, İmâre, 47/158, (No: 1910).

zannediyoruz” demiştir.⁴⁴ Gaziliği özendiren onun gibi birçok hadiste Hz. Peygamber Müslümanları cihada teşvik etmiştir.⁴⁵ Böylece İslâm âlimlerin büyük çoğunluğu fıkıh yönünden cihad’ın farz-ı kifâye olduğunda icma etmişlerdir. Bazıları da cihadın mendûb olduğu şeklinde görüş bildirmişlerdir.⁴⁶

Allah (c.c.) Kur’ân-ı Kerîm’de cihad emrini vermiş, gazilik konusundaki hadislerde ise, Hz. Peygamber’in Müslümanlara namazı öğrettiği gibi gazvelerin nerede, hangi zamanda, nasıl yapmış olduğu en güzel örneklerle gösterilmiştir. Kur’ân ve sünnet’e göre cihad nasıl uygulanmış, savaşı yaptıktan sonra zafere hangi yollar ile muhafaza edilmiş, tüm bunları o gazvelerin canlı şahitleri olan gâzi raviler, hadis rivayetleriyle, yaşantılarıyla ve anlayışlarıyla en güvenilir şekilde bize ulaştırmışlardır.

1.5. İlk Üç Asırda Gazvelere Genel Bakış

Hz. Peygamber döneminde sahâbîlerin çoğu gazveye katılmıştır. Bunlar birçok hadisin ilk ravileri olarak gazveler hakkındaki savaş ahlakı gibi önemli hadislerin bize en güvenilir şekilde ulaşmasına vesile olmuşlardır. Sahabe, İslâm’ı anlamadaki dirayetleri, biat etmeleri,⁴⁷ Hz. Peygamber ile birlikte hicret etmeleri, savaşların tümüne veya bir kısmına katılmaları ve benzeri faziletleri sebebiyle, büyük hadis âlimi Hâkim en-Nîsâbü’rî (v. 405/1014) tarafından ana hatlarıyla on iki bölüm halinde incelenmiştir.⁴⁸

Sahâbîlerin dereceleri ve gazvelerdeki türlü rütbelerine göre zahit âlimlerden biri olan Ebü’d-Derdâ, gazvelere katılarak Kazaskerlik görevini yapmıştır.⁴⁹ Allah yolunda ilk ok atan sahâbî Sa’d b. Ebû Vakkas, halife Ömer zamanında büyük ordulara komutan

⁴⁴ Abdullah b. Mübarek cihadi, namaz ve hac gibi farz olarak görmüş, yapmadan ölürse günahkâr olabileceğinden ve cihadi terkeden ikiyüzlü münafıklara benzemekten uyarıda bulunmuştur. bkz. Müslim, İmâre, 47/158; Şahin, Musa Laşin, *Fethu’l-Mün’im Şerhu Sahihu’l-Müslim*, Daru’ş-Şuruk, Kahire 2002, VII, ss. 772-773.

⁴⁵ Yücel, Ahmed, *İslâm Kaynaklarında, Geleneğinde ve Günümüzde Cihad*, Sempozyon Kıtıplığı, Kuramer Yay., İstanbul 2016, s. 229.

⁴⁶ Türkan, Talip, *İslâm Kaynaklarında, Geleneğinde ve Günümüzde Cihad*, Sempozyon s. 284.

⁴⁷ Türkçe’de biat şeklinde kullanılan kelimenin Arapça aslı *bey’attır*. Bey’at “satmak; satın almak” mânasındaki bey’ masdarına bağlı olarak “birinin yöneticiliğini benimsemek” anlamında kullanılmıştır. Sosyopolitik bir akid olarak ise devlet başkanını seçme, belirleme ve İslâm hukuku çerçevesinde ona bağlılık gösterme ve üye olarak teşkilat kurmak anlamına gelmektedir. bkz. Kallek, Cengiz, *DİA*, İstanbul 1992, VI, 120.

⁴⁸ Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbü’rî, *Ma’rifetü Ulumi’l-Hadis*, thk. es-Seyyid Mu’zam Hüseyin, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiye, Beyrut 1977, İkinci bs., ss. 22-24; Mahmud Şakir, *Gökteki Yıldızlar 70 Öncü Sahabe*, Haz., Mustafa Ağırman, Ravza Yay., İstanbul 2015, ss. 22-24.

⁴⁹ İbn Kesir, Ebü’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesir b. Dav’ b. Kesir el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî, *el-Bidaye ve’n-Nihâye*, Dâru’l-Fikr, (I-XV), yy., 1986, IX, 553.

olmuştur.⁵⁰ Esmâ bint Yezîd ve Ümmü Haram bint Milhân gibi hanım sahâbîler ise Hz. Peygamber döneminde cihada katıldıkları gibi Peygamber'den sonraki dönemde de cihada iştirak etmişlerdir.⁵¹ Dördüncü halife olan Ali b. Ebû Tâlib (r.a.) de özellikle Müslümanlar arasındaki iç savaşlarda Hz. Peygamber'den rivayet ettiği hadis, aldığı hikmet, basîret ve ferasetiyle akıllı davranıp İslam ümmetini en az zarar ile barış ve saadet içinde yola devam etmesinde büyük rolü olmuştur.⁵² Biz de tezimizin ikinci bölümünde sahâbîlerin farklı özelliklerine göre on bir tane gazi sahâbî ravi hakkında detaylı bilgi vererek konumuzu aydınlatmaya çalışacağız.

Sahâbîlerden sonraki zamanlarda Hz. Peygamber'in varisleri olan İslam âlimlerinin hayatını konu edinen eserler, onları anlatırken “muhaddis”, “imam”, “hafız”, “gazi”, “mücahid”, “müfessir”, “kâri”, “fakîh”, “müverrih” “edîb”, “sâir”, “âbid”, “zâhid”, “fahru'l-mücâhidîn”, “seyyidu's-şühedâ” ve “şeyhü'l-İslam” gibi muhtelif sıfatlar ile zikretmektedirler.⁵³

Hulefâ-i Râşidin döneminin ardından İslam âlimlerini daha sonraki bir İslam âliminden ayıran en önemli farklardan biri, onların savaş ve fetihlere katılmış olup “gazi” veya “mücâhid” unvanı ile birlikte zikredilmesidir. Bu onların birçok ilmî sahadaki yetkinliklerine işaret ettiği gibi, nasıl bir hayat tarzını içselleştirdiklerini bizlere göstermektedir.

İslam tarihinin ilk hânedanı olan Emevîler, 132/750 yılına kadar yaklaşık olarak 90 yıl hüküm sürmüştür.⁵⁴ İslam tarihinin önemli bir halkasını teşkil eden bu dönemin en önemli özelliklerinden biri muhalif gruplarla yönetim arasında yaşanan fikri, siyasi ve askeri mücadeleler olmuştur. Hasan (r.a.) ve Hüseyin (r.a.) başta olmak üzere Hz. Peygamber torunlarının zulme karşı direnişleri gibi çok etkili olaylar, içte yaşanan bu sıkıntılara karşılık, fetihler ve İslam'ın yayılması açısından İslam tarihinin en parlak dönemlerinden birini teşkil eder. İslam ülkesinin sınırları bu dönemde Türkistan'dan Endülü's'e, Anadolu'dan Hindistan'a kadar fethedilmiştir. Hz. Peygamber'in “Türkler size dokunmadığı sürece siz de onlara dokunmayın (savaşmayın)”⁵⁵ demesine rağmen

⁵⁰ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, thk. Muhammed Abdulkadir, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990, III. 102.

⁵¹ Şahyar, Ayşe Esra, *Seyahat ve Rivayetleriyle Hanım Sahâbîler*, Akdem Yay., İstanbul 2015 s. 26.

⁵² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, III, 16; Sallabi, Ali b. Ebî Tâlib, Darü'r-Ravze, İstanbul 2017, s. 845.

⁵³ Yılmaz, Muhammet, “Tarsus'a Gelen İlk Türk Hadis Âlimi Abdullah b. el-Mubarek”, *Çukurova Üniversitesi İFD* (1), 1-19. Adana 2011. s. 3.

⁵⁴ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihâye*, X, 39; Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, Dâru't-Türâs, (I-XI), Beyrut 1387/1967, VII, 192. Yiğit, İsmail, “Emevîler” *DİA*, 1995 İstanbul, XI, s. 87. ss. 87-104

⁵⁵ Ebu Davud, Melâhim 8, (No:4302); Nesâî, Cihâd, 41, (No:3176).

Emevilerin yanlış politikaları yüzünden bazen Türklerle savaşılmıştır. Sonuçta her iki taraf ortak zarar görmüştür. Hicretin 96. yılında Kuteybe b. Müslim (v. 96/715), Türklerin diyarından Kaşgarı fethetmiştir.⁵⁶ Çin hükümdarına da elçiler gönderip,⁵⁷ tehdit etmiştir.⁵⁸ Kısa süre içerisinde elde edilen bu zafer İslam tarihinde daha sonra benzeri görülmeyecek büyük bir başarı olarak kabul edilmiştir.⁵⁹

Emevîler saltanat sistemini süren ve bir nevi Arap milliyetçiliğini gösteren politikalarıyla tanındığından dolayı Acem bölgelerinde idareye karşı açık bir direniş oluşmuştur. Bu dönemde Abdullah b. Abbas ve İbn Ömer, Ebû'l-Âliye ve Hasen Basrî gibi âlimlerin öncülük ettiği ilmî çalışmalar, kısa bir süre içinde meyvelerini vermeye başlamış; tefsir, hadis, siyer ve meğâzî sahasında ilk eserler telif edilmiştir.⁶⁰

Abbâsîler döneminde yönetim açısından fazla bir şey değişmemiş, saltanat kanunları olduğu gibi uygulanmış ve saltanata dayalı iktidar etme biçimi her şeyin üstünde görülmüştür. Bütün bunlara rağmen devlet temel itibarıyla İslami esaslara dayalıydı. Merkezde ve taşrada Müslümanlar arasında İslam hukuku tatbik ediliyordu.⁶¹ Abbâsîlerin halifelik talep etmelerinde, Hz. Peygamber'den aldıkları hadis, işaret ve akrabalık gibi doğru ve yanlış iddiaları olmuştur.⁶² Bu dönemlerde Saltanat bir taraftan Abbasî halifeliği altında kâfirlere karşı siyasi ve askeri birlikle güçlenirken, diğer yandan fetih hareketlerine devam etmiştir.⁶³ Bu dönemin önemli savaşlarından biri de Araplar'la Karluk Türkeri'nin Çin orduları karşısında 133/751 yılındaki zafer kazandığı büyük Talas Savaşıdır. Bu savaştan sonra İslâmiyet Türkler arasında hızla yayılmıştır.⁶⁴

Esad b. Fırat gibi âlimler, fitne ve iç savaşlarda Hz. Peygamber'in "Öldüren ve öldürülen kişi (Müslüman) cehennemdedir"⁶⁵ gibi hadislerini söyleyerek Müslümanlar arasındaki savaşın engellenmesinde bazı roller üstlenmişlerdir. Bu nedenle

⁵⁶ Sandıkçı, Kemal, *İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis*, Ensar Yay., İstanbul 2019, s. 13.

⁵⁷ Kaşgarlı Muhaddis Yahya b. İshak gibi bazı ravilerin h.196.yılında vefat etmiş olmasıyla, Kaşgar'a İslam'ın halk içinde çok erken yayılmaya başladığını tercih edebiliriz. bkz. İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (v. 354/965), *es-Sikât*, thk. Muhammed Abdulmu'îd Han, Dâiretü'l-Me'ârifî'l-Osmâniye, Haydarâbâd 1973/1393, (I-IX), 1, bs., VII, 139.

⁵⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 140. Not; İbn Kesîr'in hocalarından biri olan Hotenli Ali Yusuf olması bu tarihin doğruluğunu artırır.

⁵⁹ İslam Araştırmaları Komisyonu, *İslam Tarihi*, Gözden Geçiren: Ahmed Ağırakça, Çev Ayhan Çakıroğlu, Beka Yay., İstanbul 2012, I, ss. 203-266.

⁶⁰ Yiğit, İsmail, *Emeviler*, TDV Yay., Ankara 2016, s. 16.

⁶¹ Sırma, İhsan Sümeyya, *Müslümanların Tarihi*, Beyan Yay., İstanbul 2014, IV, 14.

⁶² İbnü'l-Esîr, İzzeddin, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (v. 630/1233), *el-Kâmil fi't-Târîh*, thk. Ömer Abdusselâm Tedmürî, Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut 1997/1417, (I-X), 1, bs., V, 5.

⁶³ Sırma, *Müslümanların Tarihi*, IV, 101.

⁶⁴ Yazıcı, Nesimi, *İlk Türk İslâm Devletleri Tarihi*, TDV Yay, Ankara 2020, s. 38; Taşağıl, Ahmet, "Talas Savaşı" *DİA*, 2010 İstanbul XXXIX. 501.

⁶⁵ Müslim, Kasame, 10, (No: 1680).

Müslümanlar fetih gazvelerine katılıp şehit olmayı tercih ediyorlardı. Hz. Peygamber'in amcaoğulları tarafından kurulan Abbasîler, devleti yönetmek için askeri gücün yanında, onların içinden çıkan Abdullah b. Abbas gibi muhaddis fakih âlimlerin metot ve ilmî fetvalarından istifade etmişlerdir.⁶⁶

Abdullah b. Mübarek gibi gâzi muhaddisler defalarca Allah yolunda cihada giderek bu yüce sevabı en yüksek olan gazâ ibadetini de yerine getirmişlerdir. Yüce Peygamber'in "Nasılsanız, öyle idare olunursunuz" dediği gibi işte Müslümanların nazarında gerçek sultan onlar idi. 181/797 senesinde bizzat halife Hârûnürreşîd (v. 193/809) de ordusunun başında olduğu halde Erzurum'a kadar gidip, Safsaf bölgesini fethetmiştir. Bu senede İslami fetihleri Ankara'ya kadar ulaşmıştır.⁶⁷ Hicri ilk üç asır Hz. Peygamber'in dediği gibi "İnsanları en hayırlıları yaşamış" olup, İslam'ın saadet asrı ve yükseliş devirleri olduğu söylenmiştir.⁶⁸ İmam Buhârî gibi bazı muhaddisler en azından sünnetle amel etmek amacıyla İslam topraklarının son sınırlarında kale inşaatına yardım ederek, Allah yolunda bekçilik dahi olsa bu ameli yapmıştır.⁶⁹

Hristiyan bir papaz iken sonra Müslüman olan Ebû Muhammed Abdullah el-Maykurkî'nin "*Bir mü'minin tarihini yazan onu diriltmiş, o yazılan tarihi okuyan ise onu ziyaret etmiş gibi olur*"⁷⁰ sözüne göre onların hayatlarını okuyup, onları ziyaret etmiş gibi istifade edip, hayatlarımızı bir şekilde nebevi iklim ile diriltmektir. Özellikle "*Allah yolunda öldürülenlere «ölüler» demeyin! Bilakis onlar diridirler, lâkin siz anlayamazsınız*"⁷¹ mealindeki âyetin anlamına uygun yaşayan gazi, şehit, muhaddis, mücahid âlim raviler hakkında araştırma yapmak ise gerçek hayattaki bilimsel sonuçlara vesile olacaktır.

⁶⁶ Sallâbî, Muhammed Ali es-Sallâbî, *Emeviler Devleti*, Darü'l-Me'rife Yay., Beyrut 2013, II, 524.

⁶⁷ İbn Kesîr, *el-Bidaye*, X, 178; Bozkurt, Nahide, "Harûnürreşîd", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, s. 260, ss. 258-61.

⁶⁸ Özeydin Abdülkerim, "Asr-ı Saâdet" *DİA*, İstanbul 1991, III, 501; Buhârî, Fedailü's-sahabe, I, (No: 3450) Mülîm, Fedailü's-sahabe, 50.

⁶⁹ Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârûkî ed- Dimaşki, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Müessesetü'r-Risâle, (I-XVIII), Beyrut 1985. XII, 450.

⁷⁰ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd el-Hâşimî el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, Çev. Adnan Demircan Siyer Yay., 2015, söz başı, I, 16.

⁷¹ el-Bakara, 2 / 154.

BÖLÜM I

HZ. PEYGAMBER VE SAHÂBE DÖNEMİNDE GÂZİ RÂVİLER

1.1. Ebû Ubeyde b. Cerrâh

1.1.1. Hayatı

“Ebû Ubeyde Aşere-i mübeşşereden olup başkumandanlık yapmış ünlü bir sahâbîdir. Hz. Peygamber’in henüz Dârü’l-Erkam’a girmedığı günlerde Abdurrahman b. Avf gibi sahâbîler ile beraber Müslüman olmuştur.”⁷²

Ebû Ubeyde, Hz. Peygamber’e ilk inananlardan biri olup, önce Habeşistan’a daha sonra Medine’ye hicret etmiştir.⁷³ Hz. Peygamber onunla Sa’d b. Muâz ve Muhammed b. Mesleme (v. 43/663) arasında kardeşlik bağı kurmuştur. Ebû Ubeyde, Uhud Gazvesi’nde Hz. Peygamber’in yüzüne batan miğfer parçasını kendi dişleriyle çıkarırken iki ön dişi kökünden kopmuştur.”⁷⁴

Hz. Âişe’nin rivayetine göre Ebû Ubeyde Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’den sonra Peygamber’in (a.s.) çok sevdiği kişiler içinde yer almaktadır.⁷⁵ Hz. Ömer kendisinden sonraya kalması halinde Ebû Ubeyde’yi devlet başkanı olarak vasiyet etmek istediğini söylemiştir.⁷⁶ Bu konu Hz. Âişe’den (r.a.) de sorulduğunda, “eğer Hz. Peygamber halife vasiyet etseydi Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’den sonra Ebû Ubeyde’yi halife olarak vasiyet ederdi”, dediğine dair bir rivayet vardır. Âişe’nin (r.a.) bu rivayeti Ömer’in (r.a.) görüşünü güçlendirmektedir.⁷⁷

1.1.2. Katıldığı Gazveler

Hz. Peygamber’le birlikte bütün gazvelere iştirak etmiştir. Bedir Gazvesi’nde düşman saflarında bulunan babasını, özellikle kendisine hücum etmesi üzerine öldürmek zorunda kaldığı ve babaları, oğulları, kardeşleri veya akrabaları da olsa

⁷² İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kebîr*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1990, (I-VIII), 1. bs., III, ss. 312-313.

⁷³ İbnü’l-Esîr, Ebû’l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Usdü’l-Ğabe fi M’erifetu’s-Sahabe*, thk Muhammed İbrahim, Muhammed Ahmed, Darü’l-Fikr, Beyrut 1989, III, 24.

⁷⁴ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kebîr*, III, 313. Önkale, “Ebû Ubeyde”, *DİA*, İstanbul 1994, X, 249.

⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (v. 241/855), *Müsnedü’l-İmam Ahmed b. Hanbel*, (I-L), thk. Şuayb el-Arnâvût vd., Risâle, yy. 2001/1421, 1, bs., II, 423, (No: 1286); Tirmizî, Menâkıb, 14 (No: 3657); Nesaî, Menâkıb, 16, (No: 8144).

⁷⁶ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kebîr*, III, 315.

⁷⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 212.

müminlerin kâfirleri dost edinemeyeceğini belirten âyetin⁷⁸ bundan dolayı nâzil olduğu rivayet edilmektedir.⁷⁹ Ebû Ubeyde, Uhud Gazvesi'nde de cesaret göstermiştir. İslâm ordusu dağıldığı zaman Resûlüllâh'ın etrafından ayrılmayan kişiler arasında o da vardı. Zülkassa seriyyesine 40 tane sahabî ile iştirak etmiştir. Ayrıca Cüheyne denilen deniz sahilindeki bir yere gönderilen 300 kişilik orduya kumandan tayin edilmiştir.⁸⁰

Zâtüsselâsil Seriiyesi'nde Amr b. As için destek olarak gönderilen kuvvetlere de Ebû Ubeyde kumanda etmiştir. İki ordu komutanı arasında tartışma olunca Ebû Ubeyde Hz. Peygamber'in emrine uyararak komutanlığını Amr b. As'a vermiştir.⁸¹ Hz. Peygamberle din konusunda tartışan ve Hristiyan kalıp cizye vermeyi kabul eden Necranlılar, cizye tahsili için güvenilir birinin kendileriyle birlikte gönderilmesini istedikleri zaman Resûl-i Ekrem, "Her ümmetin bir emini vardır; bu ümmetin emini de Ebû Ubeyde b. Cerrâh'tır" diyerek onu Necran'a göndermiştir.⁸²

Hz. Ömer tarafından Yermük Gazvesi'nde Hâlid b. Velid'in yerine bu bölgedeki orduların başkumandanlığına getirilmiş, Ebû Ubeyde Dımaşk fethedilinceye kadar utandığı ve İslâm ordusunun diğer faydaları için Hz. Ömer'in mektubunu gizlediği söylenmektedir. Bu dönemde Halep, Antakya ve Kudüs başta olmak üzere Suriye bölgesindeki birçok şehrin fethi gerçekleştirilmiştir. Gönderdiği birlikler şimdiki Kahramanmaraş'a kadar gelmiş olduğu söylenmektedir.⁸³

Uyguladığı askerî taktiklerinden bazıları şunlardır:

1. Düşmana görünmeden en yakın yere kadar gelmek: Bunun bilinen yöntemi gündüz gizlenip gece yol almaktır. Lazkiye şehrini fethetmeden önce askerleri ve atları gizlemek için şehrin çevresine derin hendekler kazdırmıştır. Belli bir yerde gizlenmek için hendek kazılması normal bir durumdur. Fakat şehre yaklaşmak için adeta tünel kazarcasına hendek kazmak ise çok zor bir iştir.⁸⁴

⁷⁸ el-Mücâdele, 58/22; İbnü'l-Esîr, *Usdû'l-Ğabe*, III, 24.

⁷⁹ İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *el-İsabe fî Temyizi's-Sahâbe*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 1415/1994, III, 476; Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, thk. Hamdi b. Abdulmeccid es-Silefi, Mektebetü İbn Teymiye, (I-XV), Kahire 1994, I, 154, (No: 360).

⁸⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, III, 313.

⁸¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I, 9.

⁸² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I, 12; İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî, *Tarihü Dımaşk*, thk. Amr b. Garâme el-'Umrevî, Dâru'l-Fikr, Dımaşk yy., 1415/1995, XXV, 449.

⁸³ İbn Manzûr, *Muhtasar Tarih-i Dımaşk*, thk. Ruhiyyetu'n-Nuhas, Darü'l-Fikr, Dımaşk 1984. I, 203; Önkâl, "Ebû Ubeyde", *DİA*, X, 250.

⁸⁴ Bakkal, Ali, *Komutan Peygamber ve Yetiştirdiği Komutan Sahabiler*, Rağbet Yay., İstanbul 2016, s. 257.

2. Kısa ve sık hücumlarla düşmanı yıldırma: Ebû Ubeyde Dımaşk'ı kuşattığı zaman, şehre yardım etmek üzere Rum ordusu Humus şehrinin sınırlarına kadar gelmiştir. Ebû Ubeyde, Rum ordusunun daha fazla ilerlememesi için zaman zaman kısa ve etkili hücumlarda bulunarak Rum ordusunu bezdirmiş ve yardıma gitmesini de engellemiştir.⁸⁵

1.1.3. Hadis Rivayetleri

Ebû Ubeyde b. el-Cerrah'ın hayatı gazvelerde geçtiği için Hz. Peygamber'den on beş hadis rivayet etmiştir.⁸⁶ Bunlardan on ikisi İmam Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde biri *Sahîhu Müslim*'de, diğerleri ise farklı hadis kaynaklarında rivâyet edilmiştir.⁸⁷

Kendisinden İrbâd b. Sâriye (v. 75/694), Câbir b. Abdullah, Ebû Ümâme (v. 86/705), Semüre b. Cündeb (v. 60/680) ve Ömer'in azadlısı Eslem gibi sahâbîler rivayette bulunmuşlardır.⁸⁸ Hz. Peygamber tarafından "bu ümmetin emini" denilen Ebû Ubeyde, Hz. Peygamber'in "sizden en çok sevdiklerim ve en yakınlarım, bana benden ayrıldıkları hal üzere ulaşanlardır".⁸⁹ dediği gibi, onun vefatından çok geçmeden nice gazvelerden ölmeden dönen gazi ravi Ebu Ubeyde h. 18/639 yılında vebaya yakalanarak vefat etmiştir.⁹⁰ Onun kabri Ürdün'de bulunmaktadır.⁹¹

Onun gazve ve şehitlik konusunda rivâyet ettiği hadislerden biri şöyledir:

Halid b. Madan İrbad b. es-Sariye'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ben, Ebû Ubeyde'nin vefatına sebep olan hastalığı esnasında yanına girdim. Vefat etmek üzere iken, "Serg' den dönmesinden ötürü Allah, Ömer'i mağfiret etsin." dedi ve şöyle devam etti: "Ben Resûlüllâh'ın (s.a.s.), vebadan, karın ağrısından, suda boğulmaktan, yangından, göçükten ötürü vefat edenler şehid olduğu gibi, doğumdan ve akciğer zarı iltihabından ölen kadınlar da şehittir, buyurduğunu duydum".⁹² Ebû Ubeyde b. el-Cerrah'ın hadis rivâyetleri az olsa bile hadisler içerisinde onun adı geniş şekilde

⁸⁵ Bakkal, Ali, *Komutan Peygamber ve Yetiştirdiği Komutan Sahabiler*, s. 258.

⁸⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I, 6; Önkâl, "Ebû Ubeyde", *DİA*, X, 250.

⁸⁷ Ahmed b Hanbel, I, 195-196; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I, 6.

⁸⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1996., III, 172; *Tehzîbü't-Tehzîb*, Matba'atü Dâireti'l-Me'ârifî'n-Nizâmiyye, I-XII, Hindistan 1325-1327, V, 73.

⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, No: 196; İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, Darü'l-Ceyl, Beyrut 1992, II, 792.

⁹⁰ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III, 174.

⁹¹ bkz. Ek. Resim No: 1.

⁹² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, III, 482.

zikredilmektedir. Özellikle Hz. Ömer ile gazveyle ilgili kısa yazışmalarda⁹³ askerin selam tarzı,⁹⁴ nasihatler ve Cuheyne Gazvesi'nde ölü olan büyük balığın helal olması gibi hadislerin sebep-i zikri bunlunmaktadır.⁹⁵ Bu da bizim hadisleri daha iyi anlamamıza katkı sağlamaktadır.

1.2. Hâlid b. Velîd

1.2.1. Hayatı

Ebû Süleymân Ebû'l-Velîd Seyfullah ve Fârisü'l-İslâm gibi künye ve lakabları vardır. Tam adı Hâlid b. el-Velîd b. el-Mugîre el-Mahzûmî el-Kureşîdir. Hz. Peygamber'in "Seyfullah" unvanı verdiği meşhur komutan sahâbîdir.⁹⁶

Hicretten 35-39 yıl kadar önce (583-587) Mekke'de doğduğu tahmin edilmektedir. Halid b. Velîd Kureyş kabilesi arasında güçlü bir süvari savaşıdır.⁹⁷ "Annesi Lübbâbe es-Suğrâ Esmâ bint Hâris, Hz. Abbas'ın karısı Ümmü'l-Fazl Lübbâbe el-Kübrâ bint Hâris ile Hz. Peygamber'in hanımlarından Meymûne bint Hâris'in baba bir kız kardeşidir".⁹⁸ Hâlid b. Velîd mensup olduğu Kureyş kabilesinin büyüklerinden olup, "kubbe" ve "e'inne"⁹⁹ ile ilgili vazifeleri, ayrıca Kureyş'in süvari birliği kumandanlığını da üstlendiği için askerî gücü elinde bulunduruyordu. Aynı zamanda diğer Kureyş kabileleri gibi ticaretle meşgul olurdu. Kabilesinin yürüttüğü e'inne vazifesinin bir gereği olarak at binmeyi, ok, yay, mızrak, kalkan ve kılıç kullanmayı, süvari birliklerini sevk ve idare etmeyi öğrenerek Kureyş'in savaş önderi olmuştur.¹⁰⁰

1.2.2. Katıldığı Gazveler

Hâlid b. Velîd Müslüman olmadan önce Uhud ve Hendek gazvelerinde Kureyş ordusunda Müslümanların lehine süvari birliğinin kumandanlığını yapmıştır.¹⁰¹ Uhud

⁹³ Ebû Abdîrrahmân Abdullâh b. el-Mübârek b. Vâzih el-Mervezî, *Kitâbü'l-Cihâd*, thk. Nezih Hammad, Darü't-Tunisiyye, Tunus 1982, s. 164, (No: 217).

⁹⁴ Günümüzde hatta geçmişte fıkıh âlimleri günümüzdeki asker selamı hakkında fetva verirlerken Ebû Ubeyde'nin kısa yazışmalarını delil gösterdiklerini görmekteyiz.

⁹⁵ bkz. Saylan, İbrahim, *Hadisleri Anlama Yöntemi Olarak Esbâb-ı Vurûd*, TDV Yay., Ankara 2021, ss. 204-208.

⁹⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 124.

⁹⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, VII, 276.

⁹⁸ İbn Esir, *Usdû'l-Ğabe*, I, 586.

⁹⁹ Kubbe; savaş için para ve silâh toplanan çadır. E'inne ise; süvari birliği demektir. bkz., İbn Esir, *Usdû'l-Ğabe*, I, 586.

¹⁰⁰ İbn Abdülber, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, Darü'l-Ceyl Kahire, 1328/1992, II, 11.

¹⁰¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I, 392.

Savaşında İslâm ordusuna arkadan hücum ederek savaşın neticesini değiştirmiştir.¹⁰² Hendek Gazvesi'nde de (5/627) bir ay süren bu saldırıdan bir sonuç alamamıştır.¹⁰³ Hicretin 6. (628) Hudeybiye'ye gelen Hz. Peygamber ile beraber müslümanları Mekke'ye sokmak istemeyen Kureyşliler tarafından, 200 kişilik bir süvari birliğine Hâlid b. Velîd kumandan tayin edilmiştir. Hz. Peygamber'e ansızın hücum etmeyi düşünmüş ancak ikinci namazında Resûlullah'ın korku namazı (salâtü'l-havf) kıldırıldığını görünce de "Bu adam korunmuştur"¹⁰⁴ diyerek Hz. Peygamber'e karşı küfürdeki ısrarının artık sona ermesi gerektiğini itiraf etmiştir.¹⁰⁵

Halid b. Velid, ben Muhammed'e (a.s) karşı yapılan her savaşta hazır bulundum ve katıldığım her savaştan dönünce "Vallahi ben, boş faydasız bir iş yapıyorum, er geç bu adam üstün gelecektir" diyordum. Umretü'l-kazâ için Hz. Peygamber'le birlikte Mekke'ye gelen kardeşi Velîd'in mektubunu okuyunca müslüman olmaya karar verip, Medine'ye gitmiştir.¹⁰⁶ Halid'in müslüman olması, hiç kimseye benzemeyen halde İslam gazve tarihine dair parlak sayfalar yazmıştır.¹⁰⁷ Bunun üzerine Resûlullah, "Seni doğru yola ulaştıran Allah'a hamdolsun! Seni yalnızca hayra ulaştıracağını umduğum bir aklın olduğunu biliyordum" demiştir. Hâlid, Hz. Peygamber'den Allah'a dua etmesini isteyince "İslâmiyet daha önceki günahları siler" cevabını vermiş, Hâlid öyle de olsa dua etmesini dileyince Peygamber (a.s.) aynı cevabı tekrarlamıştır.¹⁰⁸

Halid'in, Müslüman olarak katıldığı ilk büyük savaş ise 8/629 yılındaki Mûte Savaşı'dır.¹⁰⁹ "Hâlid bu savaşta, 3000 kişilik İslâm ordusunu 200 binden fazla Bizans ordusunu püskürtmesine dâhice askerî taktikleriyle sadece 12 sahâbîyi şehid vererek zafere vesile olmuştur".¹¹⁰ Medine'ye dönünce Hz. Peygamber kendisine "Seyfullah" (Allah'ın kılıcı) unvanı vermiştir.¹¹¹ "Mekke'nin fethinde, İslâm ordusunun sağ kol birliğinin komutanlığını yapmıştır".¹¹² Handeme dağının eteklerinde, kumandanlığını

¹⁰² İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahbâru'l-hulefâ*, thk. Aziz Bey vd., el-Kütübü's-Sekâfiyye, (I-II), Üçüncü bs., 1997/1417, Beyrut, I, ss. 218-222; Fayda, Mustafa, "Hâlid b. Velîd", *DİA*, XV, 289.

¹⁰³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, II, 52.

¹⁰⁴ Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî el-Eslemî el-Medenî, *el-Megâzî*, thk. Marsden Jones, *Dâru'l-A'lemî*, (I-III), Üçüncü bs., 1989/1409 Beyrut, II, 746.

¹⁰⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, II, 73.

¹⁰⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, II, 113. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, IV, 190.

¹⁰⁷ Sallâbî, Ali Muhammed, *Siyer-i Nebi*, Çev. Mustafa Kasadar, Şerafettin Şenaslan, Ravza Yay., İstanbul 2017, ss. 449-150.

¹⁰⁸ Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, II, 270; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, IV, 190.

¹⁰⁹ İbn Hibban, *Siyretü'n-Nebeviyye*, I, 318-19.

¹¹⁰ Farc, Muhammed, *el-'Abkâriyyetü'l-askeriyye fi gazvâti'r-rasul*, Daru'l-Fıkri'l-Arabî, Kahire 1998. s. 391.

¹¹¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, VII, 339; Buhârî, *Fezailü's-Sahabe*, 35, (No: 3548).

¹¹² İbn Abdülber, *ed-Dürer fi ihtisari'l-megâzî ve Siyer*, thk Şavkî Dayf, Darü'l-Me'arif, Kahire 1403/1982,

Safvân b. Ümeyye'nin yaptığı Kureyş birliğini kısa bir sürede bozguna uğratarak şehrin fethi sırasındaki tek direnişi kırmıştır.¹¹³

Mekke'nin fethinden sonra Peygamber (a.s.), 350 kişilik bir ordunun başına Hâlid'i tayin edip, Şevval 8/Şubat 630 tarihinde Benî Cezîme kabilesi üzerine Gumeysâ'ya göndermiştir. Kabile mensuplarının, “صبونا” yani “Dinimizi değiştirdik” anlamındaki sözlerinden onların müslüman olduklarına kani olmayan Hâlid b. Velid öldürülmelerini emretmiş,¹¹⁴ Bu olaya üzülen Hz. Peygamber, “Allahım! Ben Hâlid'in yaptıklarından berâyim” demiş ve Hz. Ali'yi Cezîme kabilesine gönderip öldürülen kişilerin diyetlerini ödetmiştir. Hâlid'i kınamakla birlikte kumandanlık görevinden de azletmemiştir.¹¹⁵ “Huneyn Gazvesi'nden bir süre sonra Resûl-i Ekrem, Huneyn'de yenilip Tâif'e kaçan Sakîfliler'i takip etmek için 100 kişilik bir süvari birliğini Hâlid'in emrine vermiştir. Hâlid b. Velid'in Resûlullah'ın emrinde katıldığı son gazve 9/630 yılında vuku bulan Tebük Gazvesi'dir”.¹¹⁶ Hâlid, Rebûlâhir 10'da (Temmuz 631) 400 tarihinde askerle Necran'a giderek Hâris b. Kâ'b kabilesini İslâm'a davet etmekle görevlendirilmiştir. “Hâlid, adı geçen kabilenin müslüman olduktan sonra Peygamber'den aldığı yazılı emir üzerine bu kabileden bir heyetle birlikte Medine'ye dönmüştür.”¹¹⁷

Kaynaklarda Hz. Peygamber'in vefatından sonra Ebû Bekir'in halife olmasında, Üsâme ordusunun gönderilmesinde¹¹⁸ ve zekât vermeyi reddeden kabilelerle savaşmanın doğru olup olmadığına dair tartışmalarda Hâlid'in adı geçmekte ve onun büyük rolü olduğu bilinmektedir. Buna mukabil irtidat hareketlerine karşı Hz. Ebû Bekir'in yanında yer almıştır.¹¹⁹

Hâlid, 27 Cemâdiyelâhir 11 (632) tarihinde, “peygamberlik iddiasında bulunan Tuleyha b. Huveylid el-Esedî'nin üzerine yürümüştür. Bazı mürtetlerle beraber kabilenin reisi Mâlik b. Nüveyre'yi öldürmüş; karısı Ümmü Mütemmim ile evlenmiştir”.¹²⁰ Hâlid “Peygamberlik iddiasında bulunan “Secâh” adlı bir kadın ve

s. 218.

¹¹³ Vâkidî, *el-Megâzî*, II, 810.

¹¹⁴ Bazı kaynaklarda başka anlamdaki “فليدافه” “ısıtsın” eş anlamlı kelimeler nedeniyle yanlış anlaşıldığı ifadeler bulunmaktadır; bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, II, 112.

¹¹⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I, 170.

¹¹⁶ Vâkidî, *el-Megâzî*, III, 989; İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *Cevâmi'u's-Sîre*, thk. İhsan Abbas, Darü'l-Meârif, Kahire 2019, s. 199.

¹¹⁷ Faysal, Ahmed Mustafa, *Ashabu'r-Rasûl*, Darü's-Sabunî, Kahire 2005, s. 448.

¹¹⁸ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Mısırî (v. 218/833), *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa Seka, Mustafa el-Babî el-Halebî Yay, Mısır 1955, II, 642.

¹¹⁹ Vâkidî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer el-Vâkidî, *Kitabu'r-Ridde*, thk Yahya el-Ceburi, Darü'l-Ğarb, Beyrut 1990, s.49

¹²⁰ İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 218.

Müseylime'nin ortadan kaldırılması için Bütâh'tan Yemâme'ye hareket etmiştir".¹²¹ "Yolda Müseylime ve kabilesi Benî Hanîfe'nin Akribâ adlı yerde şiddetli bir savaştan sonra mürtedlerin başı ve ileri gelenlerin çoğu öldürülmüştür". 12/633 sene başında sona eren ve tarihe "Akribâ Savaşı" olarak geçen bu çarpışmada muhacir ve ensardan 120 kişi olmak üzere 600'den fazla şehid verilmiştir.¹²² Gazilerin arasında Nesibe bint. Ka'b gibi 12 yerinden yaralı olan hanım sahâbîlerin de olduğu bilinmektedir.¹²³

"Hz. Ebû Bekir, mürtedler bastırıldıktan sonra, Hâlid'i Irak beldelerine göndermiştir.¹²⁴ Hâlid b. Velîd önce Irak'ta Sâsânîler'e, ardından Suriye'de Bizans'a karşı iki ayrı başkumandanlık altında başlatılan bu fetihlerin ilk zamanlarında her iki cephede de İslâm ordularına kumandan olarak önemli görevler üstlenmiştir. Hz. Ebû Bekir, sahâbîlerle yaptığı istişareden Hâlid'in Yemâme'den Irak'a gitmesini emretmiş, Hâlid önce Bahreyn'e gitmiştir.¹²⁵ Sonra Müsennâ'nın emrindeki askerlerle birleşerek 5000 kişiye ulaşmış olan ordu ile Hâlid Nibâc'dan Basra körfezindeki Übülle'ye gitmiştir. Hz. Ebû Bekir Hâlid'e yazdığı bir mektupta, Ebû Ubeyde'yi çok yumuşak tabiatlı olduğu için onun yerine Yermük Savaşı'ndan önce Halid'i başkumandan olarak tayin etmiştir.¹²⁶ Dûmetülcendel'e giderek Hz. Peygamber ile yaptığı antlaşmayı bozan Ükeydir b. Abdülmelik'in üzerine yürümesini, oradan da Suriye'ye geçmesini emretmiştir.¹²⁷

Hadid b. Velid'in gazve yaptığı yerler içinde Nehrü'l-Merre, Hîre,¹²⁸ Aynüttemr,¹²⁹ Dûmetülcendel, Busrâ, Havran,¹³⁰ Filistin ve Suriye kapılarını açan Ecnâdeyn Savaşı,¹³¹ Yermük, Dımaşk,¹³² Hama ve Humus¹³³ gibi en az 30 dan fazla fethedilen toprakların ve gazvelerin adları, Âzâdbih, Ükeydir b. Abdülmelik gibi Halid (r.a.) karşısında savaştığı kişilerin adları geçmektedir.

¹²¹ Vâkidî, *Kitabu'r-Ridde*, ss.48-50.

¹²² İbn Esir, *el-Kâmil*, II, ss. 219-21; Fayda, Mustafa, "Hâlid b. Velîd", *DİA*, XV, 290.

¹²³ Sallâbi, *Tarihu'l-Hulefâ-yi Râşidîn*, I, 249.

¹²⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I, 62.

¹²⁵ Fayda, Mustafa, *Allah'ın Kılıcı Halid b. Velid*, Çağ Yay., İstanbul 1992, ss. 329-331.

¹²⁶ Vâkidî, *Futûhu's-Sam*, Darü'l-Kütübi'-İşmiyye, Beyrut 1997, I, 22; İbn Kesir, *el-Bidaye*, VI, 342.

¹²⁷ İbn Abdülber, *ed-Durer fi ihtisari'l-meğâzî*, s. 242; Humeydullah, Muhammed, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, Daru'n-Nefâis, Beyrut 2009, ss. 373-93.

¹²⁸ Hâlid hirede yapılan gazvede onlarla, diğer birçok şart yanında 190 dirhem cizye ödemeleri üzerine bir antlaşma yapmıştır; bkz. Ebû Said el-Mısri, *Mavsu'tu Sefir li't-Tarihi'l-İslami*, 1432/2010 yy., XIII, 114; İbnü'l- Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, II, 234; Fayda, Mustafa, "Hâlid b. Velîd", *DİA*, XV, 291.

¹²⁹ İbn Kesir, *el-Bidaye*, VII, 113.

¹³⁰ Bazı rivayetlere göre onu bu mevkiye halife tayin etmiştir. bkz; "Hâlid b. Velîd", *DİA*, XV, 291.

¹³¹ 28 Cemâdiyelevvel 634; bkz. İbn Manzûr, *Muhtasarü Târîhu Dımaşk li-İbn Asâkir*, thk Ruhiyyetu'n-Nuhas, Darü'l-Fikr, Dımaşk 1984, I, 200.

¹³² Vâkidî, *el-Meğâzî*, II, ss. 742-749, 755-769, 780-781, 812-813; III, 873-897, 1025-1031; Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, III, 87.

¹³³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, III, 215; Humeydullah, Muhammed, *el-Vesâik*, s. 458.

Hâlid b. Velîd 21/642 yılında Humus'ta vefat etmiştir.¹³⁴ Hz. Ömer'in onun cenaze namazına katıldığına göre Medine'de vefat etmiş olduğu da rivayet edilmektedir.¹³⁵ Hâlid vefatından önce at ve kılıcını Allah yolunda vakfetmiş, “ona nisbet edilen “Mirseb, Edlak, Kurtubî” adlı üç kılıç da Topkapı Sarayı Müzesi'nde muhafaza edilmektedir”.¹³⁶

1.2.3. Hadis Rivayeti

“Cihad bizi Kur'ân'ı okumaktan meşgul etti” diye ağlayan Hâlid (r.a.)¹³⁷ Hz. Peygamber'den on sekiz hadis rivayet etmiştir. Teyzesinin oğlu Abdullah b. Kays, İbn Abbâs (v. 68/687-88), Cabir b. Abdullah, Kays b. Ebû Hâzim, Alkame b. Kays (v. 62/682), Mikdâd b. Ma'dikerib kendisinden hadis alanlar arasında bulunmaktadır.¹³⁸ Hz. Peygamber (s.a.s.) Halid b. Velid için, “Halid b. Velid, Allah'ın ne güzel kulu, Allah'ın kılıçlarından bir kılıçtır.” buyurmuştur. Gerçekten Hz. Peygamber'in adlandırdığı bu kılıcın cenkte kırılmadan yatağında ölmesi bir mucizedir.¹³⁹ Yine Peygamber (a.s.) Halid'i Tebuk Gazvesi sırasında Ükeydir b. Abdülmelik'e sadece 400 askerle göndermek istemiş, Halid az sayıdaki insanlarla tehlike ortasına nasıl gideceğini Peygamber (a.s.) dan sorduğunda, onun Camus avlamak için çıkacağını ve sende o fırsatta onu tutuklayacaksın dediği” gibi hadis rivayetlerin gelme nedeni olmuştur.¹⁴⁰

Onun Hz. Peygamber döneminde gazvelerde yaptığı tasarrufları “takriri sünnet” olarak görülmekte, hadisleri anlamada bunlardan istifade edilmektedir. Ayrıca onun hakkında yazılan “Allah'ın kılıcı Halid b. Velid” adlı çok sayıda kitap yayınlanmıştır.¹⁴¹ Ortadoğu bölgesindeki Bizans ve Sâsânî İmparatorluklarına karşı başlatılan yeni mücadelede, hiçbir kumandana nasip olmayan bir vazife Halid b. Velid'e verilmiştir. O hem Sâsaniler, hem de Bizans İmparatorluğu'na karşı İslam ordularının başkumandanlığını yapmıştır.¹⁴² Genelde savaşta biri ile barış yaparak diğer düşman ile savaşmak gibi taktiklere ihtiyaç duymayan Halid, gaza anlayışında hiç kimseye boyun eğmemiştir. Halid'in rivâyetleri *Kütüb-i Sitte* ve diğer metin kitaplarında yer almakla

¹³⁴ Ebu Nueyim el-İsfahani, *Marifetu's-Sahabe*, thk Adil b. Yusuf. Dâru'l-Vatan, Riyad 1998, II, 930; İbnü'l-Esîr, *Usdü'l-Ğabe fi M'erifetu's-Sahabe*, II, 143.

¹³⁵ İbn Mübarek, Abdullah, *Kitâbü'l-Cihâd*, s. 56, (No: 53).

¹³⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 217; Fayda, Mustafa, “Hâlid b. Velîd”, *DİA*, XV, 291.

¹³⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I, 375.

¹³⁸ İbnü'l-Esîr, *Usdü'l-Ğabe fi M'erifetu's-Sahabe*, I, 588, İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, III, 124.

¹³⁹ Ekrem, İbrahim, *Halid b. Velid*, el-Ehram Yay, Mısır 1973, s. 418; Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, II, 127

¹⁴⁰ Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kebir*, Darü'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut 2003, el-Cizye/4 (No: 18642); Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 1025.

¹⁴¹ Farc, Muhammed, *Allah'ın Kılıcı Halid*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, yy., 1998, s. 391.

¹⁴² Fayda, Mustafa, *Allah'ın Kılıcı Halid b. Velid*, s. 311.

birlikte hadis şerhleri, siyer ve meğâzî kaynaklarında Halid'in adı geçmeden gazveleri anlatmak mümkün olmadığı için, özellikle bu konularda Hâlid rivayet ettiği hadislerden daha önemli yere sahiptir.

1.3. Ümmü Harâm bint Milhân

1.3.1. Hayatı

Tam adı “Ümmü Harâm bnt. Milhân b. Hâlid b. Zeyd el-Ensâriyye” Türkiye halkı arasında “Hala Sultan” diye bilinen hanım sahâbî olup,¹⁴³ genelde künyesiyle hatırlandığı için, kaynaklar onun doğru ismine vakıf olmadığını zikretmektedir. O, Enes b. Mâlik'in (v. 93/711-12) teyzesidir. Ümmü Süleym'in kız kardeşidir.¹⁴⁴

Ümmü Harâm, Ubâde b. Sâmit (v. 34/654) ile evli olduğu bilinmektedir.¹⁴⁵ Onun “Bî'r-i ma'ûne” hadisesinde şehid düşen Harâm b. Milhan ve Süleym b. Milhan adlı iki erkek kardeşleri olmuştur.¹⁴⁶ Ümmü Harâm ile Resûl-i Ekrem arasında süt veya soy bakımından akrabalığı olduğu söylenmektedir.¹⁴⁷ Bu sebeple Resûlullah onların evine ziyarete gittiğinde öğle uykusuna yatar ve hazır bulunanlara nâfile namaz kıldırıldığı anlaşılmaktadır.¹⁴⁸

1.4.3.2. Katıldığı Gazveler

Ümmü Harâm önceleri Uhud gibi bazı gazvelerde bulunup yaralı askerlere hizmet etmiş, daha sonra kocasıyla birlikte Suriye'ye savaşa katılmak için Dımaşk'a gittiği zikredilmiştir.¹⁴⁹ Ümmü Harâm'ın rivayetine göre “bir defasında Resûl-i Ekrem onun evinde öğle uykusundan gülererek uyanmış, Ümmü Harâm niçin güldüğünü sorunca uykusunda kendisine ümmetinden fetih maksadıyla Akdeniz'e açılan bazı kimselerin gösterildiğini ve onların cennetlik olduğunu söylemiştir”. Bunun üzerine Ümmü Harâm bize Peygamber'den işittiği bir hadisi şöyle rivayet etti: “Ümmetimden ilk deniz seferinde gazve yapacak ordu cenneti kazanmıştır.” Ümmü Haram: “Ya Resulellah! Ben de onların içinde olacak mıyım” dedim, evet, sen de onların içinde olacaksın, buyurdu.

¹⁴³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, VIII, ss. 319-320; Baha, Tanman, “Hala Sultan”, *DİA*, İstanbul 1997, XV, 225.

¹⁴⁴ İbn Abdülber, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, IV, 1931.

¹⁴⁵ İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 376.

¹⁴⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, II, 40.

¹⁴⁷ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *el-Minhâc fî Şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, (I-XVIII), Beyrut 1392/1972, İkinci bs., XIII, 57.

¹⁴⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, II, 316; Kandemir, M. Yaşar, “Ümmü Harâm”, *DİA*, LXII, ss. 321-22.

¹⁴⁹ İbn Asâkir, *Tarihu Dımaşk*, LX, 209; Kandehlevî, Muhammed Yusuf, *Hayatü's-Sahâbe*, thk Beşşar Avvâd, Müessetü'r-Risâle, Beyrut 1999, II, 217.

Sonra bir de şöyle buyurdu: “Ümmetimden Kayser’in şehrini (İstanbul’u) fethetmek amacıyla sefere çıkacak ordunun günahlarını Allah bağışlamıştır. Ya Resulellah! Ben de onlardan biri olacak mıyım, dedim. Hayır, buyurdu.”¹⁵⁰ Ümmü Harâm kendisinin de onların arasında bulunması için dua etmesini istemiş “Hz. Peygamber ona birinci grupta olduğunu” söylemiştir.¹⁵¹

1.4.3.3. Hadis rivâyetleri

Ümmü Haram Hz. Peygamber’den rivayet ettiği yukarıda zikredilen hadisle amel etmek amacıyla “Hz. Osman’ın halifeliği döneminde yapılan ve müslümanların ilk deniz seferi olan Kıbrıs seferine eşiyle birlikte iştirak etmiştir. Ümmü Harâm, Kıbrıs’a ulaşp gemiden indikten sonra bindiği katırdan düşmüş, başka bir rivayete göre Kıbrıs seferi’nden sonra boynu kırılarak şehid olmuş ve orada defnedilmiştir”.¹⁵²

Ümmü Harâm bilindiği gibi Hz. Peygamber’den yedi hadis rivâyet etmiş,¹⁵³ ondan ise; Enes b. Malik, Umeyr b. Esved, Ye’la b. Şeddâd ve Atâ b. Yesâr gibi râvîler rivâyetlerde bulunmuştur.¹⁵⁴ Onun rivâyetleri *Kütüb-i Sitte* gibi hadis kaynaklarında özellikle “denizde gazve yapmanın fazileti” hakkındaki yerlerde geçmektedir.

Ümmü Harâm’ın Kıbrıs’ta “Hala Sultan Tekkesi” adıyla bilinen, Larnaka civarında Tuzla’daki kabri bugün de ziyaret edilmektedir.¹⁵⁵ Kaynaklarda orayı gayri müslimlerin de ziyaret ettiği belirtilmektedir. Ümmü Harâm’ın “hala hatun” veya “hala sultan” diye anılmasının sebebi teyze kelimesinin Arapça’sı olan “hâle” dolayısıyla. Arapça kaynaklarda ise “salih kadın kabri” “قبر المرأة الصالحة” adıyla geçmektedir.¹⁵⁶ “Kubrus” adının da ondan hareketle bir kısaltma olarak gelmiş olduğu yorumları vardır.

1.4. Ebü’d-Derdâ

1.4.1. Hayatı

Ebü’d-Derdâ künyesiyle meşhur olup, tam adının Uveymir b. Zeyd b. Kays olduğu söylenir.¹⁵⁷ Bedir Gazvesi sırasında müslüman olduğu rivayet edilmektedir.

¹⁵⁰ Buhârî, Cihad, 3, 8, 63, 75, 93; *İsti’zân*, 41; *Ta’bir*, 12; Müslim, İmâre, 160.

¹⁵¹ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kebîr*, VIII, 320.

¹⁵² Buhârî, Cihad, 63, 75; İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kebîr*, VIII, 320; İbn Esir *el-Kamil fi’t-Tarih*, VII, 153.

¹⁵³ İbn Hazm, *Cevâmi’u’s-Sîre*, s. 287.

¹⁵⁴ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, XII, 462.

¹⁵⁵ Baha, Tanman, “Hala Sultan Tekkesi”, *DİA*, İstanbul 1997, XV, 226

¹⁵⁶ Zehebî, *Târihu’l-İslam*, II, 463; Ayrıca bkz., İbn Abdülber, *el-İstî’âb*, IV, 443. İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk* LXX, 218. İbn Kesir, *el-Bidaye*, VII, 153.

¹⁵⁷ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kebîr*, VII, 274.

Onun arkadaşı Abdullah b. Revâha (v. 8/629), İslâmiyet'i kabul etmesine vesile olmuştur. Hz. Peygamber onunla Selmân-ı Fârisî (v. 36/656) arasında kardeşlik bağı kurmuştur.¹⁵⁸

Ebü'd-Derdâ, önceleri ticaretle meşgul olduğunu, İslâmiyet'i kabul ettikten sonra ticaretle ibadeti bir arada yürütemeyeceğini anlayınca ticareti bırakıp ibadeti seçtiğini anlatır.¹⁵⁹ Ebü'd-Derda'nın Dimaşk kadılığı yapmış olan Bilal ve Yezid adında iki oğlu olmuş, soyu oğullarından devam etmemiştir. ed-Derda' isminde bir kızı olup, onunla Abdullah b. Sa'd b. Hayseme evlenmiş ve ondan çocukları olmuştur.¹⁶⁰

1.4.2. Katıldığı Gazveler

Uhud Gazvesi'nde yiğitlik gösterdiği ve Hz. Peygamberin takdirini kazandığı nakledilmektedir. Daha sonraki birçok gazvede bulunmuştur. Hz. Peygamber hayatta iken Kur'ân-ı Kerîm'i en iyi ezberleyen dört sahâbînin biri olarak Kur'an'ın tamamını ona okumuştur.¹⁶¹

İslam'daki ilk ordu kadısı: Hz. Ebû Bekir'in hilâfetinin son zamanlarında h. 27 yılında başlayan Yermük Savaşı'nda Kazasker olarak bulunmuş ve bu müessese İslâm tarihinde henüz kurumsal olmasa bile ilk defa onunla başlamıştır.¹⁶² Bedir Gazvesi'ne katılmadığı halde Hz. Ömer onu Bedrî kabul ederek kendisine maaş bağlamıştır.¹⁶³ Daha sonra Hz. Ömer'in emriyle dini âlimlerden biri olan Ebü'd-Derdâ, Dimaşk kadılığına tayin edilmiş ve Dimaşk'ın dini eğitim ve öğretim işleriyle meşgul olmuştur.¹⁶⁴ Hz. Osman'ın hilâfeti döneminde Muâviye'nin valiliği sırasında bazı sahâbîlerle birlikte Kıbrıs'ın fethine katıldığı da bilinmektedir.¹⁶⁵

Ebü'd-Derdâ 32/652 yılında Dimaşk'ta vefat etmiş ve Bâbü's-Sağîr Kabristanı'na defnedilmiştir. Muâviye b. Ebû Süfyân'ın kabrinin 20 m. güneybatısında biri kendisine, diğeri karısı Ümmü'd-Derdâ'ya ait iki mezar taşı bulunmuştur.¹⁶⁶ Ebü'd-Derdâ'nın diğeri bazı sahâbîler gibi İstanbul'da Eyüp'te ve Üsküdar'da iki makamı da

¹⁵⁸ İbnü'l-Esîr, *Usdü'l-Ğabe*, V, 97; Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, II, 215.

¹⁵⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, VII, 275.

¹⁶⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, Siyer Yay 2015, IV, s. 402; Vekî', Ebû Bekir Muhammed b. Halef b. Hayyân Vekî' ed-Dabbî, *Ahbâru'l-Kudât*, thk. Abdulaziz Mustafa el-Merâğî, Âlemü'l-Kütüb, (I-III), Beyrut 1947/1366, III, ss. 202-203.

¹⁶¹ Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, II, ss. 215-17.

¹⁶² İbn Kesir, *el-Bidaye*, IX, 553.

¹⁶³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, II, 341

¹⁶⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, II, ss. 343-45.

¹⁶⁵ İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, IV, ss. 1246-8; İbn Esir *el-Kâmil fi't-Tarih*, VII, 153.

¹⁶⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, II, 353; bkz. Ek. 6 ve 7, İstanbul.

bulunmaktadır”.¹⁶⁷ Ebû Eyyûb el-Ensârî’nin 49/669 yılında vefat ettiğine göre, 32/652 yılında vefat eden Ebü’l-Derdâ’nin cesedinin medfun olduğu kabrin Dımaşk’ta olduğunu tercih etmek daha doğru görünmektedir.

1.4.3. Hadis Rivayetleri

Ebü’l-Derdâ kadılık görevi sırasında bir hüküm verdikten sonra davalıları geri çağırıp onlara “davalarınızı tekrar anlatınız” demiştir. Onun bu titizliği hadis rivayetinde de görülür. Hadis rivayet ettikten sonra ravîlere, “Hadis bunun gibidir veya buna benzer şekildedir” demiştir.¹⁶⁸ Böylece meydana gelebilecek yanlışlıkların sorumluluğundan kaçınmak istemiş olabilir.

Ebü’l-Derdâ’dan gelen hadis rivayetlerinin sayısı yaklaşık 179 olup, Hz. Peygamber, Aişe ve Zeyd b. Sabit’ten hadis rivâyet etmiştir.¹⁶⁹ Ondandır Enes b. Mâlik, Abdullah b. Amr (v. 65/684-85), Abdullah b. Abbas gibi sahâbîlerle karısı Ümmü’l-Derdâ, oğlu Bilâl, Cübeyr b. Nüfeyr (v. 80/699), Ebû İdrîs el-Havlânî (v. 80/699), Saîd b. Müseyyeb (v. 94/713), Atâ b. Yesâr gibi tâbiîler hadis rivayet etmiştir.¹⁷⁰ “Onun önemli bir yönü de Kur’an muallimliğinin birinci tabakasından olup, talebeleri onar kişilik gruplara ayırır. Kendisi halkalar arasında dolaşarak çalışmaları takip eder, belli bir seviyeye ulaşan öğrenciler kıraatlerini ona arzederlerdi.”¹⁷¹ Bu usulü ilk defa onun başlattığı söylenmektedir.

Ebü’l-Derdâ’nın güzel sözlerinden bazıları şunlardır: “İmanın zirvesi başa gelene sabır, kadere rıza, samimi bir tevekkül ve Allah’a boyun eğmektir”, “Bir saat tefekkür, bütün bir gece nâfile ibadet etmekten hayırlıdır”,¹⁷² “Bilmeyene bir kere, bilip de yapmayana yedi kere yazıklar olsun.” İbn İshak, öğrendiği ilme göre amel eden ve sünnete en iyi derecede sarılan sahâbîlerden birinin Ebü’l-Derdâ’ olduğunu ifade etmiştir.¹⁷³ Ebü’l-Derdâ karısını ihmal edecek kadar ibadete meşgul olmuş, Selmân-ı Fârisî, “her hak sahibine hakkını vermesi gerektiğini” söyleyerek onun bu konudaki aşırılığına engel olmuştur”. Hz. Peygamber’in onun hakkında “ümmetimin en âbidi ve

¹⁶⁷ Aydın, Abdullah, “Ebü’l-Derdâ”, *DİA*, İstanbul 1994, X, 310.

¹⁶⁸ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kebîr*, VII, 275; Vekî’, *Ahbâru’l-Kudât*, s. 616.

¹⁶⁹ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, VIII, 176; İbn Hazm, *Cevâmi’u’s-Sîre*, s. 277.

¹⁷⁰ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kebîr*, VII, ss. 392-4. Aydın, Abdullah, “Ebü’l-Derdâ”, *DİA*, X, 311.

¹⁷¹ İbnü’l-Cezerî, Ebu’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Yusuf, *Gâyetü’n-Nihâye fî Tabakâtü’l-Kurrâ’*, Mektebetü İbn Teymiye, yy., (I-III), 1351/1932, I, 606; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, II, 353.

¹⁷² İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kebîr*, VII, 275.

¹⁷³ Zehebî, *Tarihu’l-İslam*, II, 217.

en müttakisi”, “bu ümmetin hakîmi”¹⁷⁴ gibi ifadeler kullandığı rivayet edilmektedir. “Ebû’d-Derdâ’nın son dönemlerde gözleri görmez olunca, Allah’a dua etseydin denildiğinde: “Günahlarım için dua etmeyi daha bitiremedim, gözlerim için nasıl dua edebilirim?” demiştir.¹⁷⁵ Sünnete tâbi olmak bid’ate dalmaktan daha iyidir. Sen esere (Resûlullah’ın Sünnet’i ve sahabenin yoluna) tâbi olduğun sürece yanlışa düşmezsin”.¹⁷⁶ Buhârî onun böyle sözlerini bazen savaştan önce iyilik yapmak gibi,¹⁷⁷ hadislerin bap başlığı için kullanmıştır. Onun akıl ve nakillere uygun bu sözleri, tefsir, hadis ve fıkıh konulardaki olgunlaşan bütünsel bakışlarından kaynaklandığını görüyoruz.

1.5. Abdurrahmân b. Avf

1.5.1. Hayatı

Tam adı “Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Avf b. el-Kureşî ez-Zühri”dir. Onun Cahiliyye’de adı “Abdiamr veya Abdülkâ’be” olup, Müslüman olduğunda Hz. Peygamber’ onun adını “Abdurrahman” olarak değiştirmiştir. Cennetle müjdelenen on sahâbîden biridir.¹⁷⁸

Fil Vak’ası’ndan (571) on yıl kadar sonra Mekke’de doğmuştur. “Genç yaşından itibaren ticaretle uğraşmış, Câhiliye devrinde de içki içmemiş, güzel ahlâk sahibi olarak tanınırdı. Hz. Ebû Bekir ile olan eski dostluğu, onun vesilesiyle müslüman olmasını sağlamıştır. İlk müslümanlardan biri olan Abdurrahman, Mekke müşriklerinin zulüm ve işkenceleri yüzünden önce Habeşistan’a, sonra da Medine’ye hicret etmiştir. Hz. Peygamber onunla Sa’d b. Rebî’ arasında kardeşlik bağı kurmuştur”.¹⁷⁹ Sa’d b. Rebî ona: “İşte malım! Onu seninle paylaşayım. İki eşim var, senin için onlardan birisinden vazgeçeyim” dediğinde, o “bana çarşının yolunu göster” demiştir. Sa’d ona pazar

¹⁷⁴ İbn Manzûr, *Muhtasarü Târihu Dimaşk*, XX, ss. 11-15.

¹⁷⁵ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, II, 339; Aydın, Abdullah, “Ebû’d-Derdâ”, *DİA*, X, 311.

¹⁷⁶ Mervezî, Muhammed b. Nasr, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yahyâ el-Mervezî, es-*Sünne*, thk. Abdullah b. Muhammed, Dâru’l-Âsime, Riyad 2001, s. 105; Ayrıca bkz. İbn Batta, Ebû Abdillâh Ubeydullah b. Muhammed el-Ukberî, *el-İbâne ‘an Şerî’ati’l-Fırkati’n-Nâciye ve Mücâribetü’l-Fırakı’l-Mezmûme*, thk. Rıza Mu’tî vd., Dâru’r-Râye, Riyad (I-IX), ts., I, 353; Efendiğolu Mehmet, *Hulefa-i Raşidin Devri Sahabe Anlayışı*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 2019, s. 353.

¹⁷⁷ Buhârî, *Cihâd*, 13; *Kur’an Kerim*, Saf, 61/2, 4.

¹⁷⁸ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kebîr*, III, 92.

¹⁷⁹ İbn Abdülber, *el-İstîâb*, II, 839.

yerini göstermiş, o da pazarda ticaret yaparak, beraberinde bir hamit, (içine yağ konulan bir çeşit kap) yağ ve keş¹⁸⁰ ile dönmüştür.¹⁸¹

1.5.2. Katıldığı Gazveler

Hiz. Peygamber ile Uhud, Bedir ve diğer gazvelerin hepsine katılmıştır. “Uhud Gazvesi’nde cesedinin yirmi bir yerinden yara almış, hatta ayağındaki yaralar sebebiyle aksak kalmıştır. Hicretin altıncı yılında Dûmetülcendel üzerine yapılan bir gazvede, Hiz. Peygamber onu seriyye kumandanlığına getirmiş ve başına sarık bağlamış, savaşı kazanınca Peygamber’in tâlimatı boyunca kabile reisinin kızı Tumazır ile evlenmiştir”.¹⁸² “Tebûk Seferi sırasında imamlık ettiği bir namaza Hiz. Peygamber de gelip katılmıştır. Böylece Ebû Bekir gibi o da Resûlullah’a imamlık yapmıştır”.¹⁸³

Abdurrahman b. Avf Hiz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman’ın hilâfetinde onlara danışmanlık yaparak hac emirliği ve beytûlmâl muhafızlığı gibi görevlerde bulunmuştur.¹⁸⁴ Ömer (r.a.), Mecûsî bir köle tarafından hançerlenince Abdurrahman halifelik için aday gösterilmiş ve güvenilir olduğu için altı kişilik şûraya o da dahil edilmiştir.¹⁸⁵

Abdurrahman b. Avf, ticaretle meşgul olarak büyük bir servet kazanmış, servetini Allah yolunda harcamıştır. Hayatının sonlarına doğru hayatta bulunan Bedir ashabından 100 kişiye 400 dinar verilmesini ve Allah yolunda gazilerin savaşta kullanılması için de 1000 tane at vasiyet etmiştir.¹⁸⁶

Abdurrahman b. Avf yetmiş beş yaşlarında 32/652 yılında vefat etmiş ve Medine’deki Bakî mezarlığına defnedilmiştir.¹⁸⁷ İlginçtir ki, Siirt Pervari bölgesindeki halk, öteden beri onun mezarının Pervari’ye bağlı Yukarı Balcılar köyünde olduğuna inanmaktadır.¹⁸⁸

¹⁸⁰ Akıt “أقط”, un yoğurt ve tuz ile kurutularak yapılan bir yemeğin adıdır. bkz. İbn Manzûr, *Lisanu’l-Arab*, VII, 257.

¹⁸¹ İbn Esir, *Usdû’l-Ğabe*, III, 377; İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kebîr*, III, 93.

¹⁸² İbn Esir, *Usdû’l-Ğabe*, III, 476.

¹⁸³ İbn Esir, *Usdû’l-Ğabe*, III, 380.

¹⁸⁴ İbn Esir *el-Kâmil fî’t-Tarih*, II, ss. 266, 433.

¹⁸⁵ Taberî, Ebû’l-Abbâs Muhibbüddîn Ahmed b. Abdillâh b. Muhammed et-Taberî el-Mekkî, *er-Riyâdu’n-Nadira fî Menâkıbi’l-‘Aşera*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiye, (I-IV), İkinci bs., Beyrut 2014, s. 314; Zehebî *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, I, 87.

¹⁸⁶ Tirmizî, *Menâkıb*, 26; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, I, 90.

¹⁸⁷ Zehebî, *Tarihu’l- İslam*, II, 214.

¹⁸⁸ bkz. Ek. 1; Önkâl, “Abdurrahman b. Avf”, *DİA*, I. 157.

1.5.3. Hadis Rivayetleri

Abdurrahman b. Avf Hadis rivayetinde son derece titiz davranmıştır. Bu sebeple o, Hz. Peygamber, Ömer (r.a.) ve İbn Abbas'dan başka ravîlerden pek fazla hadis nakletmemiştir.¹⁸⁹ Hadis kaynaklarında ondan İbn Abbas, İbn Ömer, Cabir, Enes, Cübeyr (v. 59/678-79) ve onun oğulları, Misver b. Mahreme (v. 64/683), Malik b. Avf, Abdullah b. Amir, Muhammed b. Cübeyr ve başka ravîlerin rivayet ettikleri altmış beş hadise rastlanmaktadır.¹⁹⁰

Gazve cihad ve ganimetle ilgili önemli hadis rivayetleri bulunmaktadır.¹⁹¹ “Hz. Peygamber ve Halifeler dönemlerinde fetvaya ehil görülen ve sayı bakımından, “orta derecede fetva veren sahâbîler”den sayılan Abdurrahman b. Avf’ın fetvaları, küçük bir risâle oluşturacak hacimdedir”.¹⁹² Onun hayatını etkileyen hadislerden biri “Cennet’in cihad, sadaka ve namaz gibi bütün kapılarından girmeye çağırılacak olan kimselerden olabilmek..” meâlindeki hadîstir .¹⁹³ Böylece cennetle müjdelenen Abdurrahman b. Avf’ın cahiliyye döneminde bile içki içmeyen temiz bir insan olduğuna göre,¹⁹⁴ Müslüman olduktan sonra maddi ve manevi daha da zenginleşip cömert olmuş ve ordu komutanlığı gibi birkaç görevi yerine getirerek Hz. Peygamber ve ümmetine en yararlı hizmetlerde bulunmuştur.

1.6. Alî b. Ebî Tâlib

1.6.1. Hayatı

Tam adı Ebü'l-Hasen Alî b. Ebî Tâlib el-Kureşî el-Hâşimîdir. Annesi Fatıma bnt Esed b. Haşim'dir.¹⁹⁵ Hz. Peygamber'in damadı olup torunu Hasan ile Hüseyin'in babası ve Râşit Halifelerin dördüncüsüdür.¹⁹⁶

“Hicretten yaklaşık yirmi iki yıl önce (600) Mekke’de doğmuştur. Hz. Peygamber’in amcası Ebû Tâlib’in en küçük oğludur. Hz. Muhammed’in yanında büyümüş, onun peygamberliğine ilk inanan Müslümanlardan olmuştur.”¹⁹⁷ Bu durumda

¹⁸⁹ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI, 245.

¹⁹⁰ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, III, s. 242; İbn Hacer, *Tahzîb*, VI, 245.

¹⁹¹ Buharî, *Cihad*, 90/2763; *el-Humus*, 1/ 2986.

¹⁹² Önkâl, “Abdurrahman b. Avf”, *DİA*, I, 158.

¹⁹³ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî *Muvatta'ü'l-İmam Mâlik*, thk Muhammed Fuad, İhyau't-Turas el-Arabi yay., Beyrut 1985, *Cihad*, 19, (No: 49).

¹⁹⁴ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 293.

¹⁹⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, III, 14.

¹⁹⁶ İbn Abdülber, *el-İstiâb*, III, 1089; Assani, Yusuf Abdülkerim, *Genç Sahabeler*, (Haz. Araştırma Komisyonu) Polen Yay., İstanbul 2006, s. 7.

¹⁹⁷ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, III, 589.

onun yaşına göre, “çocuklar arasında putlara hiç ibadet etmeden ilk inanan ve Hz. Peygamber’le birlikte ilk namaz kılan kimse olduğu” tercih edilmektedir. Hz. Ali’nin hayatı hakkında diğer ashaba göre en fazla bilgi nakledildiği söylenmektedir.¹⁹⁸

Mekke müşriklerinin kendisini öldürmek için geldiği zamanda Hz. Peygamber, bir geceyi kendi yatağında geçirmesini emretmiştir.¹⁹⁹ Daha sonra da Hz. Peygamber’in kendisine bıraktığı emanetleri üç gün içerisinde sahiplerine iade edip Mekke’den yaya olarak geceleri yürüyerek Medine’de Hz. Peygamber’e yetişmiştir.²⁰⁰ Hicretin 2. yılında Hz. Ali’yi kızı Fâtıma ile evlendirmiştir. Bu evlilikten Hz. Peygamber’in soyu devam ederek, Hz. Ali’nin “Hasan, Hüseyin adlı erkek çocukları ile Zeyneb ve Ümmü Külsûm adlı kız çocukları olmuştur”.²⁰¹ “Hz. Ali Hz. Fâtıma’nın vefatından sonra birçok defa evlenmiş ve çok sayıda çocuğu dünyaya gelmiştir”.²⁰²

1.6.2. Katıldığı Savaşlar

Bedir savaşında on altı yara alarak savaşmaya devam eden Hz. Ali, Uhud, Hendek ve Hayber başta olmak üzere Tebûk Gezvesi’nden başka bütün gazve ve seriyyelere katılmış, bu savaşlarda Hz. Peygamber’in sancaktarlığını yapmıştır.²⁰³ Uhud’da Hz. Peygamber’i var gücüyle korumuş, Hayber’de Hz. Peygamber’in sancağı ona verilmiş ve bu gazvede zafer kazanarak onun büyük katkısıyla Hayber fethedilmiştir.²⁰⁴ Fedek’te Benî Sa’d’a karşı gönderilen yüz kişilik seriyyeyi (6/628) ve Yemen’e yapılan seferi (10/632) sevk ve idare etmiştir. Tebûk Gazvesi’nde ise Hz. Peygamber’e vekaleten Medine’de kalmıştır.²⁰⁵

“Hz. Ali, Hz. Peygamber’e kâtiplik yapmış, Hudeybiye Antlaşması’nı da o yazmıştır.”²⁰⁶ Hicretin 9. (631) yılında hac emîri olarak tayin edilen Hz. Ebû Bekir’e Mina’da yetişip o sırada inmiş bulunan Tevbe sûresinin ilk yedi âyetini okumak, ayrıca müşriklerle müslümanların bu yıldan sonra hacda bir arada bulunamayacağını ve hiç kimsenin Kâbe’yi çıplak tavaf edemeyeceğini bildirmek üzere Hz. Peygamber

¹⁹⁸ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kebîr*, III. 15; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV. 464.

¹⁹⁹ İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-Ğabe*, III, 592.

²⁰⁰ Muhibbüddîn et-Taberi, *er-Riyâdu’n-Nadira fî Menâkıbı’l-Aşera*, s. 113; İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-Ğabe*, III, 592.

²⁰¹ İbn Abdülber, *el-İstî’âb*, III, s. 1099.

²⁰² İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kebîr*, III. 14; Öz, Mustafa, “Ali Evlâdı”, *DİA*, İstanbul 1994, II. 392.

²⁰³ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kebîr*, III, 16; İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-Ğabe*, III, 594.

²⁰⁴ Mizzî, Yusuf b. Abdurrahmân, Ebü’l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl fî Esmâi’r-Ricâl*, thk Beşşar Avvâd, Risale, (I-XXXV), Beyrut 1980, XX, 485. İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-Ğabe*, III, 595.

²⁰⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kebîr*, III, 16; Zehebî, *Tarihü’l-İslam*, II. 354.

²⁰⁶ İbn Hibban, *es-Sikât*, I, 300.

tarafından görevlendirilmiştir.²⁰⁷ Hz. Ali daha önce Yemen bölgesinde Hz. Peygamber'in emriyle kadılık yaptığı için ilk üç halife döneminde hukuk işleriyle ilgilenip kadılık yapmıştır.²⁰⁸ Halife Ömer'in Filistin ve Şam seyahati sırasında Medine'de askerî vali olarak kalmıştır.²⁰⁹

Hz. Ali'nin fitne dönemindeki savaşlarda siyasî ve güzel ahlakî duruşları bulunmaktadır. Halife Ömer'in 23/644 yılında suikastla şehit edilmesi üzerine, yeni halife seçmekle görevlendirilen altı kişilik şûra heyetinde yer alan Hz. Ali, bu altı kişiden kalan son iki adaydan biri olmuştur".²¹⁰

Hz. Osman'ın hilafeti döneminde onun idari tutumuna karşı girişilen bazı muhalif hareketleri durdurmak için çözüm yolları önermiştir. Başta Talha b. Ubeydullah (v. 36/656) ve Zübeyr b. Avvâm (v. 36/656) olmak üzere bir kısım sahâbîyle birlikte çeşitli eleştirilerde bulunmuştur. Hz. Ali isyancıları istediklerinden vazgeçirmek için nasihatler etmiştir. Olayların gelişmesi üzerine de Hasan ile Hüseyin'i halifeyi korumak için evinin önünde nöbet tutturmuştur. Bütün bu tedbirlere rağmen halife (35/656) şehid edilmiştir".²¹¹ Yahudi olan Abdullah b. Sebe' gibi fitnecilerin bu olaylarda rolü olduğu söylenmektedir.²¹² Hz. Ali'nin Hayber Gazvesi'nde önemli rolü olduğu için Yahudîler intikam almak amacıyla böyle bir suikast yapmış olabilirler.

Hz. Osman şehid edilince muhacir ve ensar tarafından Hz. Ali'ye halife olarak biat etmiş ancak bu durum Şam'daki Muaviye ve diğer bir kısım müslümanların görüş ayrılığına yol açmıştır.²¹³ "Abdullah b. Ömer, Mugîre b. Şu'be (v. 50/670), Muhammed b. Mesleme ve Üsâme b. Zeyd'in (v. 54/674) de aralarında bulunduğu sahabe mescidde toplanarak yeni halife seçimine gitmişlerdir. Ali b. Ebû Tâlib kendisine yapılan hilâfet teklifini fakat ısrar üzerine kabul etmiştir.²¹⁴

Biatten sonra Hz. Ali'yi bekleyen önemli problem, Hz. Osman'ın katillerinin bulunup cezalandırılması olmuş ancak katil bir türlü bulunamamıştır. Sayıları binleri bulan bir kalabalık,²¹⁵ "Osman'ı hepimiz öldürdük" diyorlardı. Bu durumda karışmış

²⁰⁷ Ebû'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî (v. 103/721), *Tefsîru Mücahid*, thk Muhammed Abdüsselâm Ebû'n-Nîl, Darü'l-Fikir, Mısır 1410/1989, 9/1-7, s. 363.

²⁰⁸ Sallâbi, *Tarihu'l-Hulefai'r-Râşidîn*, IV, 230-249.

²⁰⁹ Fığlalı, Ethem Ruhi, "Ali", *DİA*, İstanbul 1989, II, 372.

²¹⁰ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 465. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, IV, 163; Safedî, Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, Dâru İhyâi't-Turâs, Beyrut 2000. XXI, 178.

²¹¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, III, 192; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, II, 240; Fığlalı, "Ali", *DİA*, II, 372.

²¹² İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 63.

²¹³ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 338. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, IV, 107.

²¹⁴ Taberî, *Târihu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, I, 3066.

²¹⁵ Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Davud, *el-Ahbârü't-Tivâl*, Daru İhyai'l-Kitabi'-Arabî, Kahire 1960, s. 163.

olan ortalığın yatışmasının ve herkesin Hz. Ali'ye itaat ederek katiller kesin olarak bulunana kadar beklemenin en doğru yol olduğu anlaşılmıştır.²¹⁶

Hiz. Âişe'nin önderliğindeki ordu ile hilâfet ordusu Basra önlerinde karşılaşmış,²¹⁷ Cemel Vak'ası adıyla meşhur olan savaş sonunda Hz. Ali galip gelmiştir. Talha, Zübeyr ve Ammar b. Yâsir (v. 37/657) de içinde olmak üzere çok sayıda müslüman ölmüştür.²¹⁸ Âişe (r.anhâ), Ammar'ın ölümünden sonra Ali'nin (r.a.) haklı olduğunu öğrenmiştir. Zira Ammar'ın âsi bir topluluk tarafından öldürüleceğine dair hadis²¹⁹ Ahmed b. Hanbel, Buhârî (v. 256/870), Müslim ve Tirmizî tarafından da nakledilmiştir. Bu hadisin Hz. Âişe tarafından biliniyor olması, onun Cemel olayından sonra devam eden siyasi çatışmalarda yer almayıp Cemel gününü hatırladıkça başörtüsü ıslanana kadar ağlaması, bu ve benzeri rivayetleri hatırlamasına bağlanabilir. Nitekim Cemel Vak'asında dahi, henüz savaş olmadan, Hav'eb bölgesinden geri dönmek istediği de malumdur.²²⁰

Daha sonra Ali (r.a.) Muâviye'yi tekrar biata davet etmiş, olumlu bir sonuç alamayınca müslümanlar bu kez Sıffîn'de karşı karşıya gelmiş".²²¹ Ali (r.a.) orada askerlerine şu konuşmayı yapmıştır: "Kimse ok atmasın süngü saplamasın, kılıç sallanmasın! Savaşa siz başlamayınız, onlarla güzel konuşunuz. Burası öyle makamdır ki burada başarıya ulaşan kıyâmet gününde de kurtuluşa erer". Savaşı Safer ayının başlarında 37/657 birkaç gün devam etmiştir.²²² Halife, Muâviye ordusuna üstün gelmek üzere iken, Mısır fâtihisi Amr b. Âs yardım ederek Allah'ın kitabının hakemliğine başvurulması tavsiyesinde bulunmuştur.²²³ Bunun üzerine "Muâviye mushafını mızrağın ucuna bağlatarak taşıttırmıştır". Askerleri de yanlarında bulunan mushafları mızraklarının ucuna bağlayarak, "Ey Iraklılar! Savaşı bırakalım; Allah'ın kitabı aramızda hakem olsun!" diye bağırmışlardır. Halife bunun bir hile olduğu hususundaki ikazlarına rağmen ordusuna söz dinletememiş ve kurrâdan birçoğunun ısrarıyla hakem kararına başvurulması teklifini kabule mecbur kalmıştır. Hz. Ali istemeyerek Ebû Mûsâ

²¹⁶ İbn Hacer, *el-İşabe*, IV, 466; Dîneverî, *el-Ahbârü't-Tivâl*, Beyrut 2018, s. 173.

²¹⁷ 15 Cemâdiyelâhir 36 / 9 Aralık 656; bkz. Sallâbî, *Tarihü'l-hulefai'r-raşidin*, III, 481.

²¹⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I, 260.

²¹⁹ Buhârî, Salat, 63, Cihad 17; Müslim, Fiten, 70, 72, 73; Tirmizî, Menâkıb, 34; Ahmed b. Hanbel, II, 161.

²²⁰ Şahyar, *Seyahat ve rivayetleriyle Hanım Sahâbiler*, s. 216.

²²¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, III, 633.

²²² Kandehevî, Muhammed Yusuf, *Hayatu's-Sahabe*, Çev. Sıtkı Güllü, Divan Yay., İstanbul 1991, III, 9; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I, 261.

²²³ Müberred, Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezîd, *el-Kâmil fi'l-Lügati ve'l-Edeb*, thk. Muhammed Ebu'l-Faddl İbrahim, Dârul-Fikri'l-Arabî, (I-IV), Kahire 1997/1417, Üçüncü bs., s. 1232; Taberî, *Tarihu Taberî*, I, 3330.

el-Eş‘arî’yi (v. 42/662-63) hakem tayin etmiş, Muâviye de Amr b. Âs’ı hakem seçmiştir. Taraflar Sıffîn’de, hakemlerin Allah’ın kitabı, gerektiğinde de Resûlullah’ın sünneti ile hükmetmeleri şartıyla anlaşmaya varmışlar.²²⁴

Ancak buna rağmen halifenin ordusundaki Temîmliler’den bazıları, “Lâ hükme illâ lillâh” sloganıyla hakem olayına karşı çıktılar. Hz. Ali’nin hakem tayin etmek suretiyle işlediği hatadan tövbe etmesini ve Kurân-ı Kerîm’in buyruğuna göre Muaviye’ye karşı savaşmasını istediler.²²⁵ Hz. Ali karşı tarafla bir anlaşma yapıldığını, dolayısıyla Kur’ân-ı Kerîm’in hükmüne göre bu anlaşmayı bozamayacağını bildirmiştir.²²⁶ Bunun üzerine, yaklaşık 8000 civarındaki asker halife ile birlikte Kûfe’ye dönmeyerek Harûrâ’ya çekildiler. Halife sonra Harûrîlerin yanına gidip onlarla konuşmuştur, 4000 kişilik bir grup kendisiyle beraber Kûfe’ye dönmüş. Daha sonra onunla geri dönmeyenler Hâricîler diye anılmıştır.²²⁷

Hariciler öncelikle savaşı başlatmış, Nehrevan’da 38/658 yılında vuku bulan çarpışmada Hz. Ali Hâricîler’i yenmiştir”.²²⁸ Sonra Hz. Ali 39/659 senesinde Nuhayle denilen yerde bir Hâricî topluluğuyla savaşmış, Yapılan savaşta onların başları öldürülmüştür.²²⁹

Hz. Ali Haricilere karşı savaştıktan sonra Muâviye’ye karşı yeni bir sefer için hazırlıklara başlamış, savaşmaktan bıkmış olan Iraklı askerlerden yeterli destek görememiştir.²³⁰ “Nihayet Kûfe’de hâricî İbnü Mülcem tarafından zehirli bir hançerle yaralanmış,²³¹ aldığı yaranın tesiriyle 19 veya 21 Ramazan 40’ta vefat etmiş ve Kûfe’ye defnedilmiştir”.²³²

Hz. Ali’nin, İslâm’ın yayılış tarihinde ve müslümanlar arasındaki ilim, takvâ, ihlâs, samimiyet, merhamet, fedakârlık, kahramanlık ve şecaat gibi savaş ahlakı ve insanî vasıflar bakımından doğru bir siyasi mevkiye sahip bulunduğunu, Kur’an ve Sünnet’i en iyi bilenlerden biri olduğunu hemen hemen bütün Sünnî ve Şîî kaynaklar ittifakla belirtirler. Özellikle Türk kültüründe Hz. Ali ayrı bir anlam ve önemle ele

²²⁴ Müberred, *el-Kâmil*, Risaletü’l-Alemiyye Yay, Beyrut 2011, I, 422-429; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, III, 668.

²²⁵ el-Hucurât 49/9. Ve birkaç sûrelerde geçen “إِنَّ الْحُكْمَ لِلَّهِ” ibaresi ayetlerden kesip alınarak Hâricîler tarafından yanlış yorumlanmıştır.

²²⁶ en-Nahl, 16/91.

²²⁷ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, s. 282; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, II, 673; Muberred, *el-Kâmil*, III, ss. 1077-1115.

²²⁸ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, s. 279.

²²⁹ Mizzî, *Tehzibü’l-Kemal*, XX, 290. Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, s. 283.

²³⁰ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, s. 283-284.

²³¹ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğabe*, III, 617;

²³² Zehebî, *Tarihü’l-İslam*, II, ss. 351-352; İbn Hacer, *el-İşabe*, IV, 468; Fığlalı, “Ali”, *DİA*, II, 374.

alınmıştır. Müslümanlar arasında kendisine muhalefet eden savaşçılar hakkında bile “onlar bize tecavüz eden kardeşlerimizdir”²³³ diyen Hz. Ali’nin tarihî şahsiyetini ve özelliklerini tam anlamıyla doğru bir şekilde belirleyebilmek çok güçtür. Çünkü gerek faaliyetleri gerekse kendisine atfedilen konuşmaları hakkında pek çok farklı rivayetler mevcuttur. Kesin olan husus, onun Kur’an ve Sünnet’e tam anlamıyla bağlı, dünyevî işlerden uzak kalmayı dileyen, İslâm tarihinin Cemel, Sıffin, Nehrevan gibi talihsiz vak’alar sonunda dahi muhaliflerinin hidayetleri için dua edecek kadar hassas, takvâ sahibi olduğudur.

1.6.3. Hadis Rivayetleri

Peygamber (a.s.) başta olmak üzere, Hz. Ebû Bekr, Ömer, Fatıma ve Mıkdad b. Esved (v.33/653) gibi ashaptan Ali (r.a.) birçok hadis rivayet etmiştir. Ondan ise oğulları Hasan-Hüseyin ve amcası İbn Abbas’ın oğulları, Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Abdullah b. Zubeyr (v. 73/692) gibi birçok sahâbîler Hadis rivayet etmiştir. Tabîinden ise: Kays b. Ebî Hazım, Mesruk (v. 63/683) Alkame b. Kays ve Ebû Rica’el-Utâridî gibi birçok ravi hadis rivayetinde bulunmuştur.²³⁴ O hem icra ettiği görevler sebebiyle hem de hadis konusunda yalancılıktan sakınmak için gösterdiği hassasiyet nedeniyle ancak yaklaşık 536 hadis rivayet edebilmiştir.²³⁵ *Kütüb-i Sitte* müellifleri cihad konusunda Hz. Ali’den gelen on üç rivâyete yer vermiştir.²³⁶ Bu rivâyetlerden biri şudur: Ali (r.a.) demiştir ki: “Ben Peygamber’in (s.a.v.) annesini ve babasını, Sa’d b. Ebî Vakkâs’tan başka bir adama feda ettiğini görmedim”. (Uhud günü Sa’d’a) “*Ey Sa’d, annem babam sana feda olsun, düşmana ok at*” derken duydum.²³⁷

Hz. Ali b. Ebî Tâlib’ten gelen diğer bir rivâyette, Ahzâb günü müslümânların harbteki durumu güçleşince Resûlullah (s.a.v): “*Allah müşriklerin evlerini ve mezarlarını ateşle doldursun. Onlar (müşrikler), güneş battığı zamana kadar bizleri orta namaza (ikindi) engel oldular*” buyurdu.²³⁸ Böylece Ali (r.a.) bu hadislerinden birinde Sa’d b. Ebî Vakkâs’ın önemli menkıbelerden birini ve orta namazın hangisi olduğunu haber vermiştir. “Tarihten günümüze kadar, Müslüman âlimlerce, Hz.Ali’nin

²³³ Kandehlevî, *Hayatu’s-Sahabe*, s. 334.

²³⁴ Zehebî, *Tarihü’l-İslam*, III, 622; *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, II, 351.

²³⁵ İbn Hazm, *Cevâmi’u’s-Sîre*, s. 276; Yaşar, M. Kandemir, “Ali”, *DİA*, İstanbul 1994, II, 375.

²³⁶ Sallabî, *Siyer* s. 71; Kuyucu, Ramazan, *Hz. Ali’nin Hadis Rivayetlerindeki Yeri (Kütüb-i Sitte Özelinde)* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Hadis Ana Bilim Dalı, Elâzığ 2019, s. 256.

²³⁷ Buhârî, *Cihad ve’s-Siyer*, 80; Megâzi, 8.

²³⁸ Buhârî, *Cihad ve’s-Siyer*, 98, (No: 4111).

Peygamber (a.s.) ile olan yakın akrabalığı yanında, sahabenin önde gelen âlimlerinden biri olduğu bilinmektedir”.²³⁹ Hz. Peygamber’in hadîslerine hâkimiyeti konusunda, Hz. Ali’ye sorulan şu soruya verdiği cevap, onun ne kadar bilgili olduğunu göstermektedir. Ali’ye: Resûlullah’ın ashâbı içerisinde neden çok hadîs rivâyetin var? denildi. Ali (r.a.): “Resûlullah’a (s.a.v.) bir soru sorduğumda bana cevap verirdi. Sustuğum zaman da benimle başlardı” demiştir.²⁴⁰

Özet olarak belirtmek gerekirse Hz. Ali sahâbînin tamamı hakkında hassas davranmış, hepsini sahiplenmiş, kendisine muhalefet eden, hatta savaşanları bile dinden çıkmakla itham etmemiştir. Bu türden ithamlar kendisinden sonra sahabe dışındaki kimseler tarafından yapılmıştır.²⁴¹

Hz. Ali’nin rivayet ettiği hadislerin birçoğu fikhî konulara dairdir. Özellikle Hz. Ömer ve Osman dönemlerinde, Ali’nin ichtihadları isabetli bulunarak kabul edilmiş ve onun teklif ettiği şekilde uygulanmıştır.²⁴² Hadis rivâyetlerinden daha ziyade, onun fitne ve siyasi kriz dönemindeki yaşamı, müslümanlara İslam’da muhalefet anlayışı, fikir özgürlüğü, tenkid metodu ve savaş ahlakı üzerinde yol göstermektedir.

1.7. Zeyd b. Sâbit

1.7.1. Hayatı

Tam adı “Zeyd b. Sâbit b. Dahhâk el-Hazrecî”, künyesi Ebû Hârice (Ebû Saîd) olup, hicretten on bir yıl önce doğmuştur. Zeyd altı yaşındayken, Babası Buâs savaşında öldürülmüştür.²⁴³ Hicretten sonra on bir yaşındayken Resûl-i Ekrem’e ezberlediği sûreleri okumuş ve onun takdirini kazanmıştır”.²⁴⁴

Resûlullah, Yahudilerle yaptığı yazışmalar sırasında kendisine yardımcı olması için Zeyd’in İbrânîce yazmayı öğrenmesini istemiş, o da on beş günde bu yazıyı öğrenmiştir. Bedir Gazvesi’nde esir düşen müşriklerin okuryazarlarından okuma yazma öğrenenlerden biri olduğu bilinmektedir. Ayrıca Zeyd b. Sâbit’in Farsça, Rumca ve Habeşçe gibi birkaç dil bildiği rivayet edilmektedir.²⁴⁵

²³⁹ Erdem, Mehmet, “Hanefî Mezhebinin Önemli Sahabi Refanslarından Birisi Olarak Hz. Ali”, *Fırat Üniversitesi İFD*, XVI, S. 2, s. 20. ss. 19-38, 2011.

²⁴⁰ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kebîr*, II, 292.

²⁴¹ Efendioğlu, Mehmet, *Sahabe Anlayışı*, ss. 257-259.

²⁴² Erul, Bünyamin, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, TDV Yay, Ankara 2021, s. 460.

²⁴³ İbn Esir, *Üsdü’l-Ğabe*, II, 126.

²⁴⁴ Buhârî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, III, 380; İbn Esir, *Üsdü’l-Ğabe*, II, 126.

²⁴⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kebîr*, II, ss. 16, 274; Erul, Bünyamin, “Zeyd b. Sâbit”, *DİA*, İstanbul 2013, XIV, s. 321, ss. 321-322.

1.7.2. Katıldığı Savaşlar

Yaşı küçük olduğu için Bedir ve Uhud gazvelerinde izin verilmemiş, Hendek Gazvesi'nde hendek kazılırken çıkan toprağı taşımış, Peygamber (a.s.) onun bu gayretini görünce, "Ne kadar iyi bir çocuk!" demiştir.²⁴⁶ Tebük Gazvesi'nde Hz. Peygamber sancağı Umare b. Hâzım'dan alıp Zeyd b. Sabit'e vermiştir. Umâre, "Ya Rasûlullah benden bir kusur mu gördün?" deyince, Rasûlullah: "Hayır, lakin, Kur'an öncedir" demiştir.²⁴⁷ Yemâme savaşı'ndeyken ok yarası aldığı ancak ona çok zarar vermediği söylenmektedir.²⁴⁸ "Yermük Savaşı'nda Zeyd'e ganimetleri taksim etme görevi verilmiştir". Ömer (r.a.), Zeyd'i kendisine danışman tayin etmiş, yine Ömer'in halifeliği döneminde hacca giderken Medine'de valî olarak kalmıştır. Ayrıca kadılıkla görevlendirmiş, Ömer (r.a.) de onun için bir maaş belirlemiştir.²⁴⁹ Yemâme Savaşı ile diğer bazı gazvelerde hâfız sahâbîlerden bir kısmının şehid olması üzerine, Ebû Bekir'in emriyle Zeyd b. Sâbit'in başkanlığında Ubey (v. 33/654), Muaz (v. 17/638) ve Ebû Zeyd el-Ensârî ile beraber Kur'an'ı cemetmekle görevlendirilmiştir.²⁵⁰

1.7.3. Hadis Rivayetleri

Hiz. Peygamber'in vahiy kâtipleri arasında Zeyd de bulunmaktadır.²⁵¹ "Resûlullah zamanında ferâiz ilmini en iyi bilen ve Kur'an-ı Kerîm'in tamamını ezberleyen dört âlimden biri olmuştur".²⁵² Hiz. Osman döneminde beytûlmâle bakmakla birlikte kadılık görevlerinde bulunduğu bilinmektedir.²⁵³

Zeyd b. Sâbit sünnetleri tesbit etme hususunda mütehasıs idi. Hadis konusundaki bilgisine güvenilirdi. O, "Allah Âişe'yi bağışlasın, biz Resûlullah'ı ondan daha iyi biliyoruz" derdi. Ondan 92 hadis rivayet edilmiş, gazveye ilgili hadisler bulunmakla birlikte, bunun beşi' Buhârî ve Müslim tarafından rivâyet edilmiştir.²⁵⁴

²⁴⁶ İbn Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, II, 126.

²⁴⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimâşk*, IX, ss. 116-117; İbn Hacer, *el-İsabe* II, 490.

²⁴⁸ İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, II, 538.

²⁴⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, II, 427-428; Vekî', *Ahbârü'l-Kudât*, I, 108.

²⁵⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimâşk*, IX, ss. 116-117; İbn Hacer, *el-İsabe* II, 290.

²⁵¹ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 399; Erul, "Zeyd b. Sâbit", *DİA*, XLIV, 321.

²⁵² Tirmizî, *Menâkıb*, 32; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, II, 355.

²⁵³ Esedî, Seyf b. Ömer, *el-Fitne ve Vak'atü'l-Cemel*, s. 86.

²⁵⁴ Buhârî, *Meğâzî*, 14, (No: 3824, 4049); Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-lugat'ı*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1431/2009, I, 201; Erul, "Zeyd b. Sâbit", *DİA*, XLIV, 322.

Zeyd b. Sâbit'in ferâiz konusundaki bilgisini Hz. Peygamber, “Ümmetim içinde ferâizi en iyi bilen Zeyd'dir” sözüyle dile getirmiştir.²⁵⁵ “Tâbiîn âlimlerinden Mesrûk b. Ecda'(v. 63/683), Zeyd'in ferâiz ilmini değerlendirirken Âl-i İmrân sûresinin 7. âyetindeki “râsihûn” kelimesine göndermede bulunarak onun ilimde derin biri olduğunu söylemiştir.²⁵⁶

Zeyd (r.a.) Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer ve Hz. Osman'dan hadis rivâyet etmiştir.²⁵⁷ Ondak naklen hadis rivayet eden sahâbeden İbn Ömer, Ebû Saîd, Ebû Hureyre (v. 58/678), Enes, Sehl b. Sa'd, Sehl b. Huneyf (v. 38/658-59), Abdullah b. Yezid el-Hatmî (v. 69/688-89); tâbiünden ise Saîd b. el-Müseyyib, el-Kasım b. Muhammed, Eban b. Osman (v. 105/723), Bişr b. Saîd, Süleyman b. Yesâr (v. 107/725), Zeyd b. Sabit'in iki oğlu Süleyman ve Harice (v. 100/718-19) ve diğerk raviler bulunmaktadır.²⁵⁸

Ayrıca Zeyd b. Sâbit hakkında hadis ve fıkıh ilmindeki yeri ile ilgili birçok ilmi çalışmalar yapılmıştır. Onların arasında *Zeyd b. Sâbit Mervîyyâtühû fî Müsnedi'l-İmâm Ahmed*, Muhammed Revvâs Kal'acî'nin *Mevsû'atü Fıkhi Zeyd b. Sâbit* adlı çalışmaları bulunmaktadır.²⁵⁹ Ondak başka *Zeyd b. Sâbit'in Hadis Rivâyetindeki Yeri*, adlı yüksek lisans tezi de hazırlanmıştır.²⁶⁰

Hz. Osman'ın yanında yer alan, Zeyd Hz. Ali'nin halifelik döneminde ise hiçbir savaşa katılmamıştır.²⁶¹ Zeyd'in 45/665 yılında vefat etmiş olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır.²⁶² Zeyd (r.a.) vefat ettiğinde Ebû Hüreyre şöyle demiş, “Bugün ümmetin bir âlimi ölmüş Allah'tan İbn Abbas'ı onun yerine varis olarak yapmasını dileriz”.²⁶³ İbn Abbas da ilimlerin böylece defin edileceğini söylemesi Zeyd'in kur'an, hadis, fıkıh özellikle Ferâiz ve ganimet taksimatı gibi ilimlerindeki yerinin çok önemli olduğunu söyleyebiliriz. Onun bizzat gazveye ilgili hadis rivâyetleri, âyetlerin tefsirinde ve hadis yorum kitaplarında geniş bir şekilde yer almaktadır.

²⁵⁵ Tirmizî, *Menâkıb*, 32; İbn Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, II, 127.

²⁵⁶ Dârimî, *Ferâ'iz*, 8.

²⁵⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 399.

²⁵⁸ İbn Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, II, 127.

²⁵⁹ Fâiz, Hâmid Muhammed Kureşî'nin, *Sâbit Mervîyyâtühû fî Müsnedi'l-İmâm Ahmed*, (Yüksek Lisans Tezi), Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Mekke 1981; bkz. Erul, “Zeyd b. Sâbit”, *DİA*, XLIV, 322.

²⁶⁰ Aydın, Abdullah, *Zeyd b. Sâbit'in Hadis Rivâyetindeki Yeri*, basılmamış (Yüksek Lisans Tezi) Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Hadis Bilim Dalı 2019.

²⁶¹ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, II, 127.

²⁶² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, II, 427.

²⁶³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 399.

1.8. Ebû Eyyûb el-Ensârî

1.8.1. Hayatı

Tam adı “Ebû Eyyûb Hâlid b. Zeyd b. Küleyb el-Ensârî, Annesi Zehra bint. Sa’d b. Kays b. Amr İmruülkays b. Mâlik” olup, künyesiyle meşhur olmuştur.²⁶⁴ Hicret esnasında Hz. Peygamber’i Medine’de evine misafir eden sahâbî olup, Hazrec kabilesindendir. “Hicretten iki yıl kadar önce hanımı Ümmü Eyyûb ile birlikte müslüman olmuş ve ensardan İslâmiyet’i ilk kabul edenler arasında yer almış, nübüvvetin 13. yılında yapılan 2. Akabe Biatı’na katılan 70 sahabî içinde bulunmuştur. Hicretten sonra Peygamber (a.s.) onunla, Mus’ab b. Umeyr’i kardeş yaptığı bilinmektedir”.²⁶⁵

1.4.8.2. Katıldığı Savaşlar

“Hz. Peygamber’le birlikte Bedir, Uhud, Hendek, Mekke’nin fethi ve Huneyn başta olmak üzere bütün gazvelere katılmıştır”.²⁶⁶ Savaşlarda ona zarar gelmemesi için yanından ayrılmamıştır.²⁶⁷

Ebû Eyyûb Hz. Ebû Bekir devrinde zekât vermeyenlere karşı bir yıl mühlet verilmesi gibi istişarelerde bulunmuştur.²⁶⁸ Ömer (r.a.) devrindeki Suriye, Filistin ve Mısır seferlerine katılmış,²⁶⁹ Kıbrıs Gazvesi’nde de bulunmuştur. Yine o Hâricîler’le yapılan Nehrevan ve Muâviye ile yapılan Sıffin ve cemel gibi savaşlarda Hz. Ali’nin yanında yer almıştır. Hz. Ali halifeliği döneminde Irak’a gittiğinde onu Medine’de yerine vekil bırakmıştır”.²⁷⁰

Ebû Eyyûb el-Ensari’nin gaza anlayışında “Kendi elinizle kendinizi tehlikeye atmayınız” meâlindeki âyetinde asıl tehlike, “imkanı varken cihada gitmeyip kendi işiyle meşgul olmak” anlamında açıklamıştır.²⁷¹ Yine “gerek hafif, gerek ağır olarak savaşa çıkın” ayetine göre kendini de savaşa çıkanlar içinde bulunması gerektiğini söylemiştir.²⁷² Bu sebeple “ihtiyarlık döneminde bile her yıl bir savaşta bulunmaya gayret etmiştir. Katıldığı savaşların sonuncusu, Müslümanların kara ve denizden yaptığı

²⁶⁴ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, Siyer Yay 2015. III. 557.

²⁶⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, II, 405. İbn Sa’d, *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, III, 369.

²⁶⁶ İbn Esir, *Uddü'l-Ğabe*, V. 25.

²⁶⁷ İbn Hacer, *el-İsâbe*, II. 200.

²⁶⁸ Vâkidi, *Kıtab'r-Ridde*, thk Yehya el-Ceburi, Darü'l-Ğarb, Beyrut 1990. s. 196.

²⁶⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, II, s. 406.

²⁷⁰ İbn Esir, *Uddü'l-Ğabe*, V. 25; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II. 200.

²⁷¹ Kur'an Kerim, el-Bakara 2/195; Teyalisi Ebi Davud, *Müsned*, thk Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türki, Darü Hırc Yay 1999, II, 491.

²⁷² Tevbe, 9/41; İbnü'l-Esir, *Uddü'l-Ğabe*, I, 573.

ilk İstanbul kuşatması olmuştur. Onun bu kuşatmada Yezîd b. Muâviye kumandasındaki takviye birliği içinde bulunduğu rivayet edilmektedir”.²⁷³

Ebû Eyyûb, İstanbul kuşatması devam ederken Yezid’in kumandası altında cihad düşüncesiyle orduya katılıp 49/669 yılında vefat etmesi, onun Müslümanlara çok merhametli ve hayırsever olduğunu güçlendirmektedir.²⁷⁴ Ancak 50/670, veya 55/675 yıllarında vefat ettiği de söylenmektedir. Vasiyeti üzerine bir askerî birlik tarafından surlara yakın bir yere defnedildiği söylenmektedir.²⁷⁵ Ebû Eyyûb’un kabri, sürekli müslümanların önünde duruyor, onun hakkında her konuşulduğunda mücahitlerin kahramanlık duygularını kabartıyor ve onları hedeflerine doğru yönlendiriyordu.²⁷⁶ Durumu öğrenen Bizans İmparatoru bu konu hakkında sorduğunda, İslâm ordusu emiri şöyle cevap göndermiş; “O Peygamberimizin sahâbîlerin büyüklerinden olup, gördüğünüz yere defnettik. Eğer mezarına bir şey yapılırsa İslâm ülkesinde yaşayan hristiyanların ve kiliselerin zarar görecektir” diye bildirilince kabrine dokunmaktan vazgeçmiştir.²⁷⁷

“Daha sonra Ebû Eyyûb’un kabri bir bina içine alınmış, kıtlık zamanında hristiyanların kabrini ziyaret ederek hürmetine yağmur istemiş ve tarih boyunca bu kabrin korunmuş” olduğu söylenmektedir.²⁷⁸ Fatih Sultan Mehmed’in İstanbul’u fethetmeden önce kabrin yerinin Akşemseddin tarafından kerâmet yoluyla keşfedildiği de söylenmektedir.²⁷⁹

1.4.8.3. Hadis Rivayetleri

Peygamber (s.a.v.) Medine’ye hicret edince müslümanların her biri onu evinde misafir etmek istemiş, Hz. Peygamber ise “devesinin çökeceği yere müdahale

²⁷³ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, II, 404, 412.

²⁷⁴ İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 201; el-Avde Süleyman b. Hamd, *Bedriyyun*, Melik Fahd Yay Riyad 1438/2016, s. 83.

²⁷⁵ Ebu Eyyûb’un nasıl defnedildiği hakkında kısaca açıklama: İstanbul’a yönelen ordunun eski kervan yolu ile Sakaya ilçesinin Adapazarı’ndan geçerek denizden gemiler ile boğazdan geçip günümüzdeki Eyup sultan mezarlığına gizlice defnedilebileceğinin mümkün olduğunu bazı tarihçiler kıyaslamıştır. bkz. İskender Pala, *Mihmandar (bir Eyüp sultan romanı)*. Kapı Yay., İstanbul 2014, ss. 279-370; İbn Esir, *el-Kâmil*, III, 57.

²⁷⁶ Mahmud Şakir, *Gökteki yıldızlar70 öncü Sahabe*, Mustafa Ağırman, Haz. s. 871.

²⁷⁷ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, V, 25; Afıfüddin, Ebu Muhammed Abdullah Tayyib b. Abdullah b. Ahmed Ba Mahreme, *Kılâdetü'n-nahr fî vefeyâtı a'yâni'd-deh*, Daru'l-Minhac, Cidde 1428/2007.

I. 358; İbn Hibbân, *es-Sikat*, II.102.

²⁷⁸ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü'l-kebîr*, Siyer Yay 2015. III, 559; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, II, 405.

²⁷⁹ Not: - günümüzde Ebû Eyyûb el-Ensari kabrısının İstanbul deniz boğazının Avrupa yakasında yer alması mucizelik bir hadise demekten başka İstanbul’un karadan ve denizden ilk kuşatılmasında “Eyup Sultan” mezarlığına defnedildiği mümkündür. bkz. Ali Muhammed Sellabi, *ed-Devleti'l-Umeviyye*, Darü'l-Me'rife Yay, Beyrut 2013. I, ss. 346-351; İbn Kesir, *el-Bidaye*, VIII, 59; Algül, Hüseyin, “Ebû Eyyûb” *DİA*, 1994 İstanbul. X, s, 124, ss. 123-25.

edilmemesi gerektiğini” söylemiş, devesinin en son Ebû Eyyûb’un evinin kapısı önünde çöktüğü” görülmüştür.²⁸⁰ Hz. Peygamber’in mescidi yapılmasına kadar Ebû Eyyûb’un evinde misafir kalmıştır.²⁸¹ Bazen geceleri Hz. Peygamber’i korumak için uyumamış ve onun duasına nail olmuştur. Hz. Peygamber fakir muhacirlere burada yemek verir, Ev sahiplerine her vesile ile dua eder. Bundan dolayı Ebû Eyyûb “Mihmandâr-ı Nebî” unvanıyla anılmıştır.²⁸²

Ebû Eyyûb doğruyu söylemekten çekinmezdi. Bir gün Ebû Eyyûb’u Hz. Peygamber’in kabrine başını dayanmış olduğu halde ağlarken gören Mervân, bu hareketinin sünnete aykırı olduğunu söyleyince Ebû Eyyûb, “Ben bu mezar taşına değil Resûlullah’a geldim. Onun, ‘din işlerini ehliyetli kimseler üstlendiği zaman kaygılanmayın; ancak ehil olmayanlar başa geçince ne kadar ağlasanız yeridir’ dediğini duymuştum” diye cevap vermiştir.²⁸³ Yani onu eleştirmiştir.

Ebû Eyyûb el-Ensârî hadis rivayetinde çok titiz olması ve ömrünün savaşlarda geçtiği için Hz. Peygamber, İbn Abbas, Ubey b. Ka’b ve Berâ b. Âzib (v. 71/690) gibi ashablar’dan sadece 155 hadis rivayet etmiştir.²⁸⁴ Ondan hadis rivayet edenler arasında İbn Abbas, İbn Ömer, Berâ b. Âzib (v. 71/690), Enes b. Mâlik, Câbir b. Semüre gibi sahâbîler ve Saîd b. Müseyyeb, Urve b. Zübeyr (v. 94/713), Yezid, Ömer b. Sabit, Sâlim b. Abdullah (v. 106/725), Atâ b. Musa b. Talha gibi tâbîiler bulunmaktadır. Onun hadis rivâyetlerinden yedi tanesi *Sahîh-i Buhârî*’de, beşi de *Sahîh-i Müslim*’de bulunmaktadır.²⁸⁵

“Ebû Eyyûb’un rivayet ettiği hadislere ilgili birçok eserler zikredilmektedir. Bunlardan biri; “*Kutû’l-kulûb fî ehâdisi Ebî Eyyûb*”u gibi eser Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi’nde bulunmaktadır.²⁸⁶ Yine onun hakkında; “*Ebû Eyyûb el-Ensârî ve Merviyâtühû fî Müsnedi’l-İmâm Ahmed*” adıyla bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır.²⁸⁷ Ebû Eyyûb el-Ensârî’nin menâkıbı muhtelif eserlere mevzu olmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır:

1. “*Cilâ’ü’l-kulûb ve keşfü’l-kürûb bi-menâkıbı Ebî Eyyûb*”

²⁸⁰ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kebir*, I, 183.

²⁸¹ el-İsfahani, Ebu Nuaym, *Ma’rifetü’s-Sahabe*, thk Adil b. Yusuf. Dâru’l-Vatan, Riyad 1998, II, 933.

²⁸² Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, II, 407-408.; Ahmed Mustafa, *Ashabu’r-Rasul*, s. 283.

²⁸³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 422.

²⁸⁴ İbn Hazm, *Cevâmi’u’s-Sîre*, s. 277. Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, III, 325; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, III, 91.

²⁸⁵ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, II, 403; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, III, 91.

²⁸⁶ III. Ahmed, nr. 570, 77 Varak; Algül Hüseyin *DİA*, 1994 İstanbul. X, s.125.

²⁸⁷ Muhammed Abdullah Veled Kerim, Ümmülkurâ Üniversitesi, Mekke 1400/1980. Daru Âlem el-Kütüb Yay 1994, uzunluğu 464 sayfadır.

2. *Menâkıb-ı Ebû Eyyûb el-Ensârî*.²⁸⁸

3. “*Ebû Eyyûb El-Ensârî’nin Hayatı ve Rivâyetleri*”.²⁸⁹

Ebû Eyyûb el-Ensârî’nin makamı İstanbul’a gelen bütün Müslümanların ziyaretgahına dönüşmüştür. Orada başka evliyalardan biri olan çok uzaktan gelip ilim ve feyz yapan Abdullah Kaşgari gibi Ehl-i Sünnet büyüklerinin kabirleri de bulunmaktadır.²⁹⁰ Orayı ziyâret eden kişiler türbeler hakkında yeniden anlayışlara sahip olmaktadır.²⁹¹ Hz. Peygamber’e (s.a.s.) yakın olmasına rağmen Ebû Eyyûb (r.a.), hem sünnet konusunda titizliği hem de hayatının savaşlarda geçmiş olmasının etkisiyle çok fazla hadis rivâyet etmemiş, ama onun rivâyetleri ve gazalardaki uygulamaları müslümanlara örnek ve etkili olmaya devam etmektedir.

1.9. Sa’d b. Ebû Vakkâs

1.9.1. Hayatı

Sa’d b. Ebû Vakkâs on yedi yaşında Müslüman olduğuna göre Milâdî 591 yılında Mekke’de doğmuş olmalıdır. Tam ismi “Malik b. Vuheyb b. Kılâb b. Mürre’dır”. Künyesi Ebû İshak’tır.²⁹² Onun İslâmiyet’i kabul etmesi üzerine annesi dininden dönmediği sürece onunla konuşmamaya ve yemek yememeye yemin içmiş; fakat Sa’d dininden dönmeyeceğini söylemiştir.²⁹³ Peygamber (a.s.) onunla Sa’d b. Muaz’ı kardaş yapıldığına dair bilgiler bulunmaktadır. Sa’d (r.a.) Cennetle müjdelenen on sahâbîden biri olmuştur.²⁹⁴

1.9.2. Katıldığı Savaşlar

Sa’d (r.a.), “İslâm uğrunda ilk kan akıtan kişi” diye anılmıştır. Bunu kendisi “Ben İslâmda’da ilk ok atan kişiyim. İlk ok attığım zaman Ubeyde b. el-Haris ile birlikte 60 süvari halinde bir seriyyeye çıkmıştık” diye ifade etmiştir. Daha sonra Hz. Peygamber’in Harrâr diye yere gönderen seriyyesi’nde komutan olarak görev yapmıştır.²⁹⁵

²⁸⁸ Hacı Mahmud Efendi, nşr. 4692, 56 varak; bkz. Algül, Hüseyin, “Ebû Eyyûb” *DİA*, X, 125.

²⁸⁹ Altunova, Hasari, *Ebû Eyyûb El-Ensârî’nin Hayatı ve Rivâyetleri*, Basılmamış (Yüksek Lisans Tezi) Harran Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Hadis Bilim Dalı, Şanlıurfa 2018.

²⁹⁰ Necdet İşli, “Kaşgari” *DİA*, İstanbul 1995, XXII, ss. 7-8.

²⁹¹ bkz. Ek. 5-6-7.

²⁹² İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kebîr*, III. ss. 101-103.

²⁹³ el-Mehibbu’t-Taberi, *er-Riyadu’n-Nadire fî Menâkıbî’l-Aşere*, IV. 319.

²⁹⁴ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kebîr*, III. 103. Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, I, 93.

²⁹⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kebîr*, III, 103-105.

Bedir Gazvesi'nde müşrik süvari birliğinin komutanı Saîd b. Âs'ı öldürüp kılıcını Hz. Peygamber'e teslim etmiştir. Daha sonra Peygamber (a.s.) ile bütün gazvelere katılmıştır. Uhud Gazvesi'nde Allah Resulü (s.a.s.) ile sebat etmiş olan Sa'd, b. Vakkâs sahâbîlerin arasındaki ünlü okçulardan olup, Resûlullah ona atacağı okları birer birer verirken, "Anam babam sana fedâ olsun ey Sa'd, at!" diye iltifat etmiştir".²⁹⁶

Sa'd, "Irak cephesi başkumandanı olarak 15/636 yılı Kâdisiye Savaşı'nda Sâsânîler'i ağır mağlubiyete uğratmıştır".²⁹⁷ Sonra 19/640 yılında Celûlâ Savaşı'nı kazanmış, bu gazvede aldığı ganimetin üç yüz bin dirhem'e kadar ulaştığı söylenmektedir. Hz. Ömer'in döneminde Kûfe valiliğini yürütmüş, Ganimetleri paylaştırmada doğru olmadığı, gazâ işlerinde gevşek davrandığı ve namazları çok uzattığı gibi mutemelen yalan iddialarla halifeye şikâyet edilmiş,"²⁹⁸ Sa'd yalandan şikâyet eden kişinin lehine beddua etmiş ve duası kabul edildiği rivayet edilmiştir.²⁹⁹ Onun valilik görevi sırasında Rey isyanını bastırdığı (25/646) ve deylemlere karşı gazve yaptığı kaydedilmektedir.³⁰⁰ Daha sonra Cemel ve Sıffîn savaşlarında Ali ve Muaviye çekişmelerinde tarafsız kaldığı bilinmektedir".³⁰¹

Hayatının son yıllarında Sa'd gözlerini kaybetmiş, Böyle bir zamanda ziyaretine gelen genç bir delikanlı "Sen, duası kabul edilen birisin. Kendin için de dua etsen ve gözlerin açılma olmaz mı? diye sormuş". Sa'd, teslimiyet içerisinde şu cevabı vermiş: "Oğlum, Cenab-ı Hakk'ın benim hakkımdaki takdiri, gözlerimin görmesinden daha iyidir" demiştir.³⁰² 55/675 yılında Medine'den yedi mil uzaklıkta olan Akîk'te 74 yaşında vefat etmiş, Medine'ye getirilip Bedir Gazvesi'nde giydiği yıpranmış cübbesiyle kefenlenmiş ve Cennetü'l-Bakî'ye defnedilmiştir.³⁰³

Sa'd'ın da içinde yer aldığı birtakım olaylar vesilesiyle bazı âyetler nâzil olmuştur. Resûlullah'ın etrafından uzaklaştırılmaması ve ganimet malından almak istediği bir kılıcı geri bırakması için Resûl-i Ekrem'in kendisini uyarmasına dair âyetler nazil olmuştur".³⁰⁴ Hüneyn Gazvesi'nden önce Sa'd'ın hastalığı sırasında ziyaretine gelen Resûlullah'a bir kızı dışında mirasçısının bulunmaması dolayısıyla bütün malını vasiyet etmeyi düşündüğünü söyleyince, Hz. Peygamber malının en fazla üçte birini

²⁹⁶ Buhârî, Fezâ'ilü ashâbi'n-nebî, 15; Müslim, Fezâ'ilü's-sahâbe, 41-42.

²⁹⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I, 117; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, III, 484.

²⁹⁸ Buhârî, Ezân, 95; Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, IV, 217; *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, I, 118

²⁹⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I, 113.

³⁰⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, II, 455.

³⁰¹ İbn Abdülberr, *el-İsti'ab*, II, 609.

³⁰² Ali Seyyar, *Yıldızlar Engel Tanımaz*, Rağbet Yay İstanbul 2011. s. 226.

³⁰³ Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, IV, ss. 220-221; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemal*, X, ss. 309-314.

³⁰⁴ Kur'an Kerim, el-Mâide 5/90, el-En'âm 6/52; el-Enfâl 8/1

vasiyet edebileceğini bildirmiştir.³⁰⁵ askerî taktikler ve gösterdiği fedakarlıklarla önde gelen ordu kumandanları arasında yer almış ve “fârisü’l-İslâm” lakabıyla anılmıştır.³⁰⁶

1.9.3. Hadis Rivayetleri

Hadis nakli konusunda titiz davrandığı anlaşılan Sa’d b. Ebû Vakkâs emin olmadıkça ve gerekmedikçe hadis rivayet etmezdi.³⁰⁷ Resûl-i Ekrem’in duasını aldığı için onun yaptığı bütün duaların makbul olduğu söylenirdi, Resûl-i Ekrem’den başka Havle bint Hakîm’den hadis nakletmiştir. Kendisinden, “çocuklarından Âmir, Ömer, Muhammed, İbrâhim ve Âişe; sahâbeden Hz. Âişe, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas; tâbiînden Saîd b. Müseyyeb, Ebû Osmân en-Nehdî, İbrâhim b. Abdurrahman b. Avf, Mücâhid b. Cebr (v. 103/721) gibi ravîler hadis rivayet etmiştir.³⁰⁸ “Kendisinden 271 hadis nakledilmiş, gazveye ilgili rivayetleri *Kütüb-i Sitte* ve diğer hadis kitaplarında yer almış, bu rivayetlerin önemli bir kısmı Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned*’indedir. Bakî b. Mahled’in *Müsned*’inde ise 270 hadis rivayeti vardır”.³⁰⁹ Hadislerinden on beşi *Sahîhayn*’da, beşi sadece Buhârî’nin, on sekizi de Müslim’in *el-Câmi’u’s-sahîh*’inde yer almıştır”.³¹⁰

Sa’d b. Ebû Vakkâs özellikle çok eşlilik konusunda Hz. Peygamber’in sünnetini benimsemiştir. Önce ticaretle zengin olmuş, sonra savaşımlara katılarak elde edilen ganimetlerle geniş ailesinin geçim kaynağını sağlamıştır.

1.10. Abdullah b. Ömer b. Hattâb

1.10.1. Hayatı

“Abdullâh b. Ömer b. el-Hattâb b. Nüfeyl el-Kureşî el-Adevî”, annesi Zeynep bnt. Maz’ûn’dur. Hz. Ömer’in oğlu, en çok hadis rivayet eden, yedi sâhâbîden ve âlim olan dört Abdullah’tan (Abâdile-i Erbaa) biridir. Babasıyla birlikte müslüman olmuş, yine onunla birlikte Medine’ye hicret etmiştir.³¹¹ “Babasından önce hicret ettiği de

³⁰⁵ Müslim, Vasıyye, 5. İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kebîr*, III. 109

³⁰⁶ Zehebî, *Tarihu’l-İslam*, IV, 214.

³⁰⁷ Hatiboğlu, İbrahim, “Sa’d b. Ebû Vakkâs” *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 374.

³⁰⁸ İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, III, 483. Hatiboğlu, İbrahim, “Sa’d b. Ebû Vakkâs” *DİA*, XXXV, 374.

³⁰⁹ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, I, 124; Ahmed, *Müsned*, III, ss. 48, 169-187. Buhârî, Meğâzî, 50.

³¹⁰ Nevevî, *Tehzibü’l-esmâ’ ve’l-lugat’ı*, I. ss. 213-14.

³¹¹ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kebîr*, IV. ss. 105-106.

rivayet edilmektedir. İbn Ömer nübüvvetin üçüncü yılında Mekke’de doğmuş, Hz. Peygamber’in zevcesi Hafsa ile anne-baba bir öz kardeşir”.³¹²

On üç yaşında iken Uhud Savaşı’na katılmak istemiş, fakat Hz. Peygamber henüz çok küçük olduğunu söyleyerek izin vermemiştir. Bedir ve Uhud Savaşı’na da aynı sebeple kabul edilmediği nakledilir.³¹³

1.10.2. Katıldığı Savaşlar

Hz. Peygamber’in izniyle on beş yaşına girince Hendek Gazvesi’ne katılmış, “Bey’atü’r-Rıdvân’da, Hayber’de ve Mekke fethinde ve Huneyn Gazvesi’nde bulunmuştur”. Ayrıca Suriye ve Irak fetihlerine, Yermük ve Nihâvend savaşlarına, Mısır ve Afrika’nın fetihlerine katılmıştır. İstanbul Gazvesi’ne (49/669) katılan Abdullah, Müslümanlar arasında fitnelere yol açan savaşlardan uzak durmuştur.³¹⁴ Hz. Ali’ye ve Yezîd’e herkes biat edip de icmâ meydana geldikten sonra biat etmiştir. Hayatının son döneminde Hz. Ali’nin yanında onun muhalifleriyle savaşmadığı için pişmanlığını belirtmiştir.³¹⁵

İbn Ömer, devlet idaresine hâkim olan kişilerin arkasında namaz kılmaya devam etmiştir. Bununla beraber, hatalarını yüzlerine karşı söylemekten çekinmezdi. Bir hutbede Abdullah b. Zübeyr’i Kur’ân-ı Kerîm’i tahrif etmekle suçlayan Haccâc’a, “Yalan söylüyorsun! Bunu ne o yapardı ne de böyle bir şey yapmaya senin gücün yeter” diye çıkmıştır.³¹⁶ Yine bir defasında ikindi namazını geciktiren Haccâc’ı, “Güneş seni beklemez” diye uyarmıştır. Nitekim 73/693 yılı hac mevsiminde Mina’da bulunduğu sırada, biri elindeki mızrağı onun ayağına düşürüp yaralanmasına sebep olmuştur. Daha sonra hasta yatağında kendisini ziyarete gelen ve bu olaya meydan veren kimseyi ele geçirdiği takdirde öldüreceğini söyleyen Haccâc’a İbn Ömer, silâh taşınması yasak olan Harem bölgesine silâh sokulmasına izin vermek suretiyle bu olaya kendisinin sebep olduğunu söylemiştir.³¹⁷ Onu yaralayan mızrağın zehirli olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır.³¹⁸

³¹² İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, III, 236.

³¹³ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemal*, XV, 340.

³¹⁴ İbn Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, III, 132; bkz. Taberî, *Tarihu Taberî*, V, 232; İbn Esir, *el-Kâmil*, III, 459.

³¹⁵ İbn Abdulber, *el-İstî'âb*, II, 345.

³¹⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 140.

³¹⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 141; Zehebî, *Tarihu'l-İslâm*, V, 466.

³¹⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Darü'l-Hadis Yay, III, 318, İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, III, 135.

1.10.3. Hadis Rivayetleri

Hiz. Peygamber'in kayınbiraderi olması, ona Resûl-i Ekrem'in yakın çevresinde bulunma imtiyazını sağlamış, bu sebeple Resûlullah'ın, birçok sahâbînin görüp duyma imkânını bulamadığı davranış ve sözlerinin müslümanlara intikal etmesine yardım etmiştir. Rivayet ettiği 2630 hadis ile Ebû Hureyre'den sonra en çok hadis rivayet eden yedi sahâbîden (müksirûn) ikincisi olmuştur.³¹⁹

Bu hadisleri, başta Hiz. Peygamber olmak üzere, babası Ömer, ablası Hafsa, ayrıca Hiz. Ebû Bekir, Osman, Âişe, Zeyd b. Sâbit, Bilâl (v. 20/641) ve Abdullah b. Mes'ûd gibi ileri gelen sahâbîlerden dinleyip öğrenmiştir.³²⁰ Ondan oğlu Bilal, Hamza, Zeyd, Sâlim, Urve b. Zübeyr, Mücahid ve Ebû Osman en-Nehdî (v. 100/718) gibi pek çok ravîler hadis rivâyet etmiştir.³²¹ Hadis rivayetlerinin 168'i hem Buhârî hem Müslim'de mevcut olup; 81'i *Sahîh-i Buhârî*'de, 31'i de *Sahîh-i Müslim*'de bulunmaktadır.³²² Muhaddis Abdullah b. Ömer'e "Altın zincir" (silsiletü'z-zeheb) adı verilen en sahih isnad, Buhârî'ye göre, İbn Ömer'den âzatlî kölesi Nâfi'in (v. 117/735), ondan da İmam Mâlik'in rivayet ettiği hadis senedleridir. Onun önde gelen hadis talebeleri arasında Abdullah b. Abbas, Câbir b. Abdullah gibi sahâbîlerle Hasan-ı Basrî, Nâfi', Mücâhid, Tâvus (v. 106/725) gibi meşhur tâbiîler bulunmaktadır.³²³

Altmış yıl boyunca fetva veren Abdullah b. Ömer fetva verirken önce Kitâb'a, sonra Sünnet'e başvurur ve sahâbenin ittifak ettiği icthadlara göre hareket etmiş, Hiz. Ömer'in fikhî kanaatlerinin büyük ölçüde tesiri altında kaldığı görülür. Ancak icthadına uymayan konularda babasına muhalefet etmekten de çekinmemiştir.³²⁴ Hiz. Osman tarafından kendisine kadılık makamı teklif edildiğinde reddetmiştir. Kesin kanaat sahibi olmadığı hususlarda fetva vermekten sakınmıştır.³²⁵

Hiz. Peygamber'in sünnetine harfi harfine uyma ve onun emirlerini yerine getirme hususunda İbn Ömer'in özel bir yeri vardır. Resûl-i Ekrem'in "Abdullah ne iyi insan, bir de gece namazı kılsa!" demesi üzerine, o günden itibaren gecede çok az

³¹⁹ İbn Hazm, *Cevâmi'u's-Sîre*, s. 275.

³²⁰ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV. 156; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 329; İbn Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, III, 132.

³²¹ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, ss. 329-330.

³²² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, III, 238.

³²³ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV. 157.

³²⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, III, 221; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, III, 339; Kal'acî, Muhammed Revvâs, *Mevsû'atü fikhî 'Abdillâh b. 'Ömer*, Beyrut 1406/1986, ss. 33-39.

³²⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, III, ss. 222-223. Ahmed Mustafa Faysel, *Ashabu'r-Rasul*, Daru's-Sabuni, Kahire 2005, s. 376.

uyumuştur.³²⁶ Hz. Peygamber'in namaz kıldığı yerleri öğrenip oralarda namaz kılar, gölgelendiği ağaçların altında oturur, Abdullah'ın bu halini görüp yadırgayanlar bile olurdu.³²⁷ İbn Ömer'in ömründe binden fazla köle azat ettiği rivayet edilir.³²⁸ Namaz kıldığını öğrendiği bütün kölelerini âzat etmeye başlayınca, onların sırf bu maksatla camiye gittiklerini kendisine bildiren dostlarına, "Bizi Allah ile aldatmak isteyenlere aldanmaya razıyız" cevabını vermiştir.³²⁹ İbn Ömer'in fazilet bakımından babası gibi olduğunu söyleyen Ebû Seleme b. Abdurrahman (v. 94/712-13), "Ömer'in yaşadığı devirde onun benzerleri vardı; fakat Abdullah'ın zamanında onun gibisi yoktu" demiştir.³³⁰

İbn Ömer Hendek Gazvesi'nde on beş yaşta olduğuna göre seksen dört yaşında 73/693 yılında vefat etmiştir.³³¹ Onun Mu'te, Hendek ve denizde gazve yapmanın fazileti gibi konularda hadis rivayetleri sahih kaynaklarda yer almaktadır.³³² Onun rivayetleri ve icihad ederek yaptıkları sahabe ameli olarak gökteki yıldızlar gibi insanlara yol göstermektedir. Ömrünün son günlerinde Hz. Ali'nin yanında yer almadığı için pişmanlığını dile getirmesi, hakkın ve adaletin yanında yer alamayan alimler için ibret belgesidir.

1.11. Câbir b. Abdullah

1.11.1. Hayatı

Tam adı "Câbir b. Abdillâh b. Amr b. Harâm el-Ensârî", çok hadis rivayet eden (müksirûn) sahâbilerdendir.³³³ Hicretten yaklaşık on altı yıl önce Medine'de doğmuş, Ebû Abdullah künyesiyle de anılır". Babası Uhud Gazvesi'nde ilk şehid düşen sahâbî "Abdullah b. Amr b. Harâm olup, annesi Nüseybe bint. Ukbe'dir".³³⁴ Cabir (r.a.) küçükken babası ile birlikte ikinci Akabe Biatı'na iştirak etmiştir.³³⁵

³²⁶ Buhârî, Fezâ'ilü ashâbi'n-Nebî, s. 19; Suûd b. Iyd es-Saidî, *Ehadisü'l-varide fi fedaili's-sahabe*, Melik Fehd Yay, Mediyne 1428/2007, İbn Ömer babı. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, III, 210.

³²⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, III, 213.

³²⁸ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 330.

³²⁹ İbnu'l-Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, III, 340.

³³⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, III, 212.

³³¹ Zehebî, *Tarihu'l-İslâm*, IV, 467.

³³² Buhârî, Meğâzi, 43.

³³³ İbn Hibban, *es-Sikât*, III, 51.

³³⁴ Şehitlerin cenaze namazı ve defnedilmesine ilgili Cabir'den gelen önemli rivayetler bulunmaktadır; bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, III, 424; İbn Abdulber, *el-İstî'âb*, I, 220.

³³⁵ İbn Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, I.329; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 430.

2.11.2. Katıldığı Savaşlar

Bedir Gazvesi'nde bulunduğu kendisinden rivayet edilmekte ise de sahih rivayetlerden anlaşıldığına göre Bedir Gazvesi'ne katılmamıştır.³³⁶ “Çünkü dokuz kız kardeşine bakacak kendisinden başka kimseleri bulunmadığından, savaşlarda babası onu kardeşlerini gözetmekle görevlendirmiş, babası Uhud Gazvesi'nde şehid düşünceye kadar hiçbir gazveye katılmamıştır. Câbir'in iştirak ettiği ilk gazve, Uhud Gazvesi'nin hemen ardından düşmanları kovalamak üzere yapılan Hamrâülesed harekâtı olmuştur.³³⁷ Daha sonra Peygamber (s.a.s.) ile on dokuz gazveye katıldığını söylemiştir”.³³⁸ Rivayetleri incelediğimizde Câbir'in kaç sefere katıldığına ilişkin farklı rakamlar vardır.³³⁹ Hudeybiye'de Bey'atü'r-Rıdvân'da bulunmuş ve Hz. Peygamber'in, “Bugün sizler yeryüzünün en hayırlı insanlarısınız” dediğini ve orada bulunan kişinin 1400 olduğunu, susuz kaldığında Hz. Peygamber'in parmakları arasından çeşme gibi su çıktığını ve herkesin kana kana o sudan içtiğini rivayet etmiştir.³⁴⁰ Hayatının son yıllarında bu olaydan söz etmiştir.³⁴¹

Hayber Gazvesi'nde, “Hz. Peygamber'in yerli eşek etini yasakladığı ve at etini yemeye izin verdiği” hakkındaki hadisi Cabir (r.a.) rivayet etmiştir.³⁴² Câbir b. Abdullah, Zâtürrikâ' Gazvesi'nde “Hz. Peygamber'le birlikte savaşa katılmış, bu gazveden dönerken, zayıf ve bakımsız devesinin en geride kaldığını gören Resûl-i Ekrem Câbir'e devesini çöktürmesini söylemiş, sonra da eline aldığı bir sopa ile deveye vurunca dermanı kesilmiş olan hayvan birçok deveyi geride bırakacak kadar canlanıp hızlanmıştı. Bu sırada Câbir başka bir konuda Hz. Peygamber'le sohbet ederek onun duasını almıştır.”³⁴³

Câbir b. Abdulllah Hz. Peygamber'in vefatından sonra Şam'ın seferinde bulunmuştur. Hz. Ali ile Sıffın Savaşı'nda bulunduğu bilinmektedir.³⁴⁴ Hayatının son

³³⁶ Ebû Dâvûd, Cihâd, 141; Müslim, Cihâd, 145.

³³⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, III, 191.

³³⁸ Ebu Nueyim el-İsfehani, *Marifetu's-Sahabe*, II, 529; İbn Abdulber, *el-İstî'âb*, I, 220.

³³⁹ Kanaatimize göre bu farklılığın nedeni, Câbir'in bazı rivayetlerde Allâh Rasulü ile katıldığı gazveleri sayılırken, bazı rivayetlerde ise Allâh Rasulü ile katıldığı ve katılmadığı seferlerin toplamını anlatılmış olmasıdır. bkz. İbn Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, I, 307; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, III, 191.

³⁴⁰ Buhârî, Meğâzî, 35, (No: 4154); İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, II, 75.

³⁴¹ “Eğer gözlerimi kaybetmemiş olsaydım altında biat ettiğimiz ağacı gösterebilirdim” demiştir, bkz. Mizzi, *Tehzibü'l-Kemal*, IV. 449.

³⁴² Buhârî, Meğâzî, Darü'l-Kalem Yay, Dımaşık 2018. s. 123 (No. 4219). (No: 2269).

³⁴³ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, II, 43; İbn Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, I, 308.

³⁴⁴ İbn Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, I, 307. Ebu Nuaym el-İsfehani, *Marifetu's-Sahabe*, II, 529.

yıllarında gözlerini kaybeden Câbir (r.a.), 78/697 yılında vefat etmiş, Medine’de en son vefat eden sahâbî olduğu ve doksan dört yıl yaşadığı kaydedilmektedir.³⁴⁵

1.11.3. Hadis Rivayetleri

Cabir b. Abdullah Hz. Peygamber başta olmak üzere, Ebû Bekir, Ömer, Ali, Ebû Ubeyde, Muâz, Zübeyr b. Avvâm ve daha başka sahâbîlerden pek çok hadîs rivâyet etmiştir.³⁴⁶ 1540 rivâyetiyle, binden fazla hadis rivâyet eden (müksirûn) sahâbîlerin altıncısıdır.³⁴⁷ Rivâyet ettiği hadislerin kitaplara göre dağılımı şu şekildedir: Buhârî’de 324, Müslim’de 877, Tirmizi’de 207, Nesâî’de 318, Ebû Davud’da 292, İbn Mace’de 272, Ahmed b. Hanbel’de 1425, Malik b. Enes’de 15, Dârimî’de 109 olmak üzere mükerrerleri ile birlikte toplam 3.835 hadistir.³⁴⁸ Hadis rivayetleri toplu olarak Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde de bulunmaktadır.³⁴⁹ Abdullah b. Üneys’in (v. 54/674), Câbir’in Hz. Peygamber’den duyduğu, “üzerinde mazlum hakkı bulunan kimsenin cennete giremeyeceğine” dair bir hadisi³⁵⁰ “bizzat onun ağzından öğrenmek maksadıyla deve sırtında Şam’a kadar bir ay süren uzun bir yolculuk yaptığı” bilinmektedir.³⁵¹ Mescid-i Nebevî’de bir ilim meclisi oluşturan Câbir’den hadis rivayet eden tâbiiler arasında oğulları Abdurrahman, Akîl ve Muhammed ile Saîd b. Müseyyeb, 'Urve b. ez Zübeyr (v.94/713), Atâ b. Yesâr (v.103/721), Amr b. Dinar (v. 126/744),³⁵² Atâ b. Ebû Rebâh (v. 114/732), Hasan-ı Basrî, Muhammed b. Münkedir (v. 131/748), Bilâl b. Sa’d (v. 110/728), Mücâhid, Şa’bî (v. 104/722), Tâvûs b. Keysân ve Muhammed el-Bâkır (v. 114/733) gibi âlimler vardır.³⁵³

Câbir b. Abdillâh’ın gazveyle ilgili önemli hadis rivayetlerinden biri şudur: “İnsanlar üzerine bir zaman gelir ki, o zamanda insanlardan bir cemâat gaza eder. Onlara, “İçinizde Peygamber’le sohbet eden kimse var mıdır?” diye sorarlar. Onlar da: “Evet vardır!” derler. Nihayet (ordu içindeki sahâbîye hürmeten zafer kapısı) onlara açılır. Sonra insanlar üzerine bir zaman daha gelir. İnsanlardan bir grup daha gaza eder. Onlara da: “İçinizde Peygamber’in sahâbîleriyle görüşen kimse var mıdır?” diye sorulur. Onlar da: “Evet var!” derler. Onlara da fetih müyesser olur. Sonra insanlar

³⁴⁵ İbn Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, I, 308.

³⁴⁶ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 42.

³⁴⁷ İbn Hazm, *Cevâmi'u's-Sîre*, s. 286.

³⁴⁸ Karataş, Mustafa, *Hadislerin Sayısı*, Nûn Yay., İstanbul, s. 158.

³⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, ss. 292-400.

³⁵⁰ Buhârî, *Tevhîd*, 32.

³⁵¹ Ahmed, *Müsned*, III, 495; Buhârî, ‘İlim, 19.

³⁵² Kemal Sandıkçı, *İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis*, Diyanet Yay, s. 38.

³⁵³ Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, II, 378.

üzerine bir zaman daha gelir, yine bir topluluk harb ederler. Onlara da: “İçinizde Peygamber’in sahâbîlerini gören ile görüşen tabîî kimse var mıdır?” diye sorulur. Bu defa onlar da: “Evet vardır!” derler, onlara da fetih müyesser olur”.³⁵⁴ Bu hadîste “Sahâbîler, tabîîler ve etba’t-tabîîler’in yüzü suyu hürmetine fetih ve zafer müyesser olacağı bildirilmiş ve öylece de gerçekleşmiştir. Bu asırdaki savaflara katılan sahabe, tabii ve etba’t-tabii’nin az ve nadir olduğu bilinmektedir.”³⁵⁵

Hülasa, en çok hadis rivayet eden sabilerden biri olan Câbir’in tek başına tüm rivâyetler içerisindeki doldurduğu boşluk gerçekten büyüktür. Bundan dolayı Câbir b. Abdullah’ın hayatı ve hadis ilmindeki yeri çok önemlidir.

³⁵⁴ Buhârî, Fezailü’s-Sahabe, 1, (No:3649).

³⁵⁵ Şahin, Musa, *Fethu’l-Mulhim Şerhu Sahih el-Müslim*, Daru’ş-Şuruk, (I-X) Kahire 2002. IX, 580.

BÖLÜM II

TÂBÎÛN VE ETBÂ'U'T-TÂBÎÎN DÖNEMİNDEKİ GÂZÎ RÂVÎLER

2.1. Tâbiûn Dönemindeki Gâzi Raviler

2.1.1. Ebû Müslim el-Havlânî

2.1.1.1 Hayatı

Tam adı Abdullâh b. Süveb el-Havlânî olup, Ka'b (r.a.) ile görüşmüş meşhur tâbiîlerden biridir.³⁵⁶ kaynaklarda onun Hz. Peygamber zamanında Müslüman olduğu tercih edilmiştir.³⁵⁷ Medine'ye giderken Peygamber (s.a.v.) vefat etmiş, Hz. Ebû Bekir'le görüşüp muhadrem tâbiîler arasında yer almıştır.³⁵⁸ Ebû Müslim'in Yemen'den ayrılış nedeniyle ilgili olarak kaydedilen bir rivayete göre, Peygamberliğini ilân eden Esved-i Ansî'nin, Ebû Müslim'i kendi saflarına çekerek onun itibarından faydalanmak istemiş, Ebû Müslim onu peygamber olarak tanımadığı için ateşe atılmış, ancak ateşin ona tesir etmediği ve Yemen'i terketmek zorunda kaldığı zikredilir.³⁵⁹

2.1.1.2. Katıldığı Savaşlar

Ebû Müslim Sıffîn Vak'ası'nda Muâviye tarafında yer almış, Bizanslılar'la yapılan çeşitli gazvelere katılmıştır. Onun bu savaşlarda bizzat bulunması İslâm askerlerine cesaret verdiğinden kumandanlar kendisini öncü kuvvetlere emîr tayin etmiş, Ebû Müslim Bizanslılar'la yapılan savaşların birinde 62/681 yılında şehid olmuştur.³⁶⁰ "Dâriyyâ'da ona nisbet edilen ve halkın ziyaretgâhı olan bir mezar bulunduğu zikredilmektedir".³⁶¹

³⁵⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, VII, 213.

³⁵⁷ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, V, 59; İbn Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, V, 288.

³⁵⁸ Mizzî, *Tehzibü'l-Kemal*, XXXIV, 290.

³⁵⁹ İbn Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, VI, 283.

³⁶⁰ Safedî, Salâhuddîn, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, XVII, 56; Zehebi *Târîhu'l-İslâm*, V, 297; Ebu Nuaym, *Merifetu's-Sahabe*, III, 1604.

³⁶¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV, 14.

2.1.1.3. Hadis Rivayetleri

Ümmetin hakîmi diye de anılan Ebû Müslim'in çok hikmetli sözünden biri şöyledir: “Yeryüzündeki âlimler gökteki yıldızlar gibi ortaya çıkarlarsa halk onlara bakarak gideceği doğru yönü bulur; ortaya çıkmazlarsa şaşırıp kalır.”³⁶²

Devlet adamlarının karşısına çıkıp onları uyarmaktan çekinmezdi. Birkaç defa ikaz ettiği Muâviye'ye bir defasında “ey ecîr!” (işçi) diye hitap etmiş, Yanındakilerin “yazık sana” diye uyarmaları üzerine Muâviye onun konuşmasını istemiş, Ebû Müslim de ona öğüt vermiş ve âdil olmasını tavsiye etmiştir.³⁶³

Ebû Müslim el-Havlânî “Hz. Ömer, Muâz, Ebû Ubeyde, Ebû Zer, Ubâde b. Sâmî, Avf b. Mâlik (v. 73/692) ve Muâviye b. Ebû Süfyân'dan hadis rivayet etmiş olduğu bilinmektedir. Kendisinden de Ebû İdrîs el-Havlânî,³⁶⁴ Cübeyr b. Nüfeyr, Ebû'l-Âliye er-Riyâhî, Atâ b. Ebû Rebâh gibi tâbî âlimleri rivayette bulunmuşlardır. İbn Sa'd, Yahyâ b. Maîn (v. 233/848) ve İclî onun sika, güvenilir olduğunu” söylemektedirler.³⁶⁵ Fakat Ebû Müslim'in, “Muâz b. Cebel'e sevgisini ifade ettiğine dair *el-Müsned*'de bulunan bir hadisten başka” muteber hadis kitaplarında rivayetine rastlanmamıştır.³⁶⁶ Onun adı hadis ile ilgili kaynaklarda belli ölçüde sıkı, ibadetkar iyi bir keramet sahibi olarak geçmektedir. Böylece az bilgileriyle emel ederek gazvede önemli role sahip olmuştur

2.1.2. Şakîk b. Seleme el-Esedî

2.1.2.1. Hayatı

Kûfe'de yaşayan muhadram hadisçi olan Şakîk'in annesinin Hristiyan olduğu, hicretin 1/612 yılında doğduğu bilinmektedir.³⁶⁷ Resûlullah hayatta onun Müslüman olduğu için zekât verdiği, ancak Hz. Ebû Bekir devrinde Hâlid b. Velîd'in ordusundan kaçması, onun irtidad ettiğini düşündürmektedir”. Esasen onun, “O gün ölseydim cehennemliktim” dediğinin rivayet edilmesi,³⁶⁸ Abdullah b. Mes'ûd'un da hakkında “tövbekâr” nitelemesinde bulunması bu ihtimale güç katmaktadır.³⁶⁹ Şakîk b. Seleme'nin oğlu Yehya, Künâse kadısı olup ondan bir şey geldiğinde almazdı; fakat

³⁶² İbn Asâkir, *Tarîhu Dımaşk*, XXVII, 226; Kandemir, M. Yaşar, *DİA*, İstanbul, 1994, X, ss. 196-97.

³⁶³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV, 515.

³⁶⁴ İsfehani, *Ricalu Sahih Muslim*, Darü'l-Kütüb el-İlmiyye, I. 357.

³⁶⁵ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XII, ss. 235-36.

³⁶⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemal*, XXXIV. 290. Ahmed, *Müsned*, XXXVI, 52. (No: 22064).

³⁶⁷ İbn Hibbân, *es-Sikat*, Dairetü'l-Mearif el-Osmaniyye Yay, IV, 354.

³⁶⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, VI, 155; İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, XIII, 55

³⁶⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV, 164.

arkadaşlarından bir yardım geldiğinde onu kabul ederdi.³⁷⁰ Onun adı Hadis kaynaklarında çoğunlukla Ebû Vail diye künyesiyle geçmektedir.

2.1.2.2. Katıldığı Savaşlar

Şakîk, kendisine ait bir atı ve kamıştan yapılmış bir kulübesi olup, Savaşa katılacağında o kulübeyi bozar, savaştan dönünce de kulübesini tekrar inşa ederdi. Hz. Ebû Bekr ve Ömer'in hilâfeti yıllarında Kadisiyye Savaşı, Şam ve Filistin fetihlerinde bulunmuştur.³⁷¹ Hz. Osman devrinde Belencer Savaşı'na (32/652-53) katılmış, Sıffin (37/657) ve Nehrevan (38/658) savaşlarında Hz. Ali'nin yanında yer almıştır. Emevîler döneminde Ubeydullah b. Ziyâd (v. 67/686) tarafından şehrin malî işlerine bakmakla görevlendirildiyse de israfla harcamalarına karşı çıktığı için görevinden alınmıştır.³⁷² Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî de ona görev teklif etmiş ancak Şakîk bu görevi kabul etmemiştir. Şakîk, 82/701 yılında Kûfe'de vefat etmiştir.³⁷³

2.1.2.3. Hadis Rivayetleri

Şakîk b. Seleme aralarında Hz. Ömer, Osman, Ali, Muâz b. Cebel, Abdullah b. Mes'ûd, özellikle Ebû Mûsâ el-Eş'arî ve Ümmü Seleme (v. 62/681) den cihad hakkında hadis rivayet etmiş, yine Âişe ve Ebû Hureyre'nin de bulunduğu elliye yakın sahâbiden hadis rivayet etmiştir.³⁷⁴ İbn Sa'd ve Veki' gibi hadisçiler tarafından Şakîk'in sika olduğunda birleştiği söylenir. İbn Sa'd onu kesîrû'l-hadîs (hadisi çok olan) diye zikretmiş, Yahyâ b. Maîn ise onun hakkında, "lâ yûs'elü an mislih" (onun gibisi sorgulanmaz) ifadesini kullanmıştır.³⁷⁵ Hz. Ömer ile Şam Gazvesi'ne katıldığı sırada ondan erkeklerin ipek ve altın kullanmamasına ilgili hadis rivayet ettiği söylenmektedir.³⁷⁶ Onun hadis rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de ve diğer kaynaklarda yer almaktadır.

³⁷⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV, 165.

³⁷¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, VI, 154-155; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV, 165.

³⁷² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV, 166.

³⁷³ Zehebî *Târihu'l-İslâm*, VI, ss. 85-87.

³⁷⁴ İbn Mencûye, *Ricâlu Şahîhi Müslim*, thk Muhammed Hasen, Dâru'l-Me'rife, 1407/1986, s. 243.

³⁷⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV, 164; Ahatlı, Erdinç, "Şakîk b. Seleme", *DİA*, İstanbul 2010. XXXVIII, 306.

³⁷⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, V, 155.

2.1.3. Abdullah b. Ebû Talha

2.1.3.1. Hayatı

Tam adı “Abdullah b. Ebî Talha b. Sehl el-Hazrecî” olup kendisi Tâbiîdir. Annesi sabrı, dindarlığı ve zekâsı ile meşhur olup, Huneyn gazasına da katılmış cesaretli bir anne olan Ümmü Süleym bint Milhan’dır. ³⁷⁷ Abdullah daha doğmamış iken, annesi bir oğlunun ölümüne sabrettiği için Hz. Peygamber’in hayır duasına nail olmuştur. Babası Ebû Talha’nın adı Zeyd’dir. Annesi Abdullah’ı dünyaya getirdikten sonra Hz. Peygamber’e göndermiş, ağzına ilk lokmayı vermesini (tahnîk) ve adını koymasını” rica etmiştir. ³⁷⁸ Hz. Peygamber de “çiğnediği bir hurmayı çocuğun damağına sürmüş, yüzünü okşamış ve adını Abdullah koymuştur. ³⁷⁹

2.1.3.2. Katıldığı Savaşlar

“Sıffin Savaşı’na Hz. Ali saflarında katılmış olan Abdullah’ın İran’daki Fars fetihleri sırasında şehid düştüğü” veya Velid b. Abdülmelik (v. 96/715) zamanında Medine’de 84/703 yılında vefat ettiği rivayet edilmektedir. ³⁸⁰

2.1.3.3. Hadis Rivayetleri

“Abdullah babasından ve üvey ağabeyi Enes b. Mâlik’ten hadis rivayet etmiş”, kendisinden de oğulları İshak ile Abdullah, torunu Yahyâ, Hasen b. Ali’nin Mevla’sı Süleyman ve Ebu Tuvalle Abdullah b. Abdurrahman’dan (v. 130’dan sonra) rivayetlerde bulunmuştur. ³⁸¹ Onun az hadis rivayet ettiği ve sika olduğu bilinmektedir. “Abdullah b. Ebû Talha’nın dokuz (veya on) oğlu olmuştur; bunların hepsi Kur’an’ı güzel okumalarıyla” ve hadis rivayetleriyle tanınan birer âlim olmuştur. ³⁸²

³⁷⁷ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kebîr*, V, 55; İbn Hibbân, *es-Sıkat*, V, 13.

³⁷⁸ İbn Esir, *Üsdü’l-Ğabe*, III, 180-181. (No: 3028); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 105.

³⁷⁹ İbn Abdulber, *el-İstî’âb*, III, 929.

³⁸⁰ İbn Esir, *Üsdü’l-Ğabe*, III, 286; Zehebî, *Tarihu’-İslâm*, VI, 114.

³⁸¹ Buhârî, *et-Târihu’l-kebîr*, V, 94. İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, V, 269.

³⁸² Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, III, 483.

2.1.4. Ebû Zebyân el-Kûfî

2.1.4.1. Hayatı

Tam ismi “Hüseyin b. Cündüb b. Amir el-Cenbî”dir.³⁸³ Kufe âlimlerinden biri olup, Ebû Zebyân lakabı ile bilinmektedir.³⁸⁴ Kaynaklarda onun hayatı hakkında, katıldığı savaşlar, fıkıh ve hadis rivayetleri dışında daha fazla bilgi bulunmamaktadır.

2.1.4.2. Katıldığı Savaşlar

Hüseyin b. Cündüb 50/670 yılında Yezîd b. Muaviye ile beraber İstanbul’a yürüyen gâziler arasında bulunmuştur. Bu sırada Ebû Eyyup el-Ensari’den kendisini vefat ettikten sonra nasıl defnedeceği ve “Allah’a ortak koşmadan ölen kişinin cennete gireceği” hakkında hadis rivayet etmiştir.³⁸⁵ h. 89-90 yıllarında vefat ettiği belirtilmektedir.³⁸⁶

2.1.4.3. Hadis Rivayetleri

Ömer, Ali, Huzeyfe (v. 36/656), Cerir b. Abdullah (v. 51/671), Üsâme b. Zeyd, İbn Abbas’tan ve başka ravilerden hadis rivayet etmiştir.³⁸⁷ Ondan, oğlu Kâbus, Hüseyin b. Abdurrahman, Ata b. Saib (v. 136/753) ve Süleyman b. el-A‘meş (v. 148/765), Semmâk b. Harb gibi bir topluluk hadis rivayet etmiştir. Onu birden çok muhaddis sika olarak kabul edip, doğru sözlü olduğunda ittifak etmiştir.³⁸⁸ Rivâyet ettiği hadisler *Kütüb-i Sitte*’de yer almaktadır. Usame b. Zeyd’den Cüheyne savaşı konusunda rivayet ettiği bir hadisine Buhârî ve Müslim ittifak etmiştir.³⁸⁹

³⁸³ Mizzî, *Tehzibu’-Kemal*, II, 378.

³⁸⁴ İbn Hibbân, *es-Sıkat*, VI, 156.

³⁸⁵ Buhârî, *Meğâzî*, 56, (No. 4326). İbn Menzur, *Muhreser Tarihu Dimaşk*, VII, ss. 339-40.

³⁸⁶ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, IV, 363; Sibt İbnü’l-Cevzî, Ebû’l-Muzaffar Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî, *Mir’âtü’z-zamân fî târihi’l-a’yân*, thk. Muhammed Berakât vd., Dâru’r-Risâti’l-Âlemiyye, I-XXIII, Suriye 1434/2013, VII, 263.

³⁸⁷ Kelâbâzî, Ahmed b. Muhammed, Ebu Nesr Buhârî, *Ricalu Sahihu’l-Buhârî*, Dârü’l-Me’rife, Beyrut 1407/1986, I, 205.

³⁸⁸ İbn Hacer, *Tehzibü’l-Tehzib*, II, 380.

³⁸⁹ Buhârî, *Meğâzî*, 43, (No: 4021), Müslim, İmân, 41.

2.1.5. Ebü'l-Âliye er-Riyâhî

2.1.5.1. Hayatı

Tam adı “Ebü'l-Âliye Rufey' b. Mihrân” Basralı, tâbiîn gazi ravilerden biri olup tefsir, hadis ve kıraat konusunda ilim sahibidir.³⁹⁰ Kaynaklarda onun bir köle olduğu “Riyâhî” nisbesini, kendisini satın alıp bir müddet sonra büyük cami imamının önünde cemaatin tanıklığı ile âzat edilmesi nedeniyle aldığı söylenmektedir.³⁹¹

Kur'an okumayı ve yazı yazmayı köle olduğu yıllarda öğrenmeye başlamış, “bu öğrenimini zor durumlara rağmen sürdürdüğünü, daha sonra ashaptan rivayet eden hadisleri öğrenmeye çalışan Ebü'l-Âliye, bu rivayetleri bizzat onların kendi ağızlarından dinlemek için Medine'ye gitmiştir”.³⁹²

2.1.5.2. Katıldığı Savaşlar

Mâverâünnehir'de gazveye katılıp ilk defa ezanı okuyan kişi olduğu söylenen Ebü'l-Âliye'nin altmış defa haccettiği rivayet edilmektedir.³⁹³ Onun, Sıffîn Savaşı'na katıldığı, ancak taraflardan birinin tekbir ve tehlillerine diğer tarafın da aynı şeyleri söyleyerek cevap verdiğini görünce, savaş alanını terkedip oradan uzaklaştığı” kaydedilmektedir.³⁹⁴ Hz. Osman ve Hz. Ali'nin hilâfeti yıllarında meydana gelen ihtilâf ve savaşlardan büyük ölçüde etkilenen Ebü'l-Âliye'nin Hâricîler'e karşı çok tepkili olduğu anlatılır.³⁹⁵ Kendisinden nakledilen, “Allah'ın bana verdiği iki nimetten, yani İslâm hidayetiyle beni bir Hâricî (Harûrî) yapmamasından hangisinin daha üstün olduğunu doğrusu bilemiyorum”³⁹⁶ sözü onun bu konudaki tutumunu açıkça ortaya koymaktadır.

Ebü'l-Âliye Allah yolunda zorluk çeken ve gazi olan ravilerin, başkalarına göre daha doğru sözlü sika olarak kabul edilmesi gerektiğini uygun görmüştür.³⁹⁷ Ebü'l-Âliye er-Riyâhî h. 90 yılının Şevval ayında (709) vefat etmiş olduğu zikredilmektedir.³⁹⁸

³⁹⁰ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, III, ss. 326-27.

³⁹¹ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VII, ss. 79-80.

³⁹² Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VII, 80.

³⁹³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV, 211; Belâzûrî, Ahmed b. Yehya b. Cabir el- Belâzûrî, *Futûhu'l-Buldân*, Hilal Yay., Beyrut 1988, s. 397.

³⁹⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV, ss. 219-210.

³⁹⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV, 212

³⁹⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV, 212

³⁹⁷ Buhârî, *Meğâzi*, 53. (No: 4072).

³⁹⁸ İbn Abdülhâdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Abdülhâdî Dımaşkî, *Tabakât Ulemâi'l-Hadis*, thk Ekrem Buşi, Darü'r-Risale, Beyrut 1997, *Tabakâtü Ulemâi'l-Hadis*, I, 124.

2.1.5.3. Hadis Rivayetleri

Ebü'l-Âliye, Hz. Ali, Übey b. Kâ'b (v. 33/654), Ebû Zer, Abdullah b. Mes'ûd, Enes, Âişe, Zeyd, Abdullah b. Abbas, Ebû Mûsâ el-Eş'arî ve İbn Ömer gibi ashabın önde gelenlerinden hadis öğrenmiştir. Ondan da Eyyûb, Matar el-Verrak ve Yunus b. Ubeyd gibi ravîler hadis rivayet etmiştir.³⁹⁹ Hz. Ebû Bekir'le de görüşmüştür.⁴⁰⁰ Kıraatı de arz yoluyla Übey b. Kâ'b, Zeyd b. Sâbit ve Abdullah b. Abbas'tan öğrenmediği söylenebilir.⁴⁰¹ Onun "Mâverâünnehir'de ezanı ilk defa ezan okumyan kişi" olduğu da kaydedilmiştir.⁴⁰²

İbn Maîn, Ebû Zür'a (v. 281/894) ve Ebû Hâtım gibi cerh ve ta'dîl otoritelerinin sika, güvenilir olarak değerlendirmiş, Ebü'l-Âliye'nin rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de yer almış, İbn Ebû Dâvûd kendisinden, "Sahâbîlerden sonra Kur'an'ı en iyi bilen kimse" diye söz etmiştir.⁴⁰³ İbn Abbas, Basra valisi iken "ilmî kişiliğine değer verdiği Ebü'l-Âliye'yi meclisinde yanına oturtur, azatlı bir köleye yapılan bu muameleden dolayı şaşırarak Kureyşlilere de "ilmin insanın şerefine şeref kattığını ve başköşeye oturma hakkı kazandıracağını" söylemiştir.⁴⁰⁴

"Ebü'l-Âliye, hayatta iken bütün mal varlığını üçe bölüp bir kısmını Allah yolunda, ikinci bir kısmını Hz. Peygamber'in ehlibeyti için diğerini ise fakirler için vakfetmiştir.⁴⁰⁵ İbn Ebi Dâvûd (v. 316/929), onun bir tefsir yazdığını ve sahâbîlerden sonra tefsiri en iyi bilen kişi olduğunu zikreder.⁴⁰⁶ Onun yanına gelen kişilere selam vermek için ve diğer konuşmalarında Kur'an (el-Enâm 6/54) ayetlerini cevap olarak çok kullandığı bilinmektedir.⁴⁰⁷

³⁹⁹ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VII, 80; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XII, 143.

⁴⁰⁰ İbn Abdülhâdî, *Tabakâtü Ulemâi'l-Hadis*, I, 124.

⁴⁰¹ Zehebî, *Ma'rîfetü'l-kurrâ' el-kibar*, Darü'l-Kütüb el-İlmiyye Yay Beyrut 1997, s. 33, (No: 12); Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, thk Mustafa Abdulkadir, Beyrut 2018, II, 211.

⁴⁰² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV, 211.

⁴⁰³ İbn Abdülhâdî, *Tabakât Ulemâi'l-Hadis*, I, 124.

⁴⁰⁴ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffaz*, I, 50.

⁴⁰⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV, 212.

⁴⁰⁶ Dâvûdî, Muhammed b. Ali b. Ahmed Şemsuddin ed- Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Mufessirîn*, Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1433/2011, I, 179.

⁴⁰⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV, 211.

2.1.6. Kays b. Ebû Hâzim

2.1.6.1. Hayatı

Tam ismi Kays b. Ebû Hâzim Avf b. Abdilhâris el- Kûfî, Ahmes kabilesinden olup gazi muhaddis ve tâbiîndendir.⁴⁰⁸

Hicretten beş yıl önce doğduğu tahmin edilmektedir. Kays, Hz. Peygamber zamanında Müslüman olmuş ve Hz. Peygamber'e biat etmek üzere Medine'ye gitmiş, ancak onun vefat ettiğini öğrenince Halife Ebû Bekir'e biat etmiştir. Yedi veya sekiz yaşlarında iken hutbe okumakta olan Hz. Peygamber'i babasıyla birlikte gördüğü kendisinden rivayet edilmekteyse de onu gören kişinin adı benzemiş olan Kays b. Âiz el-Ahmesî olabileceği belirtilmiştir.⁴⁰⁹

2.1.6.2. Katıldığı Savaşlar

Kays, Yermük Savaşı'na katılıp Halid b. Velid'in imam olduğunu rivayet etmiştir.⁴¹⁰ Hîre'nin fethinden sonra Kadisiye Savaşı'na da katıldığını kendisi şöyle anlatır: “Kadisiye Savaşı'na katıldım. Halid b. Velid (r.a.) Hîre'de askerlere nutuk verirken ben de oradaydım”.⁴¹¹ “Hz. Ömer'in vefatının ardından sahâbe arasında gelişen siyasî olaylarda Kays, Hz. Osman tarafında yer almış; ama daha sonraki Cemel Vak'ası'na katılmamıştır. Hâricîler'e karşı yapılan Nehrevan Savaşı'nda ise Hz. Ali'nin yanında savaşmıştır”.⁴¹² Abdülmelik'in hilafeti döneminde 97/716 vefat ettiği söylenir.⁴¹³

2.1.6.3. Hadis Rivayetleri

Kays b. Ebû Hâzim, “aşere-i mübeşşere ile babasından ve Hz. Âişe, Huzeyfe, Hâlid, Habbâb b. el-Eret, Abdullah b. Mes'ûd, Muâz, Muâviye, Ebû Hüreyre, Ukbe b. Âmir (v. 58/678), Cerir b. Abdullah, Adiy b. Emire ve Esmâ' bint Ebû Bekr (v. 73/692) gibi sahâbîlerden” hadis rivayet etmiştir.⁴¹⁴ Kendisinden de Ebû İshak es-Sebî, A'meş, Beyân b. Bişr, Hakem b. Uteybe ve diğerleri rivayette bulunmuştur. Ebû Dâvûd, İbn

⁴⁰⁸ İbn Sa'd, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VI, 131.

⁴⁰⁹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, V. ss. 392, 400; İbn Sa'd, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VI, 128.

⁴¹⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV, 202.

⁴¹¹ İbn Sa'd, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VI, 132.

⁴¹² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV, 202; Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, *Tarihu Bağdad*, thk. Beşşar Avvâd, Darü'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 2002, XXIV, 464; Güler, Zekerîya, “Kays b. Ebû Hâzim” *DİA*, Ankara 2002, XXV, 92.

⁴¹³ Safedî, Salahuddin, *el-Vafl bi'l-Vefeyat*, XXIV.218; İbn Esir *el-Kâmil fi't-Tarih*, II, 656.

⁴¹⁴ İbn Sa'd, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VI, 131.

Me'in ve İsmail b. Hâlid gibi hadis otoritelerince “sika, hüccet, sebt,” gibi terimlerle anılan Kays’ı isnad bakımından tâbiîlerin en sağlamı olarak nitelendirmiştir.⁴¹⁵ “Yahyâ b. Saîd (v. 198/813) münker rivayetleri bulunduğunu ileri sürerek onu tenkit etmişse de Zehebî bu tesbite katılmakla birlikte bunun rivayetlerini hüccet olarak kullanmaya engel teşkil etmediğini” söylemiştir.⁴¹⁶

“Kays’ın rivayetleri arasında mürsel hadislerin bulunması da onun güvenilirliğine gölge düşürmemektedir”.⁴¹⁷ Onun cihad ve Mûte Gazvesi’yle ilgili birkaç hadisi sahih kaynaklarda yer almaktadır.⁴¹⁸ Kays’ın 100 yılı aşkın hayatının sonlarında hâfızası bozulmuş ancak rivayetleri daha önce tesbit edildiği için bu husus ona yönelik bir güvensizlik konusu oluşturmamıştır.⁴¹⁹

2.1.7. Abdullah b. Muhayrîz

2.1.7.1 Hayatı

Tabiînden ibadetkar bir hadîs âlimi olup, Künyesi “Ebû Muhayrîz el-Kureşî”dir. Filistin’de yaşayan Ebû Mahzûre’nın yanında yetim olarak büyümüştür.⁴²⁰ Zamanında ‘Şam’ın âlimi’ unvanıyla meşhûr olmuştur. Şam’da Haccac’ın zulmüne karşı hak sözleriyle açık şekilde direniş gösteren âlimlerdendir.⁴²¹

“Abdullah b. Muhayrîz’den; Mekhûl eş-Şâmî ve Zühri gibi hadîs âlimleri hadîs-i şerîf rivâyet etmişlerdir.”⁴²² İmâm-ı Evzâî selef içinde onun hakkında “Tâbi olmak için bir âlim arayan kişi, Abdullah b. Muhayrîz gibi âlimlere tâbi olsun” demiştir. Reca b. Hayve, “Medineliler İbn-i Ömer’in ilimdeki yüksek derecesi ile iftihar ederlerdi. Şüphesiz ki biz de yeryüzünde Abdullah b. Muhayrîz’i bir imam ve önder sayıyoruz” demiştir.⁴²³ “Abdullah b. Muhayrîz İslâm’ı yaşamadaki takvâsından dolayı kendisine birşey verilmesini istemezdi. Bu hali de ashâb-ı kiramın haline uygun idi ki, “onlar kendilerini tanıyıp ashâbdan oldukları için normal fiyatından çok tenzilât yapanlardan birşey satın almazlardı”. “Biz paramızla bir şey almaya geldik, dinimizle değil” diyerek

⁴¹⁵ İbnü’l-Esîr, *Usdû’l-Ğabe*, VIII, 388.

⁴¹⁶ Zehebî’ *Mizânü’l-İ’tidâl*, thk Ali Muhammed, Beyrut 1963. III, 428; *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, IV, 200.

⁴¹⁷ İbn Ebî Hâtim, Abdurrahmân b. Muhammed, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, Dârü İyâ’i-Turasi’l-Arabi, I-IX, Beyrut 1952. VII, 139.

⁴¹⁸ Buhârî, Cihad, 151, Meğâzî, /43.

⁴¹⁹ İbn Hacer, *Tahriru Takribi’t-Tehzib*, Darü’r-Risale, Beyrut 1997, III, 185.

⁴²⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 6.

⁴²¹ İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, VI, 23.

⁴²² Zehebî, *Tezkiretü’l-Huffâz*, I, 55.

⁴²³ Fâsî, Takiyyüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hasenî el-Fâsî, *el-İkdü’s-Semîn fî Târîhi’l-Beledi’l-Emîn*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiye, (I-VII), Beyrut 1998, IV, 430. Zehebî, *Tezkiretü’l-Huffâz*, I, 55.

pazardan ayrılırdı.⁴²⁴ Buyurdu ki: “İpek elbise giymek sûretiyle haram işlemektense; vücûdumun her yerinin Alaca (cilt hastalığı) olmasını daha çok severim” demiştir. Arkadaşlarından Hâlid b. Düreyk ona, “Sen hem zâhidlik yapıyorsun hem de cimrilik; ben bunu hiç uygun bulmuyorum” dedi. Bunun üzerine İbn Muhayrîz: “Nefsimi temize çıkarmaktan Allah Teâlâ’ya sığınırım” dedi. Bundan sonra Mısır kumaşından yapılmış beyaz iki elbise aldırılmış ve o ikisini giymeye başlamıştır.⁴²⁵

2.1.7.2. Katıldığı Savaşlar

Babası ile Dimaşk’tan geçerek Rum topraklarında gazveye katıldığına dair tarih kitaplarında kayıtlar bulunmaktadır. Babası hasta olunca, onun “Allah yolunda bir gün olsa bile fazla gazve yapacağım” şeklindeki vasiyetini yerine getirmek için onu savaş alanlarına götürmüştür. Abdullah b. Muhayrîz’den, babası gazve meydanında vefat ettiğinde cenaze namazını tanımadığı cemaatle kıldığı rivayet edilmiştir.⁴²⁶

2.1.7.3. Hadis Rivayetleri

Abdullah b. Muhayrîz, Ebû Mahzûre, Ebû Said el-Hudrî, ve Ubâde b. Sâmî, Mekhul (v. 112/730) ve Ebû Bekr b. Hafs gibi ravîlerden hadis rivayet etmiştir.⁴²⁷ Ondan da Zührî, Hassan b. Atiyye ve İbrahim b. Ebî ‘Able gibi hadisçiler rivayette bulunmuştur.⁴²⁸ Rivâyetleri *Kütüb-i Sitte*’de yer almaktadır. Abdullah Anne babaya çok hürmet edilmesini tavsiye buyurur, “Kim Anne ve babasının önünde yürürse haklarına riâyet etmemiş olur. İbni Muhayrîz vefât ettiği zaman Reca’ b. Hayve şöyle dedi: “Allah Teâlâ’ya yemîn ederim ki İbni Muhayrîz’ın yaşamasını, bulunduğu beldedeki insanlar için bir güvence olarak sayıyordum”. Çünkü “Allah Teâlâ’nın sevgili kullarının bulunduğu yere toplu belâ gelmez. Bunu Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de haber vermektedir”.⁴²⁹ “İbni Muhayrîz konuşmak isterse doğru olan fikir ortaya çıkınca artık orada konuşmazdı. Yapmış olduğu iyilik ve ibâdetleri çok gizlerdi. Ahmed b. Abdullah el-İclî gibi hadisçiler onun sika, güvenilir ve dindar kişi olduğunu” belirtmiştir.⁴³⁰

⁴²⁴ Alimler ve diğer layık olanlar için bu konuda çok tenzilat yapılmadan biraz indirimli normal ikramlarda bulunmanın en doğru olduğu görüyorum.

⁴²⁵ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, V, ss. 138-165.

⁴²⁶ İbn Manzûr, *Muhtesaru Tarihi Dimaşk*, Darü'l Fikr, Dimaşk 1984, XIV, 32.

⁴²⁷ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI, 22.

⁴²⁸ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, I, 55; İbn Abdülhâdî, *Tabakâtü Ulemâi'l-Hadis*, I, 137.

⁴²⁹ İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, V, ss. 162-163.

⁴³⁰ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemal*, XVI, 110.

Abdullah b. Muhayrîz'in halife Abdülmelik b. Mervan'a gelip hiç çekinmeden nasihatlerin yazıldığı bir sahifeyi okuduğu tarih kitaplarında geçmektedir. Onun Velid veya Ömer b. Abdülaziz zamanında 99/717 yılında vefat ettiği anlaşılmaktadır.⁴³¹

2.1.8. Ebû Osman en-Nehdî

2.1.8.1. Hayatı

Tam adı “Ebû Osmân Abdurrahmân b. Mil (Mül, Mel) b. Amr en-Nehdî” muhaddis ve mücahid bir tâbiidir. Câhiliye devrinde doğmuş olup, Kudâa kabilesinin Nehd koluna mensuptur.⁴³²

Peygamber (a.s.) hayatta iken Müslüman olmuş, hatta üç kere zekât vermiş; ama kendisiyle görüşmemiştir.⁴³³ Münzevi yaşamayı sevdiği anlaşılan Ebû Osman Hz. Ebû Bekir ile de görüşmemiş ancak onun vefatından sonra Medine'ye göç etmiştir.⁴³⁴

Talebelerinden: Süleyman b. Tarhân onun gece gündüz ibadet ettiğini, devamlı oruç tuttuğunu, üzerine baygınlık gelinceye kadar namaz kıldığını söylemektedir.⁴³⁵ Câhiliye dönemiyle ilgili olarak şu sözü kaynaklarda zikredilir: “130 yıl yaşadım; bu zaman zarfında her şeyin eskiyip değiştiğini gördüm; fakat gönüldeki istek ve arzular hiçbir değişikliğe uğramadığını duymuştur”.⁴³⁶

2.1.8.2. Katıldığı Savaşlar

Ömer (r.a.) devrinden itibaren İslâm fetihlerine katılarak Yermük, Kâdisiye, Celûlâ, Tüster, Nihâvend, Azerbaycan, Mihran ve Rüstüm savaşlarında bulunmuştur.⁴³⁷ Hz. Ömer'e Nihâvend Savaşı'nı kazandıklarını o müjdelemiştir. Bir ara muhtesipli görevini üstlenmiştir. Fadl b. Dükeyn'in Ebû Talut Abdusselam b. Şeddâd'dan haber verildiğine göre, şöyle demiştir: “Ben Osman en-Nehdî'yi zâbıta görevi yaparken gördüm. Gelip yankesicileri yakalardı”. “Kerbelâ Vak'ası'ndan sonra (61/680) Resûlullah'ın torununun şehid edildiği şehirde duramayacağını söyleyerek ikamet etmekte olduğu Kûfe'den ayrılmış, Basra'ya yerleşmiştir”.⁴³⁸

⁴³¹ Zehebî, *Târihu'l-İslam*, Darü'l-Ğarb Yay, II, 1128.

⁴³² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV, 175.

⁴³³ İbn Sa'd, *et-Târihu'l-Kebîr*, VII, 68.

⁴³⁴ 'İclî, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî, *Ma'rifetü's-Sikât*, thk. Abdul'alîm Abdul'azîm el-Büstevî, I-II, 1, bs., Medine 1405/1985, II, 416.

⁴³⁵ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, ss. 65-66.

⁴³⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV, ss. 175-178. İbn Sa'd, *et-Târihu'l-Kebîr*, VII, 69.

⁴³⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV, ss. 175-178.

⁴³⁸ İbn Sa'd *et-Târihu'l-Kebîr*, VII, ss. 68-69.

2.1.8.3. Hadis Rivayetleri

Selmân-ı Fârisî (r.a.) ile on iki sene arkadaşlık yaptığını söyleyen Ebû Osman, Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ûd, Übey b. Kâ'b, Sa'd b. Ebû Vakkâs'dan iman ve cihad konusunda; Ebû Hüreyre, Abdullah b. Abbas ve Üsâme b. Zeyd'den namaz hakkında hadis rivayetlerinde bulunmuştur.⁴³⁹ Ebû Osman, Bağdat'ta sahâbî Cerîr b. Abdullah'ın derslerini takip etmiştir. Kendisinden de Katâde b. Diâme, Humeyd et-Tavîl (v. 143/760), Süleyman b. Tarhân (v. 143/761), Eyyûb es-Sahtiyânî vb. âlimler hadis rivayet ettiler. Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de yer almış; Ahmed b. Hanbel, Übey b. Kâ'b'dan rivayet ettiği hadisleri kitabında derlemiştir.⁴⁴⁰

İbn Sa'd (v. 230/845), Ali b. el-Medîni, Ebû Hâtim er-Râzî (v. 277/890), Nesâî ve İbn Hibbân gibi muhaddisler onun güvenilir bir ravi olduğunu söylemişlerdir.⁴⁴¹ 130 yıl yaşadığı için de muammerûndan kabul edilen "Ebû Osman en-Nehdî" 100/718-19 Haccac b. Yusuf'un Irak valiliğinin ilk yılında Basra'da vefat etmiştir.⁴⁴²

2.1.9. Gazvân b. Gazvân er-Rakkaşı

Tabiîn zamanında yaşayan Gazvân b. Gazvân Tabiînin ileri gelenlerinden olup, Yahya b. Raşit Osman b. Abdülhamid'den bize onun hocalarının şöyle dediğini haber vermiştir; "Şüphesiz ki Gazvân b. Gazvân 40 yıldan beri gülmemiş, nedenini ise "Allah'a kavuştuktan sonra Cennet'e mi Cehenneme gireceğini"⁴⁴³ bilmemesi şeklinde izah etmiştir.⁴⁴⁴

Gazvân, savaştan döndüğünde annesi onun durumunu arkadaşlarından sormuş, arkadaşları da onun ileri gelen önder olduğunu söylemiştir.⁴⁴⁵ Yunus b. Ubeyd'den haber verildiğine göre, Gazvân'ın Kur'an'ı çok okuyacağı ve onun annesinin ey Gazvân! Bizim cahiliyye de kayıp olan devimizi buldun mu? diye yaşlı olduğu için deli

⁴³⁹ İbn Mencûye, *Ricalü Sahîhi Müslim*, s. 334.

⁴⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, ss. 132-133.

⁴⁴¹ Buhârî, *et-Târihu's-sağîr*, thk. Mahmûd İbrahim Zâid, Darü'l-Ma'rife, I-II, Beyrut 1986, I, 235.

⁴⁴² Zehebî, *Tarihü'l-İslam*, Darü'l-Garb Yay., Beyrut, ts., VI. 636; İbnü'l-Esîr, *Usdû'l-Ğabe*, III, 394.

⁴⁴³ Onun 40 seneden beri gülmemiş olduğunun daha açık nedeni ise, eline bir ateş parçası bulaşıp, sıcaklığını hissettikten sonra, cennetteki yerini gördüğüne kadar gülmemek için yemin ettiği anlaşılmaktadır. bkz. Ebû Bekr Muhammed b. Cafer el-Haraitî, *İ'tilalü'l-Kulûb*, thk. Hamdi ed-Demirdaş, Nezzar Mustafa Yay., Mekke 2000, I, 38.

⁴⁴⁴ Ebû'l-Ferc, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed b. el-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, thk. Ahmed b Ali, Daru Sadır, Kahire 2000, II, 148.

⁴⁴⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, VII. 163.

gibi konuştuğunda; ona kötü davranmadan bulacağım inşallah, dediği anlaşılmaktadır. Gazvân'ın 105/723 senesine kadar yaşadığı tahmin edilmektedir.⁴⁴⁶

Gazvân hakkında hadis kaynaklarından yaptığımız incelemeler neticesinde, onun rivayet ettiği sahih hadisler bulunmadığı veya bize muhtemelen ulaşmadığı anlaşılmaktadır; ancak onun Kur'an ve Sünnet'e göre yaşaması ve gazalardaki geçmişleri, hadis edebiyatındaki yorumlarda kullanılmaktadır.

2.1.10. Hasan-ı Basrî

2.1.10.1. Hayatı

Basra'daki tâbînin büyüklerinden olup, tam adı "el-Hasan b. Ebil- Hasan Yesâr el Basrî"dir. Hz. Ömer'in hilafeti döneminde Medine'de dünyaya gelmiştir. Babası Yesâr'ın, Irak'ın fethi sırasında Meysân kasabasından Medine'ye getirilen esirlerden biri olduğu söylenir. Ebu'l-Hasan adıyla tanınan Yesâr, kaynaklarda Enes b. Mâlik'in halası Rebî' b. Nadr'ın âzatlısı olarak gösterilir.⁴⁴⁷

"Hasan-ı Basrî'nin annesi Hayre, Hz. Peygamber'in eşi Ümmü Seleme'nin hizmetkârı olmuştur. Bundan dolayı bazen Hasan'la Ümmü Seleme ilgilenmiş ağlayınca onu emzirdiği söylenmektedir. Hz. Ömer gibi birçok sahâbînin duasını alan Hasan'ın, bilgili bir kişi olarak yetişmesinde bu ortamın büyük rolü olmuştur."⁴⁴⁸ Daha sonra Vâdilkurâ'ya giderek burada kendini ilme vermiş, Bedir gazisi olmak üzere yüzden fazla sahâbî ile görüşmüş, istifade ettiği sahâbîler arasında Enes (r.a.) ilk sırada yer alır.⁴⁴⁹ Hz. Ali'nin halife olmasının ardından Basra'ya gitmiş ve ömrünü burada geçirmiştir. Onun bir kızı ile Saîd ve Abdullah adlarında iki erkek çocukları olmuştur." Yetiştirdiği öğrenciler arasında Eyyûb es-Sahtiyânî, Katâde b. Diâme (v. 117/735), Amr b. Ubeyd (v. 144/761), Vâsıl b. Atâ (v. 131/748), Abdullah b. Avn, Mâlik b. Dînâr (v. 131/748'den önce) ve Mübârek b. Fedâle bulunmaktadır.⁴⁵⁰

⁴⁴⁶ İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Muntaẓam fi târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ', Mustafa Abdulkâdir Atâ', I-XIX, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1412/1992, VII, ss. 103-163.

⁴⁴⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, VII, 114; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV, 563.

⁴⁴⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV, ss. 564-465.

⁴⁴⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV, 564; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 270.

⁴⁵⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, VII, 115; Uludağ, Süleyman, "Hasan-ı Basrî" *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 291.

2.1.10.2. Katıldığı Savaşlar

Hasan-ı Basrî Muâviye zamanında Rebî' b. Ziyâd'ın (v. 53/673) kumanda ettiği bir gazveye katılarak Rebî'e kâtiplik yapmıştır.⁴⁵¹ Abdullah b. Amir'in h.42 yılında Abdurrahman b. Semure'yi kumanda ederek Sicistan ve Kâbil üzerine gönderilen orduya katılan gençler arasında Hasan-ı Basrî de bulunmuştur.⁴⁵² Endukan, Zabulistan diye bilinen yerlerde üç sene gazve yaptığı kaydedilmiştir.⁴⁵³ Bu gazveler dışında hayatını Basra'da vaaz ve ibadetle geçiren Hasan-ı Basrî Receb 110/728 tarihinde burada vefat etmiştir.⁴⁵⁴ “Hasan-ı Basrî dünya malına değer vermez cömert kişi olup, iyi bir hatip ve etkili bir vâiz olmuş, belâgatın üst noktasına ulaşmıştır. Özgün ve akıcı üslûbu, derin bir tefekkürün, mânevî bir tecrübenin ürünü olan hakîmâne sözleri, zâhidler ve vâizler üzerinde etkili olmuştur. Onun etkili sözleri peygamberlerin sözlerine benzetilmiştir”.⁴⁵⁵

“Hasan-ı Basrî Osman'ın (r.a.) şehid edilmesi, Cemel ve Siffin savaşları, Kerbelâ Vak'ası gibi birçok fitneye şahit olmuş, bu konulardaki görüşlerini cesaretle ortaya koymuştur”. Devlete silahlara sarılıp baş kaldırılmasına karşı olduğundan birtakım telkinlere, hatta zorlamalara rağmen isyanlara katılmamış, “Allah onları kılıçla değil tevbe ile değiştirir” diyerek ümmetin başına gelen zulümleri ceza ya da bela' olarak görmüştür.⁴⁵⁶ Ancak “zâlim ve zorba devlet adamlarını hiç çekinmeden belâgat dili ile tenkit ederek baskı altındaki halkın hislerine tercüman olmuştur. Emevî halifelerini ve onların valilerini âdil olmaya çağırmış, lâıyk olmadığı halde oğlu Yezîd'i veliaht yapmasını büyük hata olarak görmüş, bu yanlışlardan birinin bile kişinin mahvolmasına yeteceğini söylemiştir.”⁴⁵⁷

Emevîlerin, en zalimi olarak tanınan “Irak Valisi Haccâc'ı ağır bir dille kınamış, onun Saîd b. Cübeyr'i katletmesini büyük bir felâket olarak görmüş, ancak kargaşaya ve kan dökülmesine sebebiyet vereceği endişesiyle Haccâc'a kılıçla isyan edilmesini de doğru bulmamıştır”. Öte yandan Haccâc öldüğü zaman, “Allahım! Onu ortadan kaldırdığın gibi kurduğun yönetimi de kaldır” diye dua etmiş ve onun ölümünden dolayı

⁴⁵¹ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II. 263; İbnü'l-Esîr, *Usdü'l-Ğabe*, II, 55.

⁴⁵² Zehebî, *Tarihü'l-İslam*, IV, 9.

⁴⁵³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, VII. 115.

⁴⁵⁴ İbn Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, IV, 194.

⁴⁵⁵ Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-Evliya*, II, ss. 131, 147.

⁴⁵⁶ Zehebî, *Tarihü'l-İslam*, IV, 54; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, VII, 127.

⁴⁵⁷ İbnü'l-Murtazâ, el-Mehdî Ahmed b. Yahyâ b. el-Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, Beytü'l-Yasimin Yay., Lübnan 2016, s. 23.

Allah’a şükretmiştir.⁴⁵⁸ “Ayrıca Emevî Halifesi Ömer b. Abdülazîz’e zaman zaman mektup yazarak vaaz, nasihatlerde bulunmuştur”.⁴⁵⁹ Böylece zalimin yerine geçecek adil bir kişiyi hazırlamaya çalışmıştır.

2.1.10.3. Hadis Rivayetleri

Horasan’da gazveye katılıp sahâbîlerden hadis rivayet eden “Hasan-ı Basrî” tâbiînin faziletliyelerinden biri olarak kabul edilir. “Basra halkının şeyhi, Basralılar’ın imamı” gibi unvanları yanında Zehebî onun için “Şeyhü’l-İslâm” tabirini kullanır.⁴⁶⁰ Enes, Cabir, İbn Ömer, İbn Abbas, Muaviye ve Abdullah b. Amir gibi sahâbîlerden rivayetlerde bulunmuştur.⁴⁶¹ Cihad ve diğer konularda birçok hadis rivayet eden Hasan-ı Basrî’den, Humeyd, Şebîb b. Şeybe (v. 170/786), Cerir (v. 171/787), Matar el-Verrâk, Süleyman et-Teymî, Eyyub es-Sahtiyânî (v. 131/749), Halid el-Hezza’, Abdullah b. Avn, Abdurrahamna b. Semure (v. 50/670), Ma’kel b. Yesâr (v. 59/679), Âiz b. Amir (v. 61/680-81) ve Debbe b. Mihsan gibi ravîler hadis rivayet etmişlerdir.⁴⁶² Mutasavvıflar ise kendisinden “takvâ sahiplerinin öncüsü, fütüvvet ehlinin önderi” şeklinde söz ederler. Hasan-ı Basrî’nin din anlayışında Allah’tan geçmiş günahlar nedeniyle korkmayı daima örnek alındığı, ilim ve tasavvuftaki büyüklüğü kaynaklarda vurgulanmıştır.⁴⁶³

Hasan-ı Basrî’ye isnad edilen 50 hadis hakkında hadisçiler ihtilaf etmiştir. Onun oğlu Abdullah b. Hasan babasının 88 sene yaşadığını söylemiştir. Cuma günü vefat ettiğinde cenaze namazına katılanların pek çok olduğundan dolayı ikinci namazının camide kılınmadığı söylenir.⁴⁶⁴ Onun kabri hale Basra’daki bir mezarlıkta bulunmaktadır.⁴⁶⁵ Onun savaşa ilgili rivayet ettiği hadislerden biri: “Kıyametin öncesi ayaklarına yün giyen bir kavimle savaşacaksınız”.⁴⁶⁶ Onun mürsel hadislerini Ali b. Medînî gibi hadisçiler sahih olarak kabul etmiş ve kaynaklarda asıl kaynağının sabit

⁴⁵⁸ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kebîr*, VII, 121.

⁴⁵⁹ Abdullah b. Ebu’l-Hakem el-Mısırî, *Siyretü Ömer b. Abdulaziz*, thk Ahmed Ebid, Âlemü’l-Kütüb, Beyrut 1984. s. 94.

⁴⁶⁰ Zehebî, *Tezkiretü’l-Huffâz*, I, 71.

⁴⁶¹ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, II, 264.

⁴⁶² İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, II, 264; İsfehani, *Ricalu Sahih Muslim*, s. 94.

⁴⁶³ Ebû Nuaym, *Hilyetu’l-Evliya*, II, ss. 132-135; Uludağ, Sülayman, “*Hasan-ı Basrî*”, *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 306.

⁴⁶⁴ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, IV, 587.

⁴⁶⁵ bkz. Ek. 6.

⁴⁶⁶ Buhârî’ Menâkıb, 22, (No: 3397); İbn Mace, Fiten, 36, (No: 4098).

olduğunu söylemişlerdir.⁴⁶⁷ Ona nisbet edilen bir çok eserl ve devrin yöneticilerine yazdığı bazı mektupları bulunmaktadır.⁴⁶⁸

Hasan-ı Basrî'nin hadisi çoğunlukla sahabeden alması sebebiyle Hasan-ı Basrî'nin “mürsel” ve tedlislerinin rivayetlerini olumsuz şekilde etkileyecek durumda olmadığını ve onun belâgat ilminde ileri seviyede olduğundan, genel anlamda ifadeler kullanmış olduğunu söylemek mümkündür. Böylece onun kaynaklarda asılları sabit bulunmayan sözlerinin Kur'an, Sünnet, fıkıh ve kıyas gibi olgunlaşan bilgilerinden sonuçlanmış olabilir. Yine gazilik ve fitne döneminde oluşan tecrübesine göre bütünsel bakışlarından sonuç olarak kaynaklandığını söyleyebiliriz.

2.1.11. Ebû Ukbe el-Cerrâh b. Abdullâh

2.1.11.1. Hayatı

Kahramanlığı ile bilinen, uzunca boylu Ebû Ukbe el-Cerrâh b. Abdullâh el-Hakemî, Haccâc döneminde Basra'ya vâli olmuş, daha sonra Ömer b. Abdülazîz döneminde Horasân ve Sicistân vâliliği görevini ifâ etmiştir.⁴⁶⁹ Bu dönemde gaza yapmadan elindeki fethedilmiş toprakları savunmayı başarmıştır.⁴⁷⁰ Onun yönetim döneminde İslâm'a davet ederken çok sert davrandığı ve bunun üzerine Ömer b. Abdülazîz'in ona mektup yazarak adalet ve doğruluk ile islah etmenin en önemli olduğuna dair talimat verdiği anlatılır.⁴⁷¹

2.1.11.2. Katıldığı Savaşlar

Cerrâh b. Abdullah Hazarlar ile yaptığı savaşlarda gösterdiği kahramanlıklarla tanınmış ve İslâm kaynaklarında “Batalü'l-İslâm” (İslâm kahramanı) ve “Fârisü ehli's-Şâm” (Suriyeliler'in cengâveri) unvanlarıyla anılmıştır. Cerrâh b. Abdullah 112 yılının başlarında (730 ortaları) Erdebil'e kadar ilerleyen Hazar ordusuna karşı yapılan savaşta öldürülmüş, Erdebil'i işgal eden Hazarlar akınlarına devam ederek Azerbaycan ve Musul civarına kadar ilerlemişlerdi. Vâkıdî onun öldürülmesinin Müslümanlara çok ağır geldiğini ve her askerin onun için ağladığını söylemiştir.⁴⁷²

⁴⁶⁷ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemal*, VI, 124.

⁴⁶⁸ Uludağ, Süleyman, “*Hasan-ı Basrî*”, *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 293.

⁴⁶⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V, 189.

⁴⁷⁰ Zehebî, *Tarihu'l-İslâm*, VI, 273.

⁴⁷¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, V, 301; İbn Manzur, *Muhtasar Tarih-i Dimaşk*, VI, 18.

⁴⁷² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V, 190; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XIII, 61.

2.1.11.3. Hadis Rivayetleri

Cerrâh b. Abdullah İbn Sîrîn'den hadis rivayrt etmiş, ondan Safvân b. Amr, Yahyâ b. Atıyye ve Rebîa b. Fedâle rivayette bulunmuşlardır.⁴⁷³ Bazı mürsel hadisleri rivayet ettiği söylenmektedir. Cerrâh'a nisbet verilen sözlerden biri şudur: "Ben kırk yıl utancımından günahları bıraktım, sonra takvalı bir insan oldum."⁴⁷⁴ Onun böyle sözlerini bazı muhaddisler utanç konusundaki hadislere yorum olarak kullanmıştır. Onun valilik döneminde insanları İslam'a çağırmadan cizye (vergi) aldığı gibi bazı yanlışlıkları,⁴⁷⁵ tarih kaynaklarında ibret olarak geçmektedir.

2.1.12. Meymûn b. Mihrân

2.1.12.1. Hayatı

Künyesi Ebû Eyyûb olan Meymûn b. Mihrân, kadılık da yapmış olup, güvenilir bir tâbiî hadis âlimidir. 40/660-61 yılında doğmuş, kendisinin Ezd kabilesinden olan Ümmü Nemir isimli bir kadının âzatlısı olduğu belirtilir.⁴⁷⁶ "Haccâc b. Yûsuf es-Sekafi ile âsi İbnü'l-Eş'as arasında 82/701 yılında Deyrûlcemâcim'de meydana gelen savaşa kadar Kûfe'de yaşayan Meymûn bu tarihten sonra el-Cezîre bölgesine giderek Rakka'ya yerleşmiş ve orada dükkân açarak kumaş ticaretiyle meşgul olmuştur. Cezîre Valisi Muhammed b. Mervân tarafından Harran'da beytûlmâlin başına getirilmiştir. Ömer b. Abdülazîz döneminde haraç tahsildarlığı ve kadılık yapmak üzere el-Cezîre bölgesine tayin edilmiştir".⁴⁷⁷ Meymun, Ömer b. Abdülazîz'den "Hz. Osman'ın zenginliği ve Hz. Ali'nin kan dökülmesinde hangisinin ileri gittiğini söyleyerek, Hz. Osman'ın fazilet bakımından Hz. Ali'den biraz üstün odluğu görüşüne vardı" nakletmiştir.⁴⁷⁸

2.1.12.2. Katıldığı Savaşlar

"Hişâm b. Abdülmelik zamanında 107/725 yılında Kıbrıs Gazvesi'ne çıkan Suriye ordusuna kumanda ettiği kaydedilmiştir."⁴⁷⁹ Adiy b. Hâtım ile beraber

⁴⁷³ Zehebî, *Tarihu'l-İslâm*, VII, 336.

⁴⁷⁴ İbn Asâkir, *Tarihu Dimaşk*, LXXII, 57.

⁴⁷⁵ İbn Manzûr, *Muhtasar Tarih-i Dimaşk*, VI, 17.

⁴⁷⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, VII, 332.

⁴⁷⁷ İbn Abdülhâdî, *Tabakât Ulemai'l-Hadis*, I, 173; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, VII, 332.

⁴⁷⁸ Yani Hz. Ali Sıffin gibi iç savaşlarda kan dökme eylemine karışmış olamsı, Hz. Osman kendi akrabalarını hilafet görevlerine tayin edip mal varlığını arttırma eylemi gibi iddialar bulunduğu için Hz. Osman Hz. Ali'den biraz üstün görülmüştür; bkz. Zehebî, *Tarihu'l-İslâm*, VII, 486.

⁴⁷⁹ Taberî, *Tarihu't-Taberî*, VII, 40; İbn Kesir, *el-Bidâye*, IX, 271.

“Behnesa” ve “Meydum” adlı yerlerde gazveye katıldığı anlaşılmaktadır.⁴⁸⁰ “Mekhûl Hasan-ı Basrî ve İbn Şihâb ez-Zührî ile birlikte zamanının önde gelen dört âliminden biri olarak sayılan Meymûn b. Mihrân 117/735 yılında Rakka’da vefat etmiştir.”⁴⁸¹

2.1.12.3. Hadis Rivayetleri

Bu konuda Ahmed b. Hanbel’e göre “İkrime’den daha sika olduğu belirtilen Meymûn b. Mihrân, aralarında Ebû Hureyre, Hz. Âişe, İbn Abbas ve İbn Ömer’in de bulunduğu sahâbîlerden genellikle ibadet ve ahlâka dair hadisler rivayet etmiştir.”⁴⁸² “Kendisinden oğlu Amr b. Meymûn (v. 74/693), Sâlim, Ca’fer b. Burkân, Haccâc b. Ertât (v. 145/762), Ebû Bişr Ca’fer b. İyâs, Humeyd, A’miş, İbn Cüreyc ve Evzâî gibi muhaddisler rivayette bulunmuştur. Rivayetleri arasında devrinin itikadî-siyasî tartışmalarını yansıtan görüşler de yer almaktadır.”⁴⁸³ Toplumun ıslahı için öncelikle âlimlerin ve idarecilerin davranışlarını düzeltmeleri gerektiğini belirten Meymûn b. Mihrân’a göre zalim bir yöneticiye doğru yolu göstermekten daha büyük bir hayır yoktur”.⁴⁸⁴ Ayrıca yöneticinin kapısı kapalı olan kimse için “her zaman kapısı açık olan Allah’tan isteğini sorsun” demiştir.⁴⁸⁵

2.1.13. Muhammed b. Vâsi’ el-Ezdî

2.1.13.1. Hayatı

Künyesi Ebû Bekr (Ebû Abdullah) olan “Muhammed b. Vâsi’ b. Câbir el-Ezdî’nin hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.”⁴⁸⁶ Basra’da doğmuş, Basra emîri tarafından kendisine teklif edilen “emniyet sorumlusu” ve “kadılık” görevi konusunda çok titiz olduğu için kabul etmemiş, ondan dolayı da Mekke’ye ve bir dönem de Merv’e gittiği söylenir.⁴⁸⁷

⁴⁸⁰ Vâkîdî, *Futuhu’s-Şâm*, Darü’l-Kütüb el-İlmiyye Yay., Beyrut 2005, II, 240.

⁴⁸¹ İbn Esir, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, IV, 228; Zehebî, *Tarihu’l-İslâm*, VII, ss. 786-787.

⁴⁸² Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, V, 71-78.

⁴⁸³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 314; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, X, ss. 390-392.

⁴⁸⁴ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, V, ss. 71-78; Ünal Halid, “Meymun” *DİA*, Ankara 2004. XXIX, 506.

⁴⁸⁵ Zehebî, *Tarihu’l-İslâm*, VII, 487.

⁴⁸⁶ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kebîr*, VII, 179; Buhârî, *Tarihu’l-Kebîr*, I, 255, (No: 814).

⁴⁸⁷ İbn Asâkir, *Tarihu Dimaşk*, LVI, ss. 166-168; Vekî’, *Ahbârü’l-Kudât*, s, 22; Cebecioğlu, Ethem, “Muhammed b. Vâsi’, *DİA*, Ankara 2020, XXX, 582.

2.1.13.2. Katıldığı Savaşlar

Kuteybe b. Müslim'in ordusunda Horasan ve Maverannnehir fethlerine katıldığı belirtilmektedir.⁴⁸⁸ Muhammed'in Basra'da 123/743 yılında vefat ettiği kaydedilmiştir.⁴⁸⁹ Esmâ'i der ki: Kuteybe b. Müslim savaşta saftan öne çıktığında ve durumu tehlikeli bir hal aldığı anda, Muhammed b. Vasi'yi sordu. Denildi ki: Sancak tarafında, delice koşuyor, parmağıyla gökyüzüne işaret ediyor. Kuteybe dedi ki: Bu parmak benim için yüz bin meşhur kılıçtan ve güçlü gençlerden daha değerlidir.⁴⁹⁰

2.1.13.3. Hadis Rivâyetleri

Muhammed b. Vâsi' zühd ve takvâsıyla tanınmış olup, Enes, Abdullah b. Samit, Mutarrif b. Abdullah (v. 95/713-14) ve Ebû'l-Aliye gibi tâbiîn neslinden rivatte bulunmuş, ondan Hişam b. Hesan, Süfyan es-Sevrî ve Hemmad gibi muhaddisler on beş kadar hadis rivayet etmiştir.⁴⁹¹ Mâlik b. Dînâr onun Allah'ın kurrâsı olduğunu, kimseye hissettirmeden oruç tuttuğunu, Yakın dostu Hasan-ı Basrî, Muhammed hakkında "Kur'an'ın süsü" ifadesini kullanmıştır.⁴⁹² Onun dua hakkında hadislerle yorum olabilecek sözlerinden: tenceredeki suya az bir kaşık tuzun kifayet olduğu gibi, takva kişi olarak az ibadet ve çalışmalar ile duanın yeterli olduğunu anlatmıştır. Kuteybe'nin yanına yun zırhlı elbiseleriyle girdiğinde, kuteybe: neden böyle giyiniyorsun diye sormuş, Muhammed susmuş, Kuteybe neden cevap vermiyorsun? Dedi ki, ben zahitlikte riyakârlık ve fakırlığımı Allah'a şikâyet etmeyi sevmiyorum.⁴⁹³ Onun böyle sözleri ve yaşam tarzları, gerçek hayatta hadisleri uygulama konusunda örnek ve delil olabilecek farklı üslûplarla yorumlamak için önemli olduğuna işaret edebilir. Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî ve Tirmizî gibi hadis imamları eserlerinde onun rivayetlerine yer vermişlerdir.

2.1.14. Ebû İshak es-Sebî

2.1.14.1. Hayatı

Tam adı "Ebû İshâk Amr b. Abdillâh b. Zîyuhmid es-Sebî" (v. 127/745) olup, Ali (r.a.) arkasında namaz kılan Kûfe'li, hadis ve kıraat âlimidir.⁴⁹⁴ Hz. Osman

⁴⁸⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 366.

⁴⁸⁹ İbn Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, IV, 275.

⁴⁹⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V, 121.

⁴⁹¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, XII, 113. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V, 120.

⁴⁹² İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX, 500. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V, 122.

⁴⁹³ Zehebî, *Tarîhu'l-İslâm*, VII, 261.

⁴⁹⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, VI, 311.

devrinde H. 29 (649) yılı civarında dünyaya gelmiş olduğu rivayet edilmektedir.⁴⁹⁵ Râfi‘ b. Hadîc ve Abdullah b. Ömer ile sohbetinde bulunduğu söylenmiştir. “Yemen’deki Hemdân kabilesine mensup Sebî‘ (Sebü‘) b. Sa‘b’ın soyundan geldiği için Sebî nisbeleriyle anılır.⁴⁹⁶

2.1.14.2. Katıldığı Savaşlar

Ebû İshak Muâviye devrinde Bizans’a karşı yapılan gazvede bulunmuş,⁴⁹⁷ kendi ifadesine göre Ziyâd b. Ebîh’in valiliği döneminde altı savaşa katılmıştır.⁴⁹⁸ Muâviye ona babasının aylığı olan 300 dirhemi ödemeye devam etmiştir.⁴⁹⁹ “Sahâbîlerden yaklaşık 338 kişiden hadis rivayet eden Ebû İshak 127 yılı Receb ayında (Nisan 745) vefat etmiştir.⁵⁰⁰ Ebû İshak es-Sebî‘ Berâ b. Azib, Zeyd b. Erkam ve İyzar b. Heriys gibi ravîlerden cihad ve gazve konusunda birçok hadis rivayet etmiştir.⁵⁰¹ Gaziler Ebû İshak’ın katıldığı gazalarda bu özelliğinden mutlaka faydalanmış olabilir.

2.1.14.3. Hadis Rivayetleri

Ebû İshak, İbn Abbas, Berâ, Abdullah b. Amr, Muâviye gibi sahâbîlerden; Mesrûk, Dahhâk (v. 64/684), Amr b. Şürahbîl (v. 63/683) gibi tâbiîlerden hadis rivayet etmiştir.⁵⁰² Ali b. Medînî’nin (v. 234/848-49) söylediğine göre 400’e kadar hocadan faydalanmıştır. “Bunların sekseninden sadece kendisi rivayette bulunmuşsa da bu şahısların yer aldığı senedler ihtiyatla karşılanmıştır.” Çok kimseden rivayet etmesi sebebiyle Ebû Hâtim er-Râzî onu Zührî’ye benzetmiştir.⁵⁰³ “Kendisinden de Zührî, İbn Sîrîn, ve Katâde, oğlu Yûnus ile torunları hadis hâfızı İsrâîl b. Yûnus (v. 160/777) ve Yûsuf b. İshak, ayrıca Mansûr b. Mu‘temir (v. 132/750), A‘meş, İbn Ebû Zâide (v. 182/798), Şu‘be b. Haccâc (v. 160/776) ve Süfyân es-Sevrî gibi muhaddisler

⁴⁹⁵ İbn Hibbân, *Meşahiru Ulemâi ‘l-Emsar*, Darü’l-Vefa, Mansure 1991, s. 178.

⁴⁹⁶ Buhârî, *Tarihu ‘l-Kebir*, VI, ss. 2594-348; *DİA*, İstanbul 1994, X, 170.

⁴⁹⁷ Zehebî, *Tarihu ‘l-İslâm*, Darü’l-Ğarb el-İslâmî Yay, Beyrut ts., III, 473.

⁴⁹⁸ Zehebî, *Tarihu ‘l-İslâm*, III, 474.

⁴⁹⁹ İbn Abdühâdî, *Tabakâtu Ulemai ‘l-Hadis*, I, 124.

⁵⁰⁰ İbn Hallikân, Ebû’l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî, *Vefayâtu ‘l-A‘yan ve Enbâü Enbâi ‘z-Zaman*, thk İhsan Abbas, Daru Sadr, Beyrut 1931, III, 459; Zehebî, *Siyeru a ‘lâmi ‘n-nübelâ*, V, 400.

⁵⁰¹ İsfahânî, *Ricalu Sahihi Muslim*, 416, (No:1183); Buhârî, *Meğâzî*, 5, (No: 3739)

⁵⁰² Zehebî, *Siyeru a ‘lâmi ‘n-nübelâ*, V, 393.

⁵⁰³ İbn Hacer, *Tehzîbu ‘t-Tehzîb*, VIII, ss. 64-65.

faydalanmışlardır”. Ebû İshak, huzurunda Kur’an’ı arz yoluyla okuyan kıraat hocası Hamza b. Habîb’in en yaşlı hocasıdır.⁵⁰⁴

Ebû Hâtîm, rivayetleri *Kütüb-i Sitte*’de yer alan Ebû İshak’ın sıkı, güvenilir bir ravi olduğunu belirtmiştir. Ali b. Medînî, o devrin hâfızası en güçlü altı muhaddisi arasında onun adını da zikretmiştir.⁵⁰⁵ Gazi olmayan meşhur muhaddislere göre, Ebû İshak’ın bir zaman gaza ile meşgul olduğu için hadis rivayetleri yönünden çok yüksek makam sahibi olmadığı söylenebilir.

2.1.15. Abdullah b. Avn el-Basrî

2.1.15.1. Hayatı

Künyesi Ebû Avn olup, Enes (r.a.) ile görüşmüş olan Abdullah Basra’lı bir hadis âlimidir. 66/683 yılında el-Carîf vebasından üç sene önce doğduğu söylenmiştir. Onun Dedesi Müzeyne kabilesinin mevâlîsinden olmuş, o nedenle Müzenî nisbesiyle de anılır.⁵⁰⁶

2.1.15.2. Katıldığı Savaşlar

Abdullah b. Avn devesi ile Şam’a gazve yapmak için gittiği, orada at üstünde Rumlara karşı savaşa katılıp, onların bir süvari askeriyle tek başına gaza meydanında ayrı olarak savaşp onu öldürdüğü söylenmiştir.⁵⁰⁷ Vâkıdî’nin ondan Bizans’la yapılan gazveleri anlatan rivayetleri bulunmaktadır.⁵⁰⁸ Yaklaşık beş binden fazla hadis rivayet eden Abdullah b. Avn’ın rivayetleri, *Kütüb-i Sitte* ile diğer hadis kaynakları ve yorumlarında çoğunlukla yer almaktadır.⁵⁰⁹ Vâkıdî’nin ondan gaza hakkında rivayet etmesi meğâzî kaynakların askeri gazeteci gibi,⁵¹⁰ haberlerin bizzat gazaya katılan gazilerden alındığı ve asılsız olmadığını ifade edilebilir.

2.1.15.3. Hadis Rivayetleri

Abdullah b. Avn, Saîd b. Cübeyr, Şa‘bî, Atâ b. Ebû Rebâh, Mücahid, Hasan-ı Basrî ve İbn Sîrîn gibi birçok tanınmış kişiden hadis dinlemiştir”. Enes (r.a.) ile

⁵⁰⁴ İbn Sa‘d, *et-Târîhu’l-Kebîr*, VI, ss. 313-315; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, V, 394.

⁵⁰⁵ Buhârî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, VI, 347; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, VI, 243.

⁵⁰⁶ İbn Sa‘d, *et-Târîhu’l-Kebîr*, VII, 193; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 3.

⁵⁰⁷ Vâkıdî, *Futûhu’s-Şâm*, II, 227.

⁵⁰⁸ İbn Manzur, *Muhtasarı Tarihi Dimaşk*, XIII, 219.

⁵⁰⁹ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, VI, 365.

⁵¹⁰ Abdülhamid, Muhammed, *es-Sehâfetü’l-Askeriyye*, Darü-Mea‘rif, Kahire 1977, s. 8.

görüşmüş olsa bile ondan hadis rivayeti bulunmamıştır. Abdullah’dan A‘meş, Şu‘be, Süfyân es-Sevrî, İbnü’l-Mübârek, Ezher b. Sa‘d (v. 203/818-19), Hüseyim b. Vekî‘ b. Cerrâh (v. 197/812), Yahyâ b. Saïd el-Kattân gibi âlimler rivayette bulunmuştur.⁵¹¹ Yahyâ b. Maîn gibi hadis münekkitleri İbn Avn’ı “saduk” doğru sözlü ve “sika” güvenilir diye nitelendirmektedir.⁵¹² Abdullah b. Mübârek gibi âlimler de fazilet bakımından onun bir benzerini görmediklerini söylemiş, *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin hepsi Abdulah b. Avn’dan rivayette bulunmuştur.⁵¹³

Hadis rivayetinde çok titiz davranan İbn Avn, yaklaşık yetmiş yıl kaldığı Basra’da Eyyûb es-Sahtiyânî ve Yûnus b. Ubeyd’e saygısından dolayı onların vefatına kadar hadis rivayet etmediği anlaşılmaktadır.⁵¹⁴ Abdullah b. Avn, Recep 151/768 de Basra’da vefat etmiş, vefat ettikten sonra onun yanında Yasin süresi okunmuş, bu tarih 150/767 olarak da zikredilmiştir.⁵¹⁵

2.1.16. Evzâî

2.1.16.1. Hayatı

Tam İsmi “Ebû Amr Abdurrahmân b. Amr b. Yuhmid el-Evzâî” olup, fıkıh âlimi ve çok hadis rivayet eden bir muhaddistir.⁵¹⁶ Ba‘lebek’te 88/707 yılında doğmuş, Şam’a yerleşip oradaki sınır şehirlerinden biri olan Beyrut’ta yaşamıştır. Dımaşk (Şam) yakınlarındaki Evzâ‘ mevkiinde ikamet ettiği için bu yere nisbetle tanınmıştır. Küçük yaşta babasından yetim kalan Evzâî, annesinin yanında fakir, yetim halde büyümüştür.⁵¹⁷ İlk olarak Yemame’de Yehya b. Kesir’den ders almış, sonra Basra’nın önemli âlimlerinden Katâde b. De‘âme’den (v. 118/736) hadis rivayet etmiştir. Evzâî, uzun süre Mekhûl’ün derslerine devam ettiği ve ondan rivayette bulunduğu için Mekhûl daha çok “Evzâî’nin hocası” diye meşhur olmuştur.⁵¹⁸

Evzâî, daha on üç yaşında iken ona fetva sorulduğu söylenmektedir.⁵¹⁹ Aynı zamanda Arap nesir edebiyatında da üstün bir yetenek sahibi olduğunu gösterdiğinden

⁵¹¹ Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, V, 364.

⁵¹² İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, V, 349.

⁵¹³ Buhârî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, V, 163.

⁵¹⁴ İbn Hibbân, *Sikât*, VII, ss. 3-4; İbn Manzûr, *Muhtasaru Tarihi Dımaşk*, XXXI, 337.

⁵¹⁵ Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, VI, 371.

⁵¹⁶ İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, VII, 339. Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, V, 107.

⁵¹⁷ Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, V, 109-110.

⁵¹⁸ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, IX, 484; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XXXV, 159.

⁵¹⁹ Şirâzî, Ebû İshak Muhammed b. Ali, (v. 476/183), *Tabakâtü’l-Fukahâ*, thk. İhsan Abbas, Dârü’r-Râidi’l-Arabî, Beyrut: 1970, s. 76.

kendisine Dîvânü'r-Resâil'de görev verilmiştir.⁵²⁰ Eğitim-öğretim için hayatında Şam, Hicaz, Yemen ve Irak bölgelerinde gezen Evzâî, mutlak müctehit seviyesine ulaşmış, sonunda bir mezhep sahibi olmuştur.⁵²¹

Evzâî ileri bir yaşta ve muhtemelen Abbâsîler'in yönetime gelişinin ilk yıllarında Müslümanların fethedilen topraklarının savunmak için sınır muhafızlığı (ribât) yapmak için Beyrut'a hicret etmiş ve 157/774 yılında orada vefat edene kadar İslâm'a davet ve vatan savunmasıyla meşgul olmuştur.⁵²²

2.1.16.2. Hadis Rivayetleri

Evzâî sınırda nöbet tutmasına delil olarak Resulullah'tan gelen şu hadise dayanmıştır: “Şübhesizki sizler yakında askerleri toplatıp ordu kuruyorsunuz, sizler için şehirler ve kaleler fethedilecektir. Sizden her kim o zamana ulaşır da o kalelerin birinde kendini alıkoymaya gücü yeterse onu yapsın.”⁵²³

Evzâî'nin “*Sünen*” kitabında sınır boyunda nöbet tutmanın fazileti hakkında Ebu'd-Derdâ'dan (r.a.), Rasulullah'ın şöyle dediğini naklediyor. “Üç kez sınırda nöbet tutun, sonra ibadetle meşgul olanlara veya âlimlere haydi bana yetişin' deyin.”⁵²⁴ Evzâî “*Siyeri*” adlı kitabında savaşta zafer kazandıktan sonra ganimet paylaşımı, mürtedin malı dârü'l-harpde had, ticaret, emanet ve sınırda nöbet tutan kişinin namazı, gibi konulardan fetva vererek adalet ile devletin temelini doğru yargılar ile desteklemeye çalışmıştır.⁵²⁵

Sünen sahibi olan Evzâî, Katâde, Atâ b. Ebû Rebâh, Muhammed el-Bâkır, Muhammed b. Münkedir ve Abdullah b. Lehîa gibi” hocalardan ders okumuştur. Ayrıca Yahyâ b. Ebû Kesîr'den başka Nâfi', İshak b. Abdullah, Zührî, İbn Sîrin, Rebîa b. Ebû Abdurrahman (v. 136/753) başta olmak üzere birçok kişiden hadis dinlemiştir.⁵²⁶ Kendisinden de Mâlik b. Enes (v. 179/795), Şû'be b. Haccâc, Süfyân es-Sevrî, Abdullah

⁵²⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXXV, 150; Ögüt, Salim, “Evzâî” *DİA*, İstanbul 1995, XI, 546.

⁵²¹ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, X, 115; Altun, Muhammed Latif, “Evzâî'nin Hayatı ve Fıkıhçılığı” *Batman Üniversitesi, İFD*, Yıl 2018, II, S, 2, s. 11.

⁵²² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, , 339. Hina' Muhammed, “Fakih, Mucahid, Muhaddis İmam Evzâî”, *Bağdat Ü. İslam İlimler fakültesi Dergisi*, Irak 2010. s. 331.

⁵²³ Ebu Hatim er-Razi, *Mukaddimetü'l-Cerh ve't-Ta'dil*, Dar'l-Fikr Yay., Beyrut 2009 I, 172.

⁵²⁴ Evzâî, *Sünen-i Evzâî*, Çev. Ali Pekcan, Armağan Yay., 2012, s. 175.

⁵²⁵ Ebû Abdillâh, Muhammed b. İdris b. Abbâs eş-Şâfiî, *Siyeru'l- Evzâî reddiye geleneği*, Ankara Okulu Yay, TDV Yay, Birinci bs., 2021. ss. 19-91-123.

⁵²⁶ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI, 236.

b. Mübârek, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Ebû İshak el-Fezârî gibi tanınmış âlimler rivayette bulunmuşlardır.⁵²⁷

“Evzâî fıkıhta mezhep sahibi olduğu gibi hadiste de tanınmış bir imamdır. Dimaşk’ta ondan daha çok hadis bilen hiç kimsenin bulunmadığını belirten Abdurrahman b. Mehdî Evzâî, Mâlik b. Enes, Süfyân es-Sevrî ve Hammâd b. Zeyd’in devrin dört büyük hadis imamı olduklarını söylemiştir”.⁵²⁸

“Evzâî”den günümüze ulaşan eser *Kitâbü Siyeri’l-Evzâ’î*’dir ve Şâfiî’nin *el-Ümm* adlı eseri içinde yayımlanmıştır. Eserde onun savaş hukuku konusunda Ebû Hanîfe’ye muhalefet ettiği otuz beş mesele yer alır.⁵²⁹ Ayrıca eserin önemi yazıldıkları dönemin ilmi faaliyetlerini yansıtmaktadır, İslâm toplumunda reddiye başka bir ifade ile “eleştiri” kültürünün yerleşmesinde katkı sağlayıp “fıkıh-ı mukaren” denilen karşılaştırmalı fıkıhın ilk örneklerinden biri de sayılır.⁵³⁰ Ayrıca “*Sünenü’l-Evzâ’î*, onun rivayet metodu ve dönemin isnad anlayışı hakkında genel bir fikir vermektedir. İmam Evzâînin, hadis metoduyla rivayet sisteminin oluşumu, kaide ve şartlarıyla yerleşmesinde belirleyici rolü oynadığı söylenebilir”.⁵³¹ Ondan başka Evzâî’nin özellikle cihad ve gazelere ilgili rivayet ettiği hadisler *Kütüb-i Sitte* başta olmak üzere diğer hadis kaynaklarında geniş şekilde yer almaktadır.

2.1.17. Zâide b. Kudâme

2.1.17.1. Hayatı

Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan “Zâide b. Kudâme es-Sekaffî”nin künyesi Ebû Salt olup, Kûfe’li tâbiî bir muhaddistir. Babası Kudâme’nin de Kûfe’li muhaddislerden olduğuna dair bilgiler vardır.⁵³² “Zâide’nin talebesi Osman b. Zâide er-Râzî’nin kaydettiğine göre kendisi hadis tahsili için Kûfe’ye geldiğinde Süfyân es-Sevrî’ye kimlerden hadis öğrenebileceğini sormuş, o da Zâide b. Kudâme ile Süfyân b. Uyeyne’yi tavsiye etmiştir. Diğer bir talebesi Ebû Üsâme Hammâd b. Üsâme el-Kûfî hocasının en doğru ve en iyi insanlardan biri olduğunu söylemiştir”.⁵³³

⁵²⁷ İbn Abdühâdî, *Tabakâtü Ulemâi’l-Hadis*, Beyrut 1997, I. 277.

⁵²⁸ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, VII, 113.

⁵²⁹ Şâfiî, *el-Ümm*, eş-Şe’bu Yay., Kahire 1410/1990. VII, ss. 352-354; Ögüt, Salim, “Evzâî” *DİA*, İstanbul 1995, XI, 548.

⁵³⁰ Şâfiî, *Siyeru’l-Evzâî*, reddiye geleneği, s. 17.

⁵³¹ Aydın, Nevzat, “Sünenü’l-Evzâî Adlı Eser Bağlamında Evzâî’nin Rivayet Metodu Üzerine”, *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IX, S.3. 2009. s. 168.

⁵³² İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kebîr*, VI, 355.

⁵³³ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, VII, 376.

2.1.17.2. Katıldığı Savaşlar

“Muâviye b. Amr el-Ezdî’nin naklettiğine göre Zâide b. Kudâme, Abbâsîler’in önde gelen kumandanlarından Hasan b. Kahtabe’nin ordusunda Bizans topraklarında yapılan bir savaşta, tercih edilen görüşe göre H.161 yılı başlarında vefat etmiştir”.⁵³⁴ Onun kendisi kumandan olarak Haricilere karşı gönderilen bir savaşta öldürülmüş olduğu da söylenmektedir.⁵³⁵ Ama Muhaddis ez-Zuhliy Haricilere karşı Heccac zamanında savaşan aynı isimde diğer bir Şeyh’in olduğunu söylemiştir.⁵³⁶

Zâide’nin “*es-Sünen, ez-Zühhd ve el-Menâkıb*” gibi eserlerinin bulunduğu nakledilmiştir. Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*’de ve diğer hadis kitaplarında mevcuttur.”⁵³⁷ Onların dışında gazi bir ravi olan Zâide, Hz. Ali ve Muaviye arasındaki çatışmaya ilgili İsmail’den o da Murretü’-Hemdanî’den (v. 360/971) şöyle önemli bir tarihi rivayette bulunmuştur: “Ali (r.a.) “Her kim bizimle Muaviye’ye karşı savaşmak istemezse, maaşını alsın ve Deylemlilere karşı yapılan savaşa gitsin” demiştir.”⁵³⁸ Sonra dört, beş bin kişinin onlara karşı savaşa gönderildiği anlaşılmaktadır. Tâbiînler dönemindeki iç savaşlar gazi ravilerin katılmasıyla, ümmetin geleceğine fazla zarar vermeden zor günler atlatılmış, İslâm ışığı fetihlerle yayılmaya devam etmiştir.

2.1.17.3. Hadis Rivayetleri

Sünnet sahibi olan Zâide, Humeyd et-Tavîl, Hişâm (v. 146/763), Ziyad b. ‘Îlake, Simâk b. Harb, Ebû İshak es-Sebî, A‘meş, Atâ b. Sâib, Süleyman b. Tarhân ve Süddî gibi muhaddislerden rivayette bulunmuştur.⁵³⁹ Ondaki hadis nakil edenler arasında da İbnü’l-Mübârek, Süfyân, Abdurrahman b. Mehdî, Ahmed b. Yunus, Ebû Dâvûd (v. 204/819) ve Ebû İshak el-Fezarî gibi pek çok muhaddis yer almaktadır.”⁵⁴⁰

Ahmed b. Hanbel hadiste dört kişinin titiz davrandığını belirterek Süfyân, Şu‘be, Züheyr ve Zâide b. Kudâme’nin adlarını saymış, bir başka sefer de “Bir hadisi Zâide ile Züheyr b. Harb’den duymuşsan Ebû İshak’nin rivayetleri hariç onu başkalarından duymana gerek yoktur.” demiştir.⁵⁴¹ Zâide kendisinden hadis öğrenmeye gelenleri adil

⁵³⁴ İbn Sa‘d, *et-Tabakâtü’l-Kebîr*, VI, 355.

⁵³⁵ Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, IV, 148.

⁵³⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, VII, 307.

⁵³⁷ Yılmaz, Hayati, “Zâide b. Kudâme” *DİA*, İstanbul 2013, XLV, 103.

⁵³⁸ Belâzûrî, *Futûhu’l-Buldân*, s. 314.

⁵³⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, III, 306.

⁵⁴⁰ Buhârî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, III, 432, VII, 179; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, X, 192.

⁵⁴¹ Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, VII, 376.

bir kişinin şahitliği ile seçer,⁵⁴² Züheyr b. Muâviye (v. 173/789), Zâide'nin yanına geldiğinde Zâide onun hadis rivayet ettiği birini eleştirerek, "O adam sünnete bağlı mı?" diye sormuş, Züheyr onun herhangi bir bid'atını görmediğini söyleyince, "O sünnete titizlikle bağlı mı?" diye tekrar sormuş, bu defa Züheyr'in sorduğu, "İnsan ne zaman bid'atçı olur?" sorusuna, "Ebû Bekir ile Ömer'e hakaret ettiği zaman" cevabını vermiştir.⁵⁴³

2.2. Etbâ'u't-Tâbiîn Dönemindeki Gazi Raviler

2.2.1. Abdullah b. Mübârek

2.2.1.1. Hayatı

Künyesi Ebû Abdürrahman olan Abdullâh b. el-Mübârek, tebeu't-tâbiînin önderlerinden biri olup, fakih bir muhaddistir. 118/736 yılında devrin ilim merkezlerinden biri olan Merv'de doğmuştur.⁵⁴⁴ Babası müttaki ve bahçıvanlık yapmış olan bir Türk'tür. Annesinin de Hârizmli bir Türk kızı olduğu bilinmektedir. Çocukluk ve gençlik yıllarının Merv'de geçtiği bilinmektedir. Yirmi bir yaşlarında Mervli âlim Rebî' b. Enes (v. 140/757) el-Horasânî İlk hocası olmuştur. İlim tahsili için ilk seyahate h.141 yılında yirmi üç yaşlarında iken çıktığı nakledilir.⁵⁴⁵ Daha sonraki yıllarda ilmî seyahatlerini sürdüren Abdullah b. el-Mübârek zamanın ilim merkezlerinden olan Basra, Hicaz, Yemen, Mısır, Şam ve Kufe'ye⁵⁴⁶ seferler yapmıştır. Derin ilmiyle Basra'nın hadis imamı Hammâd'ın (v. 179/795) dahi takdirini kazanmıştır. Büyük ve küçük ravîlerden hadis yazmış, Ma'mer (v. 153/770), Evzâî, A'meş, Süfyân, Abdurrahman b. Mehdî, Mâlik ve Süfyân b. Uyeyne (v. 161/778), gibi tanınmış muhaddislerden hadis okumuştur.⁵⁴⁷

2.2.1.2. Katıldığı Savaşlar

Abdullah b. el-Mübârek'in en bariz özelliklerinden birisi de harp alanlarındaki kahramanlığıdır. Abbâsî Halifesi Hârûn er-Reşîd (v. 193/809) devrinde Misis ve Tarsus civarında Bizans'a karşı savaştığı kaydedilir. Ömrünü hac, ibadet, ticaret ve cihadla

⁵⁴² İbn Hibban, *es-Sıkat*, VI, 340.

⁵⁴³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 377.

⁵⁴⁴ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, V, 212; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, VII, 372.

⁵⁴⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VIII, 379. İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXXII, 402.

⁵⁴⁶ Bağdâdî, *Târîhu Bağdad*, XI, 408; bkz. Ek. 11.

⁵⁴⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve Ta'dil*, I, ss. 263-267.

geçiren bu âlim, bir sene hacca gitmiş, diğer bir sene gazveye katılmıştır.⁵⁴⁸ Onu gazvelere teşvik eden amil ise şu hadis olmuştur: “Rasulullah şöyle demiştir: “Gazve yapmadan ve ona gönlünde bile yer vermeden ölen kimse nifak üzere ölmüştür.” Keza Abdullah b. Mübârek: “Biz cihadın Hz. Peygamber döneminde farz olduğunu düşünüyoruz” demiştir. Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta vardır.⁵⁴⁹ Uyarı sadece gazveyi terk edenler için değil, buradaki uyarı gazveyi gönlünden bile geçirmeyen ve ona bir gün bile yer vermeyen kimseler için geçerlidir.

Onun, cihad için Tarsus ve Misis bölgesine gelme nedeni ise şöyle anlatılır: Ebû İshâk, İbnü'l-Mübârek'e şöyle der: “Ey İbnü'l-Mübârek! Horasan ve Kazvin sınırlarını terk edip savaşmak için neden Tarsus'a geldin?” Yüce Allah “Ey İmân edenler! Yakınıınızda bulunan (ve size düşman olan) kâfirlerle savaşın”.⁵⁵⁰ buyurmuyor mu?” İbnü'l-Mübârek buna şöyle cevap verir: “Ey Ebû İshâk! Ben bu ayetten daha kapsamlı başka bir âyet biliyorum. Kur'ân'da “Ey müminler! Kendilerine kitap verilenlerden, gerçek anlamda Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Elçisi'nin haram kıldığı şeyleri haram saymayan, Allah'ın gönderdiği hak dini de din olarak kabul etmeyen kimselerle, üstünlüğünüzü kabul edinceye ve bizzat gelip kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın.”⁵⁵¹ diye buyrulmaktadır. Senin sözünü ettiğin “Horasan ve Kazvin yöresindeki Türkler ve Deylemliler bize karşı dünyalık elde etmek amacıyla savaşıyorlar. Oysa buradaki Bizanslılar dinimize karşı savaşıyorlar. Hangisi daha önemli? Dininize karşı savaşanlara karşı cihad mı yoksa dünyalık elde etmek amacıyla bizimle savaşanlara karşı savaşmak mı?” Bunun üzerine Ebû İshak: “Tabîi ki dinimize karşı savaşanlara karşı savaşmak” demek durumunda kalmıştır.⁵⁵² İbnü'l-Mübârek'in görüşüne Jeopolitik ilmi ve hava durumu gibi askeri taktikler açısından baktığımızda öylece daha doğru olduğunu anlayabiliriz.

Abdullah b. el-Mübârek, gazve meydanından Mekke'deki muhaddis Fudayl b. İyâz'a (v. 187/803) kendisinin gaza anlayışını ifade eden onlarca beyitten oluşan, şiiri mektup ile göndermiştir:

Ey iki haremın âbidi eğer bize bakarsan, şüphesiz ibadetle oyalandığını anlardın.

⁵⁴⁸ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, I, 274; Zirikli, Ebû Gays Muhammed Hayrüdîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Zirikli, *A'lâm, Darü'l-İlim*, yy 2002, IV, 115; İbnü'l-İmâd, Ebû'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, thk. Abdülkâdir el-Arnaût-Mahmûd el-Arnaût, Dâru İbn Kesîr, I-XI, Beyrut 1986-1993, II, 362.

⁵⁴⁹ Müslim, İmare, 47, (No:1910); Yusuf el-Karadavi, *Fikhu'l Cihad*, Mektebetü'l-Vehb Yay 2009, II, 70.

⁵⁵⁰ Tevbe, 9/123.

⁵⁵¹ Tevbe, 9/29.

⁵⁵² İbnü'l- 'Adim, Ebu'l-Kasım Kemaleddin Omer b. Ahmed, *Buğyetu't-Taleb fî Tarihi Haleb*, thk. Suheyl Zekkar, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1431/2009, I, 51; Yılmaz, Muhammet, “Tarsus'a Gelen İlk Turk Hadis Âlimi Abdullah b. el-Mubarek”, *Çukurova Üniversitesi İFD*. (1), 1-19. Adana 2011. s. 11.

Kimse yanağını gözyaşlarıyla boyarsa, bizim boyunlarımız kanlarımızla boyanır.

Muhaddis Fudayl b. İyâz onu okuyunca ağlayarak onun doğru söylediğini desteklemiştir⁵⁵³ ve “Allah yolundaki mücahidin derecesine hiç kimsenin yetişemeyeceği” konusundaki bir Peygamber hadisini söyleyip yazdırmıştır.⁵⁵⁴

İbnü’l-Mübârek’in vefatı bir gazve dönüşünde 63 yaşında yolda gerçekleşmiş, dua ettiği gibi zengin haldeyken 181/797 yılında Ramazan ayında vefat etmiştir.”⁵⁵⁵

2.2.1.3. Hadis Rivayetleri

İbnü’l-Mübârek gâzi ravi olarak, Süleyman et-Teymî, Humeyd, İsmail b. Hâlid, Yahya b. Said, İbn Avn, İbn Ukbe, Leys ve İbn Cüreyc gibi muhaddislerden hadis rivayet etmiştir.⁵⁵⁶ Ondan da hocaları Süfyân es-Sevrî ve Ma‘mer b. Râşid olmak üzere, Abdurrahman b. Mehdî, Abdürrezzâk (v. 211/827), Ebû Davud, Yahyâ b. Maîn, İshak b. Râhûye gibi muhaddisler hadis rivayet etmiştir.”⁵⁵⁷

İbnü’l-Mübârek’in en bariz özelliği hadisçiliğidir. Kendisinin bir gazi olarak daha çok hadisçiliği üzerinde durulduğu görülmektedir.⁵⁵⁸ Onun, hadîs ve sünnet konusundaki otoritesi, “yeryüzünde onun gibisi yoktur”, “bize İbnü’l-Mübârek gibisi gelmedi”, “hadis, fıkıh ve kahramanlığı kendinde birleştirmişti”, “hadiste emîrül-mü’mînîn” gibi ifadelerle ortaya konulmaktadır.⁵⁵⁹ O, tedlîs⁵⁶⁰ affedilmez hatalardan biri saymış ve öyle kişilerden hadis almamıştır. *Kütüb-i Sitte* müellifleri onun rivayetlerini hiç tereddüt etmeden eserlerine almışlardır. Ebû Üsâme onu muhaddisler içinde Müslümanların komutanına benzetmiştir.⁵⁶¹

Onun gazve ve cihadla ilgili önemli eserlerinden biri *Kitâbü’l-Cihâd* adlı hadis kitabıdır. Yine Abdullah b. Mübârek’e atfedilen ve “kırk hadis” türünün ilk örneği olan *el-Erba‘ûn* ile *Kitâbü’l-Menâsik* adlı eserleri de günümüze ulaşmamıştır.⁵⁶²

⁵⁵³ Zehebî, *Tarihu’l-İslâm*, XII. 240.

⁵⁵⁴ Buhârî, *Cihad*, 1, (No: 2785); Ahmed, *Musned*, V. 236.

⁵⁵⁵ Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, XI, 409; İbn Esir, *el-Kâmil*, II, 323; Buhârî, *Tarihu’l-Kebir*, V, 212.

⁵⁵⁶ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, VIII, 379.

⁵⁵⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, V, ss. 382-383.

⁵⁵⁸ Zehebî, *Tezkiretü’l-Huffâz*, I, ss. 275-276.

⁵⁵⁹ Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, XI, 393; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, VIII, ss. 384, 397; Mizzî, *Tehzîbü’l-kemâl*, XVI, 8.

⁵⁶⁰ Sözlükte “bir şeyin kusurunu gizlemek” anlamındaki tedlîs terim olarak “râvinin, görüşmediği ya da görüştüğü halde kendisinden hadis işitmediği hocasından işittiği zannını uyandıracak biçimde rivayette bulunması” demektir. Erul, Bünyamin, “Tedlîs” *DİA*, İstanbul 2011, XL, 262.

⁵⁶¹ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, VIII, 451.

⁵⁶² Abdullâh b. el-Mübârek, *Kitabü’l-Cihad*, thk. Neziha Hammad, Darü’l-Matbatu’l-Hadîse Yay., Cidde 2008; Raşit, Küçük, “Abdullah b. el-Mübârek” *DİA*, İstanbul 1988. I, 124.

İbn Uyeyne (v. 198/814) “Sahâbînin durumuyla İbnü'l-Mübârek'in durumunu kıyasladım, onunla sahabe arasında Nebî'nin sohbetinde bulunmalarından ve onunla gazalara katılmalarından başka bir fark göremedim” diyerek onun yaşayış bakımından aşıptan farkının olmadığına işaret etmiştir.⁵⁶³ Hülâsa, Hz. Peygamberden sonra ilme ve maddi güce sahip olan gazi hadisçi Abdullah b. el-Mübârek, Müslümanların örnek alabileceği bir hayat ortaya koymuştur.

2.2.2. Îsâ b. Yûnus

Künyesi Ebû Amr olan gazi muhaddis Îsâ b. Yûnus Kûfe'de doğmuştur.⁵⁶⁴ Süfyân b. Uyeyne'nin “fakih oğlu fakih” ve İmam Ahmed'in onun hakkındaki iltifatkar sözleri, onun ilim çevrelerindeki yerini göstermektedir.⁵⁶⁵ İlim tahsiline babası ve ağabeyi İsrâîl'den hadis öğrenerek başlamış, dedesi Ebû İshak es-Sebîî hayattayken küçük olduğu için ondan faydalanamamıştır.⁵⁶⁶

Ondan Süleyman b. Tarhân, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî (v. 143/760), Hişâm b. Urve, Hişâm b. Hasan,⁵⁶⁷ Ebû Zekerriyya, Ebû Zaide' (v. 182/798) cihad hakkında⁵⁶⁸ “A'meş, İbn Ebû Leylâ Muhammed b. Abdurrahman (v. 148/765), Ma'mer b. Râşid, Mis'ar b. Kidâm (v. 155/772), Şu'be b. Haccâc ve Süfyân es-Sevrî” gibi muhaddisler hadis rivayet etmiştir.⁵⁶⁹ İlim tahsili için uzun seyahatler yapmış ve geniş bilgisiyle tanınan ünlü bir âlim olmuştur. Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de yer almakta olan Sebîî'den Velîd b. Müslim (v. 195/810), İsmâîl b. Ayyâş (v. 181/797), Bakıyye b. Velîd (v. 197/812), İbn Vehb (v. 197/813), Vekî' b. Cerrâh, Süfyân b. Uyeyne, Asbağ b. Ferec (v. 225/840), Nuaym b. Hammâd, Bişr el-Hâfî (v. 227/841), Müsedded b. Müserhed (v. 228/843), Yahyâ b. Maîn, İbn Râhûye, Ebû Bekir b. Ebû Şeybe (v. 235/849), Ali b. Hucr (v. 244/858-59) gibi birkaç muhaddis rivayette bulunmuştur. Kendisinden babası, oğlu Amr, hocası Hammâd b. Seleme (v. 167/784), ayrıca Feth el-Mevsilî es-Sağîr'in (v. 220/835) de hadis rivayet ettiği bilinmektedir.⁵⁷⁰

Vekî' b. Cerrâh'ın “hadis ilmini avucunun içine almış adam” dediği, Îsâ b. Yûnus'un rivayetleri Ali b. Medîni'ye sorulduğunda, “çok mükemmel biridir, sikadır,

⁵⁶³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XI, ss. 402-403.

⁵⁶⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 399; İbn Hibbân, *Meşâhîru Ulemai'l-Emsar*, s. 295.

⁵⁶⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VIII, 492; Ahmed, *el-Cami'*, XVIII, 419.

⁵⁶⁶ İclî, *Ma'rifetü's-Sikât*, II, 200.

⁵⁶⁷ Kelâbâzî, *Ricalu Sahihu'l-Buhârî*, II, 280.

⁵⁶⁸ İbn Mencûye, *Ricalü Sahîhi Müslim*, s. 450.

⁵⁶⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 359.

⁵⁷⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, VII, 488; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VI, 406.

me'mûndur" demiştir.⁵⁷¹ Zehebî ise onun ağabeyinden daha mütkin, daha âlim ve âbid sayıldığını ifade etmiştir".⁵⁷² Îsâ b. Yûnus, Kûfe'den Suriye'deki Hades Kalesi'ne gidip oraya yerleşmiş ve Bizanslılarla yapılan birçok savaşa katılmıştır. "Onun kırk beş savaşa bulunduğu, bir yıl cihada, ertesi yıl hacca gittiği belirtilmektedir. Yahyâ b. Maîn de kendisini asker kıyafetinde gördüğünü söylemektedir".⁵⁷³

Îsâ b. Yûnus 15 Şâban 187/803 Hades'te vefat etmiştir."⁵⁷⁴ Abbasi devletinin ilmi ve askerî açıdan en zengin ve güçlü devrinde yaşayan Îsâ b. Yûnus gazi olan babası ve Abdullah b. Mübarek gibi muhaddislerden etkilenmiştir.

2.2.3. Ebû İshak Fezârî

Ebû İshâk künyesi olup tam adı "İbrâhîm b. Muhammed b. el-Hâris el-Fezârî"dir.⁵⁷⁵ Kûfe'de doğmuş, Dımaşk ve Bağdat'ta bulunmuş, içlerinde Süleyman el-Bettî (v. 143/760), A'meş, Mûsâ (v. 141/758), Hişâm b. Urve, Humeyd et-Tavîl, Ebû İshak eş-Şeybanî, Mâlik, Evzâî ve Süfyân es-Sevrî'nin de bulunduğu birçok muhaddisten hadis rivayet etmiştir.⁵⁷⁶ Hocaları Evzâî ve Sevrî'den başka, İbnü'l-Mübârek, Asım b. Yusuf, Abdülmelik b. Habîb el-Massîsî (v. 240'dan önce) gibi âlimler de ondan hadis rivayetinde bulunmuşlardır.⁵⁷⁷

Sınır beldelerinden biri olan Misis'te yaşayan Fezârî "bid'atlara karşı Hz. Peygamber'in sünnetini öğretmiş, kötülüğü önleyip iyiliği tavsiye ederek, burada halkın İslâmî kültürle yoğrulup yetişmesi için çaba göstermiştir". Yahyâ b. Maîn, Nesâî, İclî ve İbn Hibbân onun sika olduğunda ittifak etmişlerdir. Hârûn er-Reşid'in öldürülmesini emrettiği bir zındığın, "Hz. Peygamber adına uydurduğum 1000 hadisi ne yapacaksın?" demesi üzerine halifenin, "Ey Allah düşmanı, Ebû İshak el-Fezârî ve Abdullah b. Mübârek yanında sen kim oluyorsun! Onlar senin söylediklerini ayıklar ve harf harf çıkarırlar" diye cevap vermesi onun Fezârî'nin ilmine olan güvenini göstermektedir. Fezârî 188/804 yılında vefat etmiştir.⁵⁷⁸

Fezârî *Kitâbü's-Siyer* adıyla bir eser kaleme almıştır. Kaynaklarda *Kitâbü's-Siyer* ve *'l-cihâd*, *Kitâbü's-Sîre fî dâri'l-harb* ve *Kitâbü's-Siyer fî'l-ahbâr* ve *'l-*

⁵⁷¹ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemal*, XXIII, 70.

⁵⁷² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VIII, 491.

⁵⁷³ Zehebî, *Tarihu'l-İslâm*, XII, 324.

⁵⁷⁴ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, I, 206; İbn Asâkir, *Muhtasar Tarih-i Dımaşk*, XXIII, 219.

⁵⁷⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, VII, 339.

⁵⁷⁶ İbn Mencûye, *Ricalü Sahîhi Müslim*, s. 45.

⁵⁷⁷ Buhârî, *et-Tarihu'l-Kebîr*, I, 321; Kelâbâzî, *Ricâlü Sahîhi'l-Buhârî*, I, 57

⁵⁷⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzib*, I, 153; İbn Abdülhâdî, *Tabakâtü Ulemâi'l-Hadis*, I, 400.

ahdâs adlarıyla geçen ve İslâm devletler hukukuna dair ilk eserlerden olan kitap için İmam Şâfiî'nin, "Siyer konusunda benzeri yazılmamıştır" dediği ve aynı konudaki eserinde onun tertibini esas aldığı söylenir.⁵⁷⁹ Fezârî'nin hangi gazveye katılmış olduğuna dair fazla bilgi yoktur, ama kaynaklarda "gazi", "mücahit" gibi sıfatlarıyla adının geçmesi⁵⁸⁰ ve ondan Suheyl b. Ebî Salih ve Musa b. Ukbe (v. 141/758) gibi râvîlerin cihad konusunda hadis rivâyet etmiş olması,⁵⁸¹ onun gazveye dair eserleri onun tecrübeli bir gazi ravî olduğunun izahı için yeterlidir.

2.2.4. Abdullâh b. Vehb b. Müslim el-Kureşî

Abdullâh b. Vehb, 125/743 yılında Zilkade ayında doğmuş, on yedi yaşında hadîs ilmini öğrenmeye başlamıştır.⁵⁸² Yunus, İbn Cüreyc, Hanzale b. Ebû Süfyân, İmam Mâlik, Leys b. Sa'd, Süfyân es-Sevrî, Abdülazîz el-Mâcişûn, Hayve b. Şüreyh, İbn Lehîa, Üsâme b. Zeyd el-Leysî gibi âlimlerden hadis rivâyet etmiştir.⁵⁸³

İbn Vehb'den Asbağ b. Ferec, Hermele (v. 243/858), Ahmed b. Salih (v. 248/862), Abdurrahman b. Mehdî, Hâris b. Miskîn (v. 250/864), Abdullah b. Abdülhakem (v. 214/829), Ebû Abdullah b. Abdülhakem (v. 268/882), Ahmed b. es-Serc, Rebî' b. Süleyman el-Murâdî (v. 270/884), İbrahim b. Münkız ve Sahnûn (v.240/854) gibi âlimler hadis okumuştur. "Hocaları Leys b. Sa'd ve İmam Mâlik ondan hadis rivayet etmişlerdir".⁵⁸⁴

İlerleyen yaşlarında önerilen kadılık görevini kabul etmeyen Abdullâh b. Vehb, bir yılını üçe ayırmış, üçte birini cihâd ve sınır muhafızlığı için, üçte birini insanlara Mısır'da ilim öğretmek için, geri kalan üçte bir kısmını da hacca tahsis etmiştir. Ömründe 36 sefer hac yaptığı bildirilmektedir.⁵⁸⁵ Hayatının önemli bir kısmını cihâd ederek geçiren İbn Vehb'in, geçimini ganimet yoluyla sağladığı anlaşılmaktadır. Ahmed b. Salih, İbn Vehb'in 100.000'i aşkın hadisi şifahî olarak rivayet ettiğini ve eserlerinde 70.000 civarında hadis topladığını söylemiştir.⁵⁸⁶

İbn Vehb'in "*el-Muvatta'ü'l-kebîr*, *el-Muvatta'ü's-sağîr*, *Kitâbü'l-Cenâ'iz*, *Kitâbü'l-Bey'a*, *Kitâbü'l-Meğâzî*, ve *Kitâbü'r-Ridde*", gibi eserleri bulunmaktadır.

⁵⁷⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzib*, I, 152; Ziriklî, *A'lâm*, I, 59.

⁵⁸⁰ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, II, 383.

⁵⁸¹ Kelâbâzî, *Ricâlü Sahîhi'l-Buhârî*, I, 57; İbn Mencûye, *Ricalü Sahîhi Müslim*, s. 45.

⁵⁸² Zehebî, *Tarihu'l-İslâm*, IV, 1143.

⁵⁸³ İbn Hibbân, *Sıkat*, VIII, 346.

⁵⁸⁴ İbn Abdülhâdî, *Tabakâtü Ulemâi'l-Hadis*, I, 439.

⁵⁸⁵ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, I, 305. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzib*, VI, 74.

⁵⁸⁶ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemal*, XVI, 283.

Ondan başka günümüze ulaşan *el-Câmi' fi'l-hadîs* adlı İbn Vehb'in rivayet ettiği çeşitli konulara dair hadislerin yer aldığı bir eserin de bulunduğu zikredilmiştir.⁵⁸⁷ Ebû Zura' ve Nesâî gibi muhaddislerin 197/ 813 yılında vefat eden İbn Vehb'in sika, doğru sözlü olduğuna söz birliği vardır.⁵⁸⁸ Böylece gazi ravilerin pek çoğu sika güvenilir olmuştur.

2.2.5. Zeyd b. Ebi'z-Zerkâ

Doğum tarihi bilinmeyen bu ravinin lakabı “imâmü'l-kudve”dir ve örnek kişi anlamına gelmektedir. Tam adı Zeyd b. Ebi'z-Zerkâ İmam Ebû Muhammed el-Mevsılî'dir.⁵⁸⁹ İbrahim b. Nafi'(v. 160/777), İsmail b. Ayyâş (v. 181/797), Cafer b. Burkân, Îsâ b. Tahmân (v. 160/776), Şu'be, Süfyân es-Sevrî ve onlar gibi ravilerden hadis rivayet etmiştir. Ondan ise Ali b. Sehl (v. 261/874), Ebû Umeyr, Îsâ b. Yunus (v. 264/877), Muhammed b. Abdullah (v. 231/845), Ali b. Harb (v. 265/881), Saîd b. Esed ve onun oğlu Harun b. Zeyd, İbrahim b. Hamza gibi raviler hadis rivayet etmiştir.⁵⁹⁰

Zeyd'in Remle diye bir yere göç edip orada birkaç ay kaldığı ve ibadete düşkün bir kişi olduğu anlaşılmaktadır. Onun Musul'dan ilim talebi için Şam'a, sonra da gazve yapmak için Haleb'e gittiği bilinmektedir.⁵⁹¹ Gazve yaptığı sırada esir düştüğü, 197/813 yılında esir iken de vefat ettiği kaynaklarda geçmektedir. İbn Ammâr onun hakkında fazilette, ahlakta Zeyd, Muafî ve Kâsım el-Cermî (v. 194/810) gibi birilerini görmedim demiştir. Bişr el-Hafî Zeyd'in “Eğer bir kişinin ailesi varken dinini yaşama konusunda korkusu varsa ailesine zarar vermemek şartı ile (o toplumdan) kaçsın!” dediğini rivayet etmiştir.⁵⁹² İbn Hibbân onun hakkında “garîb” demiş. Yahya b. Maîn ise “leyse bihî be's” yani “onda bir sorun yok” demiştir.⁵⁹³ Onun ilim öğrenmek ve gaza yapmak için durmadan çok yerleri gezmesinden dolayı İbn Hibban onu iyi tanımadığı için “garib” demiş olabilir.

2.2.6. Hüseyin b. el-Velîd el-Kureşî

Horasanlı olan Hüseyin b. el-Velîd 130/748 yılları civarında doğmuş cömert bir âlimdir. Ahmed b. Hanbel ve diğer muhaddisler onu güvenilir, sika olarak

⁵⁸⁷ Zehebî, *Tarihu'l-İslâm*, IV, 266; Köse, Sefvet, “İbn Vehb” *DİA*, İstanbul 1999, XX, 441.

⁵⁸⁸ Zehebî, *Tarihu'l-İslâm*, IV, 269.

⁵⁸⁹ Buhârî, *et-Tarihu'l-Kebir*, III, 395.

⁵⁹⁰ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemal*, X, 70; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, III, 403.

⁵⁹¹ İbnü'l-Adim, *Buğyetu't-Taleb fi Tarihi Haleb*, IX, 4059.

⁵⁹² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IX, 317.

⁵⁹³ İbn Hibbân, *Sıkat*, IIX, 250.

belirtmiştir.⁵⁹⁴ Hüseyin, İbn Cureyc (v. 150/767), Mâlik ve Zâide gibi muhaddislerden hadis rivayet etmiştir. Ondan ise, Ahmed b. Hanbel, Abdurrahman b. Bişir (v. 260/873-74), Ahmed b. el-Azher (v. 261/874), ve İshak b. Râhûye gibi önde gelen muhaddisler rivayette bulunmuştur. Onun adı *Sahîhu'l-Buhârî*'de talâk ve Müslim'de cihad konusunda hadis rivâyet ederken “el-Hüseyin” diye geçmektedir.⁵⁹⁵ Onun 203/819 yılında vefat ettiği bilinmektedir.⁵⁹⁶ Maddî durumu iyiydi. Malını hadis ilmiyle meşgûl olanlara sarf ederdi. Zaman zaman onları evine davet eder, onlara ikrâmlarda bulunurdu. Bununla birlikte her üç yılda bir savaşa katılır, her beş yılda bir hacca giderdi.⁵⁹⁷ Bu şekilde onun düzenli olarak cihada katılması, bize onun geçimini ganîmetlerden ve hacca giderken ticaretten sağladığı kanaatini vermektedir.

2.2.7. Ebû İshak İbrahim b. Nasr es-Sûrînî

İmam, hafız, Nîsâbur'un meşhur muhaddisi Ebû İshak İbrahim b. Nasr el-Horasânî'nin⁵⁹⁸, el-Muttavvî'î,⁵⁹⁹ el-Gazi ve eş-Şehîd diye sıfatları vardır.⁶⁰⁰

O İbnü'l-Mübârek, Cerîr b. Abdülhamid (v. 188/804) ve Ebû Bekir b. Ayyâş ile onların tabakasından hadis işitmiştir. Hâlbuki o İshak b. Râhûye tabakasından olup, bu gazi muhaddisten Ebû Zür'a, Ebû Hâtim, Ahmed b. Yusuf (v. 264/877) ve ondan başkaları hadis dinlemiştir. Süyûtî (v. 911/1505) onun bir müsned te'lif ettiğini belirtmiştir. Babek el-Hurremi⁶⁰¹ savaşında Dînever/Deynûr⁶⁰² denilen yerde 210/825 yılında genç yaşta şehid edilmiştir. Bu yüzden hadîsleri fazla yayılmamıştır.⁶⁰³ Böylece gazi ravilerin gönüllü olarak katıldığı ya da askerlerin isimlerin yazıldığı kaynakların bize ulaşmadan ve onlar hakkındaki rivâyetlerin kayıp olduğunu anlayabiliriz.

⁵⁹⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmü'n-nübelâ*, Daru'l-Hadis, IX, 520.

⁵⁹⁵ İbn Hacer, *Tehzîbu'l-Tehzîb*, II, 375.

⁵⁹⁶ Buhârî, *et-Tarihu'l-Kebir*, II, 391.

⁵⁹⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, VIII, 725.

⁵⁹⁸ es-Semanî es-Sûrînî ise, Nîsâbur köylerinden biri demiştir. Dedesinin adı olduğu da zikredilmektedir.

⁵⁹⁹ İbn Asâkir, *Tarih Dimaşık*, thk. Amir b. Ğerame, Daru'l-Fikr, Dimaşık 1995, VII, 236.

⁶⁰⁰ İbn Abdühâdî, *Tabakât Ulemâi'l-Hadis*, II, 59.

⁶⁰¹ Abbasîler döneminde Kur'an ve hadisleri Mecusi ve Batinî mezhebine göre yanlış anlayan bir toplumdur. bkz. Dîneverî, *el-Ahbârü't-Tivâl*, s. 391.

⁶⁰² Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî *Tabakâtü'l-Huffâz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, (v. 911/1505), Beyrut 1403/1982, 03. s. 183.

⁶⁰³ Zehebî, *Siyeru a'lâmü'n-nübelâ*, X, 397; Sandıkçı, Kemal, *İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis*, Ensar Yay, 2019, s. 465.

2.2.8. Esed b. el-Furât b. Sinan el-Kayrevânî

2.2.8.1. Hayatı

Esed b. el-Furât Benî Süleyym b. Kays'ın mevlâsı olup, künyesi ise Ebû Abdillâh'tır. Gazi muhaddislerden olan Esed, aslen Nîsâbürlü bir aileden olup, Harran'da 144/145 yılları arası doğmuştur.⁶⁰⁴ Esed b. el-Furât, Abbâsî halifesi tarafından İfrîkiye valisi tayin edilen Muhammed b. Eş'as'ın ordusuyla birlikte h.144 yılında kumandan babası ile Halep'ten geçerek Kayrevan'a gelmiştir.⁶⁰⁵ Daha sonra Tunus'a giden Esed öncelikle ikamet ettiği yerde Ali b. Ziyâd'dan (v. 183/799) hadis dinlemiş ve fıkıh dersleri almıştır. “Hadis ve fıkıh tahsili için doğuya bir yolculuk yapmış, Medine'ye giderek Mâlik b. Enes'ten *el-Muvatta*'ı dinlemiştir”.⁶⁰⁶ “Ders esnasında fazla soru soran Esed'e sıkılan İmam Mâlik ehl-i re'ynin temsilcisi olan Irak'a gitmesini tavsiye etmiştir”.⁶⁰⁷ Bunun üzerine Irak'a giderek, Ebû Yûsuf, Muhammed b. Hasan (v. 189/805), Esed b. Amr (v. 190/806), İbn Ebû Zâide, Ebû Bekir b. Ayyâş, Hüseyim b. Beşîr ve Cerîr b. Abdülhamî gibi âlimlerden fıkıh ve hadis dersleri almış, Ebû Yûsuf da kendisinden *el-Muvatta*'ı dinlemiştir.⁶⁰⁸

2.2.8.2. Katıldığı Savaşlar

Ağlebî Hükümdarı Ziyâdetullah (v. 223/838) tarafından 204/819-20 yılında mevcut kadı Ebû Muhriz b. Abdullah el-Kinânî (v. 214/ 827) ile birlikte İslam tarihinde ilk defa bir bölgede iki kadının beraber görev yapması üzerine, “başşehir Kayrevan'ın kadılığına getirilen Esed'in, hem iktidar hem de muhalefet nazarında siyâsî otoriteyi meşrulaştırıcı ve güçlendirici önemli bir rolü olmuştur.”⁶⁰⁹ Esed ülkede çıkan iç çatışmalarda “ölen ve öldüren de cehennemliktir” diye Hz. Peygamber hadisini ve İslâm kardeşliğini hatırlatarak fazla kan dökülmesini engellemiştir.⁶¹⁰

Ülkedeki iç karışıklıklara son veren Ziyâdetullah Bizans İmparatorluğu'nun hâkimiyetindeki Sicilya'nın fethine çıkmıştır. Aslında Sicilya ile İfrîkiye arasında barış

⁶⁰⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, X, 225; Mağribî, Ebû'l-Arab Muhammed b. Ahmed, *Tabakâtü Ulemâi' İfrîkiya*, Darü'l-Kitabî'l-Lübnani, ss. 81-82.

⁶⁰⁵ İbnü'l-Adim, *Buğyetü't-Taleb fi Tarihi Haleb*, IV, 1553.

⁶⁰⁶ Zehebî, *Tarihu'l-İslâm*, XV, 67; Muhammed b. Ahmed el-Mağribî, *Tabakâtü Ulemâ'i İfrîkiyye ve Tûnis*, Darü'l-Kitabî'l-Lübnanî, Beyrut 1985, s. 82.

⁶⁰⁷ Mahfûz, Muhammed, *Terâcümü'l-Müellifine't-Tûnisîyyîn*, Darü'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1994, IV, 18.

⁶⁰⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, X, 225.; bkz. Ek. 12.

⁶⁰⁹ Maliki, *Riyâdü'n-Nufûs*, I, 269; Kallek, Cengiz, “Esed b. el-Furât” *DİA*, XI, 367

⁶¹⁰ İbn Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, V, 408. Mâlikî, *Riyâdü'n-nufûs*, I, 270; Kâdî İyâz, Ebû'l-fazl el-Kâdî İyâd b. Mûsa el-Yahsubî, *Tertîbu'l-Medârik*, thk. Abdulkadir es-Sahravî, el-Muhammediyye Yay., Mağrib 1970, I, 278.

antlaşması vardı. “Ancak 211/826 yılında Ağlebîler’le yapılan antlaşma şartları çiğnenerek bazı Müslümanlar esir edilmişti. Ziyâdetullah, bu durumu ve Sicilya deniz kuvvetleri kumandanı Euphemios’un Bizans’a karşı yaptığı yardım çağrısını gerekçe göstererek Sicilya’ya asker intikali için kadıları Ebû Muhriz ve Esed’den fetva istemiştir. Esed adada Müslümanların olduğu anlaşılınca barış anlaşmasının feshi yönünde karar verip sorunu çözmüştür”. Esed: “Onlarla barış yaparken elçiler kanalıyla yaptık ve onu yine elçiler kanalıyla bozarız. “Yüce Allah buyuruyor ki: Güçlü olduğunuz sırada yumuşamayın, barışa davet etmeyin.”⁶¹¹ Biz de şimdi güçlü olduğumuza göre bu anlaşmaya bağlı kalmayız” diye savaş için fetva verir. Böylece Ziyâdetullah, Sicilya’ya saldırmaya karar vermiştir.⁶¹² Rebûlevvel 212/827 liman şehri Sûse’den hareket eden 10.000 kişilik İslâm ordusu önce Mâzere’ye (Mazzara) çıkarak buradaki Bizans güçlerini mağlûp etmiştir.⁶¹³ Bu savaşta gazi muhaddis Esed’in bizzat kendisi Yasin suresini okuyarak sancak ile elleri kana boyanmış halde savaştığı görülmüştür.⁶¹⁴ Askerî taktiklerden temel olarak haberdar olan Esed, adanın muhasara edildiği Sarakûse/Sirakûse önlerinde 213/828 tarihinde üstün başarılar göstermiştir. Adanın birçok yerini fethettikten sonra, savaş esnasında aldığı yaralar ve taun neticesinde şehit olma şerefine ulaşmıştır.⁶¹⁵

Esed’in cesaretiyle ilgili şu sözleri de dikkat çekicidir: “Ben adım gibi bir aslanım, aslanlar ise yırtıcı hayvanların en hayırlısıdır. Babam ise Furat’tır; Furat ise, suların en hayırlısıdır. Dedem de Sinan’dır (oktur), oklar ise silahların en hayırlısıdır”.⁶¹⁶ Onun bu sözlerinden hareketle adına göre kendini yetiştirme çabalarının olduğunu ve bu amacını gazveye katılarak gerçekleştirdiğini görüyoruz.

2.2.8.3. Hadis Rivayetleri

Esed, “el-Esediyye” adlı kitabını da yanında götürerek Kayravan’a gitmiş ve burada bu eserle birlikte *Muvatta*’ ve diğer bazı ilimleri öğretmiştir.⁶¹⁷ İbnü’l-Kâsım (v. 191/806), daha önce tereddütte olduğu meseleleri tashih veya terk etmek suretiyle

⁶¹¹ Muhammed, 47/35.

⁶¹² Avcı, Necati, “Esed İbnu’l-Furât Harran’lı Bir Din Adamı ve Komutan” *Ankara Ü. İFD.*, Ankara 2011, 52, 1, s. 87; Maliki, *Riyâdü’n-Nufûs*, I, ss. 182-183.

⁶¹³ İbn Esir, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, V, 489; Endülüsi, Ebu’l-Hasen Ali b. Abdullah el-Endülüsi, *Tarihu kudâti’l-endelüs*, Beyrut 1983, s. 54.

⁶¹⁴ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, X, ss. 227-228.

⁶¹⁵ İbn Esir, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, V, 492; Faruk, Ömer “Fatih Bir Fakih: Ebû Abdullah Esed b. Furât b. Sinan” *Harran Üniversitesi, İFD*, Ocak–Haziran 2012, S. 27, s. 274.

⁶¹⁶ Kadı İyaz, *Tertibu’l-Medarik*, III, 309.

⁶¹⁷ İbn Haldun, *Tarihu’l-İber*, Beyrut 1958, VI, 9; Mahmut Şit Hattab, *Kâdetu Fethi’l-Mağribi’l-Arabi*, Beyrut 1966, I, ss. 13-14; Kallek, “Esed b. Furât”, *DİA*, XI, 366.

aralarında kendi görüşlerinin yer aldığı çeşitli ilâvelerde bulunmuştur. Esed’e de kendi orijinal nüshasını Sahnûn’daki nüsha ile karşılaştırarak gerekli düzeltmeleri yapması için bir mektup yazmış ancak Esed’in, hiçbir düzeltme yapmadığını anlayınca İbnü’l-Kâsım’ın *el-Esediyye*’nin rağbet görmemesi için duada bulunduğu rivayet edilir”.⁶¹⁸

Esed b. el-Furât, Irak’tan dönüp önce İbn Vehb’in yanına sonra da İbnü’l-Kâsım’ın yanına Ebû Hanîfe’nin kitaplarıyla gitmiştir. “İbnü’l-Kâsım ise İmam Mâlik mezhebinin kaidelerine göre cevap vermiştir”. Bu “*Mesailü’l-Esediyye*” diye adlandırılmıştır.⁶¹⁹ “Ebû Hanîfe’nin eserlerini rivayet etmeye başlamıştır. Bazen bu mezhebe ait icthadları İmam Mâlik’in icthadlarına tercih ettiği de olurdu. Zahid Abdurrahim iki mezhebin hangisini tavsiye ediyorsun dediğinde”, Esed b. Furât “eğer ahiret yurdunu istiyorsan Malik’in mezhebine, eğer dünyalık istiyorsan Irak ehlinin mezhebine sarıl.” demiştir.⁶²⁰ Sahnûn, Amr b. Vehb, ve İbnü’l-Minhâl (v. 231/846) gibi âlimler bu eserleri ondan dinlemiş, Esed, aralarında Ma’mer b. Mansûr, Muhammed b. Kâdim, Ebû’l-Fazl Abbas es-Sidrî, Ali b. Kesîr gibi âlimlerin de bulunduğu birçok talebe yetiştirmiştir.⁶²¹

Esed’in “Hüşeym b. Beşîr’den 12.000, Ebû Zâide’den 20.000 hadis dinlediği bazı kayıtlarda geçmektedir. Bid’atlara yaklaşmadığı, mezhebinin sünnet olduğu bildirilen Esed “sika” bir ravi olarak” nitelendirilmektedir.⁶²² Esed’in hadisçilik yönünden günümüze ulaşan hadis kaynaklarında, senesinde Esed b. Furat’ın ravi olarak yer aldığı birer hadise ulaşılamamaktadır. Mâlikî’nin zikrettiği hadisin senesinde Kuteybe b. Said’in (v. 240/855) yerine Esed b. Furat yer almaktadır.⁶²³ Fakat zikredilen hadis-i şerif kaynaklarda yer almakla birlikte, Esed b. Furat ravi olarak bulunmamaktadır.⁶²⁴ Onun rivâyetlerin bize ulaşmamış olması, onun ravî olmadığını göstermez,⁶²⁵ Esed’in Malik’ten *Muvetta*’ı icazet alarak rivayet ettiği gibi, yaşadığı dönem hadis kitaplarından icazet almak ve öğrencilere icazet vermek dönemine denk gelmiş, o nedenle de rivayet ettiği hadisler ayrı olarak bulunmamış olabilir.

⁶¹⁸ Şirazi, Ebu İshak, *Tabakâtü’l-Fukaha*, thk. İhsan Abbas, Beyrut 1970, s. 156.

⁶¹⁹ Kâdî İyâz, *Tertibü’l-Medârik*, III, 296.

⁶²⁰ Zehebî, *Tarihu’l-İslâm*, Daru’l-Ğarb, Beyrut 2003, V, 275.

⁶²¹ Kâdî İyâz, *Tertibü’l-Medârik*, III, 302; Ye’muri, İbrahim b. Ali, *Dibacu’l-Mezheb*, Daru’t-Turas Kahire 1433/2011, I, 306; Mağribî, *Tabakâtü’l-Ulemâ’i İfrîkiyye*, s. 112; Kallek, Cengiz, “Esed b. el-Furât” *DİA*, XI, ss. 366-367.

⁶²² Kâdî İyâz, *Tertibu’l-Medârik*, III, 302.

⁶²³ Maliki, *Riyâzü’n-Nüfûs*, I, 256; Coşkun, Ayşe, *Esed b. Furat’ın Hayatı ve Hadisçiliği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi 2007, s. 50.

⁶²⁴ Muvatta, Hüsnu’l-Huluk, 4; Müslim, Birr ve Sıla, 35; Ebû Davud, Edeb, 55; Tirmizî, Birr ve Sıla, 76.

⁶²⁵ Esed vefat ettikten sonra kitaplarının İfrîkiye fakihlerine uygun gelecek diye bir varakı iki dirhemden satıldığı nakledilmektedir. Bundan dolayı da bazı eserleri bize ulaşmamış olabilir; bkz. Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, X, 227.

2.2.9. İbrahim b. Şemmâs

Kaynaklarda hakkında fazla bir bilgi bulunmayan Semerkantlı gazi ravi Bağdat'a misafir olarak gelmiştir. o Müslim b. Halid ez-Zenci (v. 174/881), İbnü'l-Mübarek, Ebû İshak el-Fezarî (v.188/804), İsmail b. Ayyâş ve onların tabakasından hadis rivayetinde bulunmuştur.⁶²⁶

Kendisinden Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Mülâib (v. 275/889), İbn Ali el-Berbehârî, Abbas ed-Dûrî ve Ebû Zür'a gibi muhaddisler hadis rivayet etmiştir.⁶²⁷ Ebû Sa'd el-İdrisî onun hakkında şöyle demiştir: "Semerkantlı Ebû İshak, cesur, kahraman, düelloocu, güvenilir, Ehl-i Sünneti destekleyen, çok gazve yapan âlim bir kişi idi".⁶²⁸ Ahmed b. Seyyâr (v. 268/ 883) şöyle demiştir: "Ben İshak b. Râhûye'nin bizi onun hakkında bir şeyler yazmamıza teşvik ettiğini gördüm." Onun büyük cesaretli süvarî, saçları kırmızı, Müslüman olmayan Türklere karşı savaştığı söylenmiştir. Semerkant dışındayken Türkler tarafından gizlice arkadan vurularak h. 221/836 yılı Muharrem'in salı gününde katledildiği kaydedilmiştir.⁶²⁹ Onun çeşitli konulardaki rivayetleri hadis kaynaklarında bulunmaktadır.

2.2.10. Muhammed b. İsmail b. Ebû Semîne

Gazi muhaddislerden olan Ebû Abdullah el-Haşimî gibi künyeleri bulunmaktadır.⁶³⁰ O, Mü'temir b. Süleyman (v. 187/803), Ebû Halid el-Ahmer, Süfyân b. Uyeyne, Cerîr b. Abdilhamîd er-Râzî (v. 188/804), Ebû Bekr b. Ayyâş (v. 193/809) ve onların tabakasından hadis rivayet etmiştir. Ebû Semine'den Ebû Dâvûd kendi *Sünen* kitabında, Buhârî ise *Sahih*'inde Ebû Zür'a, Ebû Hâtim ve Buhârî kendi tarih kitabında Musa b. Harun (v. 214-294), Ebû Ya'lâ el-Mevsilî (v. 307/919), Ebû'l-Kasim el-Beğavî (v. 317/929), Muhammed b. Mücedder ve başkaları hadis rivayet etmiştir.⁶³¹ Ebû Hâtim'in "gazvelere çok katılan ve sika/güvenilir olarak nitelediği Ebû Semîne, Tarsus'a giderken h. 230/ 845 yılında, Rebûlevvel ayında vefat etmiştir.⁶³²

⁶²⁶ Bağdadi, *Tarihu Bağdad*, VII, 5, (No:3089); İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, I, 127.

⁶²⁷ İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 69.

⁶²⁸ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemal*, II, 106.

⁶²⁹ Zehebî, *Tarihu'l-İslâm*, V, 518.

⁶³⁰ Zehebî, *Tarihu'l-İslâm*, XVI, 343.

⁶³¹ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, I, 36; Zehebî, *Tarihu'l-İslâm*, XVI, 343.

⁶³² Mizzî, *Tehzibu'l-Kemal*, XXIV, 282.

2.2.11. Ahmed b. İshak b. el-Hüseyin es-Sürmârî el-Buhârî

Kaynaklarda Ahmed b. İshak b. el-Hüseyin es-Sürmârî, imam ve mücahit vasıflarıyla geçmektedir. Buhârâ köylerinden olan Sürmârî ahalisinden olup, İmam Buhârî'nin hocasıdır. O Ya'la b. Ubeyd (v. 209/824), Osman b. Ömer b. Faris'den (v. 209/824), Hudeybiye Gazvesi hakkında, Amir b. Âsım (v. 213/828), Ubeydullah b. Musa (v.213/828)⁶³³ ve onların tabakasından farklı konularda hadis rivayet etmiştir. Sika ravilerden olup şecaat ve cesarette örnek olarak zikredilir. İmam Buhârî ondan namaz, Hz. Peygamber'in sıfatı, Beni İsrail'in beyanı ve Fetih suresinin tefsiri konusunda hadis rivayet etmiştir.⁶³⁴

Gazvelerde bin kişiye değer sayılacak bir düelloleu ile savaşıp onu yendiği anlatılmaktadır.⁶³⁵ Sürmârî 18 men (ağırlık birimi) ağırlıktaki direk (ağırca bir odun) ile savaşıyordu, yaşlanınca onun ağırlığını 12 men olarak düşürmüştür.⁶³⁶ Mahmud b. Sehl el-Kâtib, “Onlar gazvelerin bazısında bir mekânı muhasara etmiş, düşmanın komutanı yüksek bir sahada otururken Sürmârî onu hedefleyip ok atmıştır. Böylece düşman mağlup olmuş ve fetih de gerçekleşmiştir”⁶³⁷ diyerek onun ne denli cengaver bir savaşçı olduğunu anlatmıştır.

Arkasında birçok borç varken h. 242/856 yılında Sürmarî köyünde dünyaya veda etmiştir.⁶³⁸ Borç sahipleri onun malından kalan bir bağ kamışı, onu sevdikleri için 50 dirhemden 100 dirheme kadar satın alarak borcundan düşmüşler. Vefat tarihi olarak h. 250 civarında vefat ettiği de zikredilmiştir.⁶³⁹ Onun hadisçilik yönünden Buhârî'de rivayet edilen altı tane hadisten başka, kaynaklarda az sayıda rivâyetleri ve gazve konusunda yorum olarak kendi görüşleri yer almaktadır.

⁶³³ İbn Hibbân, *Sıkat*, VIII, 481; Ebû Bekr Muhammed b. İsmâîl b. Muhammed el-Endelüsî (v. 636/1239) *el-Mu'lim bi-şüyûhi'l-Buhârî ve Müslim*, thk Ebû abdurrahman Adıl b. Sa'd, Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut ts. s. 390.

⁶³⁴ Kelâbâzî, *Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 25; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemal*, III, 17.

⁶³⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIII, 38.

⁶³⁶ Men, Eski bir ağırlık ölçü birimi, bkz; Kallek, Cengiz “Men” *DİA*, XXIX. s. 105, ss. 105-107.

⁶³⁷ Zehebî, *Tarihu'l-İslâm*, V, 993.

⁶³⁸ Ebû Bekir, *el-Mu'lim bi-şüyûhi'l-Buhârî ve Müslim*, s. 31.

⁶³⁹ Safedî, Salahuddin, *el-Vâfi bi'l-Vefeyat*, VI, 151.

2.2.12. Bakî b. Mahled b. Yezîd el-Kurtubî

2.2.12.1. Hayatı

Künyesi Ebû Abdîrrahmân olan, Bakî b. Mahled Tefsir ve Müsned'iyle meşhur Endülüslü muhaddistir. Doğum tarihi olarak 201/817 yılında doğduğu zikredilmiştir.⁶⁴⁰ Hadis ilmi için çokça seyâhat etmiş olup önce Muhammed b. Îsâ (v. 222/835) Yahya b. Yahya'dan (v. 233/843) hadis dinlemiştir. Sonra ilim tahsili için doğudaki İslam şehirlerine doğru yola çıkan Bakî b. Mahled Mısır, Basra, Kûfe, Medîne, Bağdat gibi ilim merkezlerine seyâhat etmiştir.⁶⁴¹

2.2.12.2. Katıldığı Savaşlar

Kaynaklarda onun yaklaşık 72 savaşa katıldığı zikredilmektedir. Muhtemelen bu gazvelere deniz ve karadaki seyâhatleri sırasında katıldığı ve buradan elde ettiği ganimetlerle geçimini temin ettiğini anlayabiliriz.⁶⁴² Duası makbul, müttaki ve keramet sahibi olan Bakî'nin yanına oğlu esir düşen bir kadının yardım isteyerek geldiği, sonra duasıyla oğul ve annesinin esirlikten müjdeli bir şekilde kurtulup geldiğine dair rivayetler bulunmaktadır.⁶⁴³

2.2.12.3. Hadis Rivayetleri

Ahmed b. Hanbel, İbrahim b. Muhammed Şafîi, Ebû Hayseme Züheyr b. Harb (v. 234/849) Hişâm b. Ammâr (v. 245/859) gibi devrin tanınmış muhaddislerinden hadis rivâyet etmiştir.⁶⁴⁴ Hocalarının sayısı 244'e ulaşmış olup, ondan rivâyet edenler arasında Eyyûb b. Süleyman (v. 320/945), Muhammed b. Ömer (v. 314/899) Hişâm b. Muhammed (v. 317/942) ve onun oğlu Ahmed b. Bakî (v. 344/858) gibi muhaddisler vardır. Yirmi yıl süren bu ilk seyahatinden sonra 244/858 yılları civarında memleketi Endülüs'e dönmüş, bir müddet sonra da on dört yıl süren ikinci uzun seyâhatine çıkmıştır. Babası gibi oğlu da kadı idi; ama kendisinin ne işle meşgûl olduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte ilim tahsili sırasında geçim sıkıntısı çektiği, zaman zaman sokağa atılan lahana yapraklarıyla karnını doyurduğu, kâğıt alabilmek için sırtındaki elbiseyi satmak zorunda kaldığı rivâyet edilmektedir.⁶⁴⁵

⁶⁴⁰ İbn Abdühâdî, *Tabakât Ulemau'l-Hadis*, II, 234.

⁶⁴¹ İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, X, 354.

⁶⁴² Kanbaş, Mahmut Sami, *İlk Üç Asırda Muhaddislerin, Meslekleri ve Geçim Kaynakları*, (yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İstanbul 2007, s. 93.

⁶⁴³ İbn Manzûr, *Muhtasar Tarih-i Dimaşk*, V, 235.

⁶⁴⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, X, 35.

⁶⁴⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIII, 292; Kandemir, M. Yaşar, "Bakî b. Mahled", *DİA*, IV, 541.

Onun hadisle ilgili eserlerinden birinin *el-Müsnedü'l-kebîr* olduğunu bilinmektedir. Rivâyetlerinin ise sahâbî adlarına göre alfabetik olarak sıralandığı ve *el-Musannef* diye de bilinen bu eserinde 1300'den fazla sahâbînin rivayetine yer verdiği söylenmiştir.⁶⁴⁶ Bakî'nin *Müsnedi*, eşsiz bir çalışma olarak övülmüştür. Bu kitap, hadislerin fıkıh konularına göre sıralandığı ilk Müsnedir.⁶⁴⁷

Gazi muhaddis Bakî b. Mahled'in 276/890 tarihinde vefat etmiştir.⁶⁴⁸ Onun yaklaşık 72 savaşa katılmış olduğu söylenmesine rağmen, hangi gazveye katıldığına dair tarih kaynaklarında detaylı fazla bilgilerin olmaması, ravilerin ve gazalar hakkında yazan müelliflerin, asılsız ve abartıcı içerikler uydurmadığını gösterir.

⁶⁴⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, X, 358.

⁶⁴⁷ Ebû Naim Muhammed Reisuddin, *Bakî İbn Mahled el-Kurtubî ve Müslüman İspanya'daki Hadis Edebiyatı Çalışmalarına Katkısı*, Çev: Ahmet Uyar, Erciyes Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü İFD., 2001, S. XI, ss. 409-417; İbnu'l-Faradî, *Tarihu Ulamai'l-Endelus*, I, 92.

⁶⁴⁸ İbnu'l-Faradî, *Tarihu Ulamai'l-Endelus*, I, 109.

3. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Gazi raviler konulu bu tezimizden çıkardığımız sonuçlara intikal etmeden önce, tezi oluşturan bölümleri kısaca özetlemekte fayda görüyoruz: Tezimizde sahâbîlerden 11, tâbiîn döneminden 17, tebeu't-tâbiîn döneminden ise 12 olmak üzere toplam 40 muhaddis hakkında bilgi topladık. Bu muhaddislerin her birinin, hayatı, katıldığı gazveler ve hadisçiliğine dair bilgileri aktardık. Girişte tezle alakalı teknik ve metodik bilgiler verdik. Birinci bölümde gazve ve gazaya ilişkin genel malumat verdikten sonra belli başlı gazi muhaddis olan sahâbîleri tanıttık. İkinci bölümde ise aynı yöntemi izleyerek tâbiûn ve etbâu't-tâbiîn dönemi gazi muhaddislerden öne çıkan bazılarını ifade etmeye gayret ettik. Tezden elde ettiğimiz sonuçları ise çalışmadaki sırasına göre şöyle ifade etmemiz mümkündür:

Gazi muhaddis sahâbîlerin söz konusu edildiği bölümde, sahabenin dahi tamamen masum hatasız insanlar olmadığını, özellikle Cemel, Sıffîn, Tahkim olayları gibi durumlarda sahâbîlerin son dönemlerinde ortaya çıkan fitneler ve savaşlara karışmış olanların veya bu olaylarda tarafsız duranların, olaylar sona erdikten sonra bazı itiraflarına tanık olduk. Mesela bazılarının Muaviye'yi desteklediğine pişman olduğunu, bazılarının da bu olaylar karşısında tarafsız kaldığından dolayı tahassür duyguları yaşadığını müşahade ettik. Bu da bize onları her şeyden önce hatası da sevabı da olabilen birer insan olarak değerlendirmemiz gerektiği sonucuna ulaştırmıştır. Zira itikadımıza göre peygamberler dışında hiç kimse ismet sıfatına sahip değildir. Diğer bir husus da sahabenin “udûl” olma hususiyetinin hadisleri nakille sınırlı olup, dünyevi-siyasi konularda hatalı tutum ve davranışları olabileceğidir.

Gâzi muhaddisler arasında hem önemli idari görevlerde bulunup hem de din alanında çok verimli hizmetler ifa eden ve hatta telif eserler bırakan alimlerden söz edilmiştir. Örneğin Esad b. el-Fırat gibi. Bunlar hem askerlerin moral seviyesini yüksek tutmada, hem de savaş esnasında İslam dinine uygun davranılıp davranılmadığını denetleme görevini de yerine getirmişlerdir.

Siyer ve İslam tarihi açısından hadis ravilerinin aynı zamanda bizzat savaşlara iştirak etmiş olmaları, rivayete konu edilen olayların inandırıcılığı ve gerçekliği açısından ayrı bir öneme sahiptir. Zira Araplar arasında yaygın bir deyim vardır: “Haber vermek gözle müşahade etmek gibi olamaz.” Çalışmamızda bahsi geçen muhaddis raviler gazvelerde bizzat bulundukları için İslam tarihi araştırmaları açısından çok güçlü delil teşkil ederler.

İslam tarihinde silaha sarılıp Ümmü Harâm gibi eşleriyle beraber savaşa katılan kadınların sayısı, erkeklere göre çok daha azdır. Bunu o devirlerdeki sosyal yapı ve kadının statüsüyle izah etmek mümkündür.

Özellikle sahabe döneminden sonra Müslümanların devlet yapısını daha sistematik hale getirmesi, siyasi nüfuz ve menfaat çekişmeleri, yer yer paralı askerler istihdam edilmesi ya da geçimini ganimet yoluyla sağlayan insanların artması gibi nedenlerle savaşa katılan dini eğitim durumu yüksek olan muhaddis âlimlerin sayısı gitgide azalmıştır. Nitekim tabakât ve İslam tarihi kaynaklarında “gazi” lakabı ile tanınan bazı raviler bulunmakta ise de hangi savaşa katıldıkları açıkça kayıtlara geçmemiş ya da bize kadar ulaşmamıştır.

Gazvelerde nice zorluklara rağmen zafer kazanmanın sırrı insan psikolojisi açısından şöyle anlaşılabilir: Sıradan bir insanla savaşçı arasındaki temel fark şudur: Savaşçı karşısına çıkan her şeyi üstesinden gelinmesi gereken bir öğrenme fırsatı olarak görürken, sıradan bir insan ise her şeyi ya şükredilecek ya da inkâr edilecek bir şey olarak görür. Bu psikolojik durum da bize gazveye katılan ravilerden gelen rivayetlerin ne denli önem arzettiğini ve söz konusu ravilerin öğrenme motivasyonlarının çok yüksek olduğunu göstermektedir.

Gazi ravilerin ilk üç asırda gazveye bakış açılarını analiz ettiğimizde onların asıl amacının sadece ganimet, para kazanma, kadınları esir almak, toprak işgal etmek, kâfirlerin zorla Müslüman olması için savaşmak gibi dünyalık elde etmek için gaza yapmadıklarını görmekteyiz. Onlar gönüllü olarak yeryüzünde adaleti egemen kılıp, özgürlüklerin önünde duran engelleri kaldırma niyetiyle savaşmışlardır. Savaşa katılan mücahitlerin birçoğu hayatta kaldıkları sürece elde edilen ganimetlerden verilen paylarla geçimlerini temin etmeleri ise bir zaruretti. Çünkü o zamanlarda henüz maaş sistemi tam yerleşmemişti.

Gazi ravilerin ortak özelliklerinden biri şudur: Onlar Müslümanlara zarar vermeyeceğini ve fitne ateşini körüklememeyeceğine inandıkları durumlarda her doğruyu hiç çekinmeden kendi hayatına mal olsa bile hiç kimseden korkmadan söylemişlerdir.

KAYNAKÇA

- Abdülbâkî, Muhemmed Fuad, *el-Mu‘cemu’l-Mufehres li-Elfâzı’l-Kur’ân*, Dâru’l-Kutubi’l-Mısriyye 1364/1945.
- Abdullah b. Ebu’l-Hakem el-Mısırî, *Siyretü Ömer b. Abdulaziz*, thk. Ahmed Ebid, Âlemü’l-Kütüb, Beyrut 1984.
- Abdülhamid, Muhammed, *es-Sehâfetü’l-Askeriyye*, Darü-Me‘rif Kahire, 1977.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (v. 241/855), *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvût vd. Risâle, Birinci bs., (I-L), yy. 2001/1421.
- Afıfuddin, Ebu Muhammed Abdullah Tayyib b. Abdullah b. Ahmed Ba Mahreme, *Kılâdetü’n-nahr fî vefeyâti a’yânî’d-deh*, Daru’l-Minhac, Cidde 1428/2007.
- Altun, Muhammed Latif, “Evzâî’nin Hayatı ve Fıkıhçılığı” *Batman Üniversitesi İFD*. Yıl 2018, II, S, 2.
- Algül, Hüseyin, *H. Muhammed’in (s.a.v.) Yakını Kıbrıs Şehidi Hala Sultan Ümmü Haram binti Milhan*, Gonca Yay., İstanbul 1985.
- _____, “Ebû Eyyûb” *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1994. X, ss. 123-125.
- Ahatlı, Erdiç, “Şakîk b. Seleme”, *DİA*, İstanbul 2010. XXXVIII, 306.
- Asma Afsaruddin, *İlk Müslümanlar Tarih ve Bellek*, Çev, Deniz Kaynak, Tuti Kitap, Nefes Yay. 2014.
- Assâni, Yusuf Abdulkerim, *Genç Sahabeler*, (Haz. Araştırma Komisyonu) Polen Yay 2006.
- Avcı, Necati, “Esed İbnu’l-Furât Harran’lı Bir Din Adamı ve Komutan”, *Ankara Üniversitesi İFD*, Ankara 2011.
- Avde, Süleyman b. Hamd, *Bedriyyun*, Melik Fahd, Riyad 1438/2016.
- Aydın, Nevzat, “Sünenü’l-Evzâî Adlı Eser Bağlamında Evzâî’nin Rivayet Metodu Üzerine”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, S. III, yy 2009.
- Aydınlı, Abdullah, “Ebü’d-Derdâ”, *DİA*, İstanbul 1994, X, ss. 310-311.
- Aydın, Abdullah, *Zeyd b. Sâbit’in Hadis Rivâyetindeki Yeri*, basılmamış (Yüksek Lisans Tezi) Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Hadis Bilim Dalı 2019.
- Atar, Fahrettin, “Şehid”, *DİA*, İstanbul 2010. XXXVIII, ss. 428-431.
- Baha, Tanman, “Hala Sultan Tekkesi”, *DİA*, İstanbul 1997. XV, ss. 225-226

- Bakkal, Ali, *Komutan Peygamber ve Yetiştirdiği Komutan Sahâbiler*, Rağbet Yay., İstanbul 2016.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, *Tarihu Bağdad*, thk. Beşşar Avvâd, Darü'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 2002.
- Belâzûrî, Ahmed b. Yehya b. Cabir b. Davud el- Belâzûrî, (v. 279/893), *Futûhu'l-Buldân*, Hilal Yay., Beyrut 1988.
- Bilgen, Osman, Buhârî'nin Siyer ve Meğâzî Rivâyetlerine Yaklaşımı, *Sakarya Üniversitesi İFD.*, 2014/ S. 2.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî (v. 256/870), *et-Târîhu'l-Kebîr*, thk. Muhammed Abdulmu'îd Hân, Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniye, (I-VIII), Haydarâbâd 1431/2009.
- _____, *et-Târîhu's-sağîr*, thk. Mahmûd İbrahim Zâyid, Darü'l-Ma'rife, I-II, Beyrut 1986.
- _____, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Halil Me'mun, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2014.
- Bozkurt, Nahide, "Harünürreşîd", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, ss. 258-261.
- Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammâd (v. 393/1003), *es-Sihâh Tacu'l-Lugati ve Sihâhi'l-Arabiye*, thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr, Darü'l-İlmi li'l-Mulayîn, I-IV, Beyrut 1407/1987.
- Cebecioğlu, Ethem, "*Muhammed b. Vâsi'*", *DİA*, Ankara 2020, XXX, 582.
- Dâvûdî, Muhammed b. Ali b. Ahmed Şemsuddin ed- Dâvûdî, (v. 945/1538), *Tabakâtü'l-Mufessirîn*, Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1433/2011.
- Derveze, İzzet, *et-Tefsirü'l-Hadîs, Nüzül Sırasına Göre Kur'an Tefsiri*, Çev. Vahdettin İnce Ekin Yay., İstanbul 1998.
- Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Davud, *el-Ahbârü't-Tıvâl*, Daru İhyai'l-Kitabi'-Arabî, Kahire 1960.
- Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Pınar Yay., İstanbul 2005.
- Ebû Abdillâh, Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî (v. 204/820), *el-Ümm*, eş-Şe'bu Yay., Kahire 1410/1990.
- _____, *Siyeru'l-Evzaî*, reddiye geleneği, Çev. İbrahim İlham, Ankara okulu Yay. Birinci bs., 2021.
- Ebû Bekr, Muhammed b. Cafer el-Haraitî, (v. 327/939) *İ'tilalü'l-Kulûb*, thk Hamdi ed-Demirdaş, Nezzar Mustafa Yay., Mekke 2000.

- Ebû Bekr, Muhammed b. İsmâîl b. Muhammed el-Endelüsî (v. 636/1239) *el-Mu'lim bi-şüyûhi'l-Buhârî ve Müslim*, thk Ebû abdurrahman Adıl b. Sa'd, Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî (v. 275/889), *es-Sunen*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, el-Mektebetu'l-'Asriyye, I-IV, Beyrut ts.
- Ebû Naim, Muhammed Reisuddin, "Bakî b. Mahled el-Kurtubî (v. 276/889) Ve Müslüman İspanya'daki Hadis Edebiyatı Çalışmalarına Katkısı", Çev. UYAR Ahmet *Erciyes Üniversitesi. İFD.*, Sayı: 11 Yıl: 2001, S. XI, ss. 409-417
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî (v. 430/1038), *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, thk Mustafa Abdulkadir, Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2018.
- Ebû Said el-Mısırî, Mavsu'tu *Sefîr li't-Tarihi'l-İslami*, yy. 1432/2010.
- Ebü'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî (v. 103/721), *Tefsîru Mücahid*, thk Muhammed Abdüsselâm Ebü'n-Nîl, Darü'l-Fikir, Mısır 1410/1989.
- Endülüsî, Ebu'l-Hasen Ali b. Abdullah el-Endülüsî (v. 792/1564), *Tarihu kudâti'l-endelüs*, Beyrut 1983.
- Ebü'l-Ferc Abdurrahman b. Ali b. Muhammed b. el-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, thk. Ahmed b Ali, Daru Sadır, Kahire 2000.
- Ebü'l-Abbâs, Muhibbüddîn Ahmed b. Abdillâh b. Muhammed et-Taberî el-Mekkî (v. 694/1295), *er-Riyâdu'n-Nadira fî Menâkıbi'l-Aşera*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, I-IV, İkinci bs., Beyrut 2014.
- Ebû Abdirrahmân Abdullâh b. el-Mübârek b. Vâzih el-Mervezî, (v. 181/797) *Kitâbü'l-Cihâd*, thk. Nezih Hammad, Darü't-Tunisiyye, Tunus 1982.
- Efendioğlu, Mehmet, *Sahabe Anlayışı*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 2019.
- Ekrem, İbrahim, *Halid b. Velid*, el-Ehram Yay., Mısır 1973.
- Erdem, Mehmet, "Hanefî Mezhebinin Önemli Sahâbî Refanslarından Birisi Olarak Hz. Ali", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVI, S. 2. 2011.
- Eren, Mehmet, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, İsam Yay., Ankara 2018.
- Erul, Bünyamin, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, TDV Yay, Ankara 2021.
- _____, "Zeyd b. Sâbit", *DİA*, İstanbul 2013, XIV, ss. 321-322.
- _____, "Tedlîs" *DİA*, İstanbul 2011. XL, 262.
- Esedî, Seyf b. Ömer, *el-Fitne ve Vak'atü'l-Cemel*, thk Ahmed Ratib, Darü'n-Nefais, Beyrut 2008.

- Evzâî, Ebû Amr Abdurrahmân b. Amr b. Yuhmid el-Evzâî (v. 157/774), *Siyer*, Ankara OkuluYay., 2021.
- _____, *es-Sünen-i Evzai*, Çev. Ali Pekcan, Armağan yay., yy. 2012.
- Farc, Muhammed, *Allah'ın Kılıcı Halid*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire. 1998.
- Farc, Muhammed, *el-'Abkâriyyetü'l-askeriyye fî gazvatu'r-rasul*, Daru'l-Fıkri'l-Arabî, Kahire 1998.
- Fâsî, Takiyyüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hasenî el-Fâsî, (v. 832/1429), *el-'İkdü's-semîn fî târihi'l-beledi'l-emîn*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, (I-VII), Beyrut 1998.
- Fayda, Mustafa, *Allah'ın Kılıcı Halid b. Velid*, Çağ Yay., İstanbul 1992.
- _____, "Hâlid b. Velid" *DİA*, İstanbul 1997.
- Faysal, Ahmed Mustafa, *Ashabu'r-Rasûl*, Darü's-Sâbûnî, Kahire 2005.
- Faruk, Ömer, "Fatih Bir Fakih: Ebû Abdullah Esed b. Furât b. Sinan" *Harran Üniversitesi İFD*, Urfa 2012.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, "Ali", *DİA*, İstanbul 1989.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbü'rî (v. 405/1014), *Ma'rifetü Ulumi'l-Hadîs*, thk. es-Seyyid Mu'zam Hüseyin, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, İkinci bs., Beyrut 1977.
- Halîlî, Ebû Ya'lâ Halîl b. Ahmed, *el-İrşâd fî Ma'rifeti 'Ulemâi'l-Hadîs*, I-III, nşr. Muhammed Saîd b. Ömer İdrîs, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1989.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit (v. 463/1071) *Tarihu Beğdad*, thk. Beşşar Avvâd, Darü'l-Kutub, Beyrut 2002.
- Hatiboğlu, Mehmed Said, *Siyasi İctimaî Hadiselerle Hadis Münasebetleri*, OTTO Yay, Ankara 2016.
- Hatiboğlu, İbrahim, "Sa'd b. Ebû Vakkâs", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 374.
- Hına' Muhammed, "Fakih, Mücâhid, Muhaddis İmam Evzaî", *Bağdad Ü. İslam İlimler Fakültesi Dergisi*, Irak 2010.
- Hamidullah, Muhammed, *el-Vesâiku's-siyâsiyye*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 2009.
- İclî, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî (v. 261/875), *Ma'rifetü's-Sikât*, thk. Abdul'alîm Abdul'azîm el-Büstevî, I-II, 1. bs., Medine 1405/1985.

- İbn Abdülber en-Nemerî, *el*, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, Darü'l-Ceyl, Beyrut 1328/1992.
- _____, *Dürer fî ihtisari'l-meğâzî ve Siyer*, thk Şavkî Dayf, Darü'l-Me'arif, Kahire 1403/1982.
- İbn Abdülhâdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed Dimaşkî (v. 126/744), *Tabakâtü Ulemâi'l-Hadis*, thk Ekrem Buşi, Darü'r-Risale, Beyrut 1997.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dimaşkî eş-Şâfiî (v. 571/1176), *Tarihü Dimaşk*, thk. Amr b. Garâme el-'Umrevî, Dâru'l-Fikr, (I-LXXX), yy., 1415/1995.
- İbn Batta, Ebû Abdillâh Ubeydullah b. Muhammed b. Muhammed el-Ukberî (v. 387/997), *el-İbâne 'an Şerî'ati'l-Fırkati'n-Nâciye ve Mücânibetü'l-Fırakî'l-Mezmûme*, thk. Rıza Mu'tî vd., Dâru'r-Râye, (I-IX), Riyad ts.
- İbn Ebî Hâtım, Abdurrahmân b. Muhammed, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Dâru İhya'i-Turasi'l-Arabi, I-IX, Beyrut 1952.
- İbnü'l-'Adim, Ebu'l-Kasım Kemaleddîn Omer b. Ahmed, *Buğyetu't-Taleb fî Tarihi Haleb*, thk. Suheyl Zekkar, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1431/2009.
- İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn Ebû's-Sa'âdât el-Mubârek b. Muhammed el-Cezerî (v. 606/1209), *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadis ve'l-Eser*, thk. Tahir Ahmed vd., Mektebetü'l-İlmiyye, I-V, Beyrut 1399/1979.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (v. 852/1449), *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Mu'avvaz, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, I-VIII, Beyrut 1995.
- _____, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Matba'atü Dâireti'l-Me'ârifî'n-Nizâmiyye, I-XII, Hindistan 1325-1327.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed Ebû Zeyd Veliyyüddîn el-Hadramî el-İşbîlî (v. 808/1406), *Dîvânü'l-Mübtede'i ve'l-Haber fî Târîhi'l-Arabi ve'l-Berber ve men Âsarahüm min Zevîş-Şe'ni'l-Ekber*, thk. Halil Şahâde, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1988/1408.
- İbn Halfûn, Ebû Bekr Muhammed b. İsmail, *el-Muallim bi-Şuyûhi'l-Buhârî ve Müslim*, thk Ebû Abdurrahman Adil b. Sa'd, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî (v. 681/1282) *Vefayâtu'l-A'yan ve Enbâü Enbâi'z-Zaman*, thk İhsan Abbas, Daru Sadr, Beyrut 1931.

- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, (v. 456/1064) *Cevâmiu's-Sîre*, thk. İhsan Abbas, Darü'l-Meârif, Kahire 2019.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (v. 354/965), *es-Sikât*, thk. Muhammed Abdulmu'îd Han, Dâiretü'l-Me'ârifî'l-Osmâniye, (I-IX), Birinci bs., Haydarâbâd 1973/1393,
- _____, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahlâru'l-hulefâ*, thk. Aziz Bey vd., el-Kütübü's-Sekâfiyye, I-II, Üçüncü Baskı, 1997/1417, Beyrut.
- _____, *Meşahiru Ulemâi'l-Emsar*, thk Marzuk Ali, Darü'l-Vefa, Mansure 1991.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî (v. 218/833), *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk, Mustafa Seka, Mustafa el-Babî el-Halebî Yay, Mısır 1955.
- İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kuraşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (v. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XV, Dâru'l-Fikr, yy. 1986.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî (v. 273/887), *es-Sünenü*, thk. Muhammed Abdülbakî, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, I-II, yy., ts.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî (v. 711/1311), *Lisanu'l-Arab*, Darü'l-Hadis, Kahire 2013.
- _____, *Muhtasaru Târîhu Dımaşk li-İbn Asâkir*, thk. Ruhiyye en-Nehhâs I-XXIX, vd., Dımaşk 1402/1984.
- İbn Mencûye, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Yezdî el-İsfahânî (v. 428/1036) *Ricâlü Sahîhi Müslim*, Darü'l-Kutub el-İlmiyye 2006.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (v. 230/845), *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, Çev. Adnan Demircan Siyer Yay. 2015.
- _____, *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, thk. Muhammed Abdulkadir, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, (v. 630/1233), *Usdü'l-Ğabe fi M'erifetu's-Sahabe*, thk Muhammed İbrahim, Muhammed Ahmed, Darü'l-Fikir, Beyrut 1989.
- _____, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I-X, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Birinci Baskı, Beyrut 1417/1997.
- İbnu'l-Ebâr, *el-Hulletu's-Seyrâ'*, thk. Huseyn Mûnis, Darü'l-Mearif, Kahire 1985.

- İbnu'l-Faradî, Abdullah b. Muhammed el-Ezdî, *Tarihu Ulamai'l-Endelus*, Hancı Yay, Kahire 1988.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (v. 597/1201), *el-Muntaẓam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem* thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ', Mustafa Abdulkâdir Atâ', I-XIX, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1412/1992.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Nuhammed b. Muhammed b. Yusuf (v. 833/1429), *Gâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ'*, Mektebetü İbn Teymiye, yy., I-III, 1351/1932.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed el-Hanbelî (v. 1089/1679), *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, thk. Abdülkâdir el-Arnaût-Mahmûd el-Arnaût, Dâru İbn Kesîr, I-XI, Beyrut 1986-1993.
- İbnü'l-Murtazâ, el-Mehdî-Lidînillâh Ahmed b. Yahyâ b. el-Murtazâ (v. 840/1437) *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, Beytü'l-Yasimin, Lübnan 2016.
- İslam Araştırmaları Komisyonu, *İslam Tarihi*, Gözden Geçiren: Ahmed Ağırakça, Mütercim Ayhan Çakıroğlu, Beka Yay., İstanbul 2012.
- İzzet Iyd, Halid er-Rabat, *el-Câmi' li-'Ulûmi İmam Ahmed*, Darü'l-Felah, Kahire 2009.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-fazl el-Kâdî İyâz b. Mûsa el-Yahsubî (554/1160), *Tertîbu'l-Medârik*, thk. Abdulkadir es-Sahravî, el-Muhammediyye Yay., Mağrib 1970.
- Kafadar, Cemal, "Gaza", *DİA* İstanbul 1996. ss. 427-429.
- Kahraman, Nazan, "Kore Gâzileri Üzerine Nitel Bir Çalışma: Merzifonlu Kore Gâzileri" ("Gâzî" ve "Şehit" kavramları üzerine), *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, Mayıs 2020, XV, S. 25, ss. 3606-3608.
- Kandehlevî, Muhammed Yusuf, *Hayatü's-Sahâbe*, thk Beşşar Avvâd, Müessetü'r-Risâle, Beyrut 1999,
- _____, *Hayatü's-Sahâbe*, Çev. Sıtkı Güllü Divan Yay., İstanbul 1991.
- Kandemir, M. Yaşar, "Ümmü Harâm" *DİA*, İstanbul 2012.
- Kanbaş, Mahmut Sami, *İlk Üç Asırda Muhaddislerin, Meslekleri ve Geçim Kaynakları*, (yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İstanbul 2007.
- Kal'acî, Muhammed Revvâs, *Mevsû'atü fîhi 'Abdillâh b. 'Ömer*, Beyrut 1406/1986.
- Karaman, Hayrettin, vd. *Kur'an Yolu Tefsiri*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2020
- Karataş, Mustafa, *Hadislerin Sayısı*, Nûn Yay. İstanbul 2008.
- Kâşgarlı, Mahmud, *Divânü Lugati'Türk*, Haz. Fuad Bozkurt, Salon Yay., 2017.

- _____, *Türki Diller Dîvanı*, Teklimakan Uygur Yay., İstanbul, 2008.
- Kelâbâzî, Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Buhârî, *Ricâlü Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdullah el-Leysî, Dâru'l-Ma'rife, I-II, Beyrut 1987.
- Kuyucu, Ramazan, *Hiz. Ali'nin Hadis Rivayetlerindeki Yeri (Kütübi's- Sitte Özelinde)* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Hadis Ana Bilim Dalı, Elâzığ 2019.
- Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî (v. 179/795), *Muvatta'ü'l-İmam Mâlik*, thk Muhammed Fuad, İhyau't-Turas el-Arabi yay, Beyrut 1985.
- Muhammed b. Ahmed el-Mağribî (v. 333/945), *Tabakâtü 'Ulemâ'î İfrîkıyye ve Tûnis*, Darü'l-Kitabi'-Lübnanî, Beyrut 1985.
- Mardin, Şerif, *Din ve ideoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul 1990, Dördüncü bs.
- _____, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yay., İstanbul 2006.
- Mervezî, Muhammed b. Nasr, Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. Yahyâ el-Mervezî (v. 294/906), *es-Sünne*, thk. Abdullah b. Muhammed el-Busayrî, Dâru'l-Âsime, Birinci bs. Riyad 1422/2001.
- Mevsılî, Şehâbuddin Ahmed b. Muhammed, *Mehâsinü'l-Mesâ'î fî Menâkıbî'l-İmâm Ebî 'Amr el-Evzâ'î*, Beyrut 1406/1985.
- Mizzî, Yusuf b. Abdurrahmân, Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf el-Mizzî (v. 742/1341), *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ'î'r-Ricâl*, thk Beşşar Avvâd, Risale, (I-XXXV), Beyrut 1980.
- Mahfûz, Muhammed, *Terâcimü'l-Müellifine't-Tûnisiyyîn*, Darü'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1994.
- Müberred, Ebû'l-Abbas Muhammed b. Yezîd (v. 285/900), *el-Kâmil fî'l-Lügati ve'l-Edeb*, thk. Muhammed Ebû'l-Faddl İbrahim, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, (I-IV) Üçüncü bs., Kahire 1417/1997,
- Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî. *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, I-V, Beyrut 1955.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî (v. 303/915), *el-Müctebâ mine's-Sünen*, thk. Abdulfettah Ebû Gudde, Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, I-IX, İkinci bs., Halep 1406/1989.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî (v. 676/1277), *Tehzibü'l-Esma' ve el-Luğat*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1431/2009.

- _____, *el-Minhâc fî Şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, (I-XVIII), Beyrut 1392/1972, İkinci Baskı.
- Önkal, Ahmet, *Bir Siyer Kaynağı Olarak Buhârî: Kitâbü'l-Meğâzî Örneği*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, Elâzığ 2016.
- _____, "Ebû Ubeyde b. Cerrâh", *DİA*, İstanbul 1994, X. ss. 249-250.
- Ötkür, Abdulkerim, *Uyanan Zemin*, Akçuk Çölünde Bölümü, M.E.B. Yay., Şincan, 2004.
- Öğüt, Salim, "Evzâî" *DİA*, İstanbul 1995, XI, ss. 546-548.
- Özaydın, Abdülkerim, "Asr-ı Saâdet" *DİA*, İstanbul 1991.
- Öz, Mustafa, "Ali Evlâdı", *DİA* İstanbul 1989, II. 392.
- Özdemir, Veysel, "Buhârî'nin Meğâzî Rivâyetlerinde Tesâhülünün Olup Olmadığı ile İlgili Değerlendirmeler". *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 18, S. 58. (Kış 2014).
- Sem'anî, Ebû Sa'd Abdulkerim b. Muhammed es-Sem'anî, *el-Ensab*, Dairetü'l-Me'arif Yay, Heyderabad 1962.
- Safedî, Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî (v. 744/1363), *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, Dâru İhyâi't-Turâs, Beyrut 2000.
- Saîdî, Suûd b. İyd, *Ehadîsü'l-Vâride fî Fedâilü's-Sahâbe*, Melik Fehd Yay. Medîne 1428/2007.
- Sallâbî, Muhammed Ali, es-Sallâbî, *Ali b. Ebî Tâlib*, Darü'r-Ravze, İstanbul 2017.
- _____, *Tarihü'l-hulefai'r-raşidin*, Darü İbn Kesir, Beyrut 2015.
- _____, *ed-Devleti'l-Umeviyye*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 2013.
- _____, *Siyer-i Nebi*, Çev Mustafa kasadar, Şerafettin Şenaslan, Ravza Yay, İstanbul 2017.
- Sandıkçı, Kemal, *İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis*, Ensar Yay, İstanbul 2019.
- Saylan, İbrahim, *Hadisleri Anlama Yöntemi Olarak Esbâb-ı Vurûd*, TDV Yay., Ankara 2021.
- Seyyar, Ali, *Yıldızlar Engel Tanımaz*, Rağbet, İstanbul 2011.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî (v. 654/1256), *Mir'âtü'z-zamân fî târihi'l-a'yân*, thk. Muhammed Berakât ve diğerleri, Dâru'r-Risâti'l-Âlemiyye, I-XXIII, Suriye 1434/2013.
- Sırma, İhsan Süreyya, *Müslümanların Tarihi*, Beyan Yay., İstanbul 2014.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (v. 911/1505), *Tabakâtü'l-Huffâz*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, Beyrut 1403/1982.

- Şahin, Musa Şahin Laşin, *Fethu'l-Mün'im Şerhu Sahihu'l-Müslim*, Daru's-Şuruk, Kahire 2002.
- Şahyar, Ayşe Esra, *Seyahat ve Rivayetleriyle Hanım Sahâbiler*, Akdem, İstanbul 2015.
- Şakir, Mahmud *Gökteki Yıldızlar 70 Öncü Sahabe*, Haz., Mustafa Ağırman, Ravza Yay. İstanbul 2015.
- Şirâzî, Ebû İshak Muhammed b. Ali, (v. 476/183), *Tabakâtü'l-Fukahâ*, tahk. İhsan Abbas, Dârü'r-Râidi'l-Arabî, Beyrut: 1970.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî (v. 360/971), *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, thk. Hamdi b. Abdulmeccid es-Silefî, Mektebetü İbn Teymiye, I-XV, Kahire 1415/1994.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (v. 310/923), *Târîhu't-Taberî*, Dâru't-Türâs, I-XI, Beyrut 1387/1967.
- Taşagıl, Ahmet, "Talas Savaşı" *DİA*, 2010 İstanbul XXXIX. 501.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî (v. 204/819), *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, (I-VI), Mısır 1419/1999.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî (v. 279/892), *el-Câmiu'l-Kebîr*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, (I-VI), Beyrut 1998.
- Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV Yay. 1989 Ankara.
- Uludağ, Sülayman, "Hasan-ı Basrî", *DİA*, İstanbul 1997.
- Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî el-Eslemî el-Medenî, *Fütûhu's-Şâm*, Darü'l-Kutub el-İlmiyye Yay, Beyrut 2005.
- _____, *el-Meğâzî*, thk. Marsden Jones, Dâru'l-A'lemî, (I-III,) Üçüncü Baskı, Beyrut 1409/1989.
- _____, *Kitab'r-Ridde*, thk Yahya el-Cebûrî, Dâru'l-Ğarb, Beyrut 1990.
- Vekî', Ebû Bekir Muhammed b. Halef b. Hayyân Vekî' ed-Dabbî (v. 306/918), *Ahbârü'l-Kudât*, thk. Abdulaziz Mustafa el-Merâğî, Âlemü'l-Kütüb, (I-III,) Beyrut 1366/1947.
- Yazıcı, Nesimi, *İlk Türk İslâm Devletleri Tarihi*, TDV Yay., Ankara 2020.
- Yıldırım, Muhammed Emin, *Sempozyum Bildirileri*, "Bir Âlim Bir Eser İbn Sa'd ve Tabakât", Siyer Yay., İstanbul 2014.
- Yılmaz, Muhammet, "Tarsus'a Gelen İlk Türk Hadis Âlimi Abdullah b. el-Mübarek", *Çukurova Üniversitesi İFD*, Adana 2011.
- Yılmaz Hayati, "Zâide b. Kudâme" *DİA*, İstanbul 2013, XLV, 103.

Yiğit, İsmail, *Emeviler*, TDV Yay. Ankara 2016.

Yiğit, İsmail, “Emevîler” *DİA*, 1995 İstanbul, XI, s. 87. ss. 87-104.

Yücel, Ahmed, *İslâm Kaynaklarında, Geleneğinde ve Günümüzde Cihad*, Sempozyon Kıtıplığı, Kuramer Yay., İstanbul 2016.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârûkî ed-Dımaşkî (v. 748/1348), *Tezkiretü'l-Huffâz*, thk. Zekerıyya Ümeyrât, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1998.

_____, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Müessesetü'r-Risâle, (I-XVIII), Beyrut 1985.

_____, *Ma'rifetü'l-kurrâ' el-kıbar*, ,Darü'l-Kütüb el-İlmiyye Yay Beyrut 1997

_____, *el-Muîn fî Tabakâti'l-muhaddisîn*, thk. M. Saîd b. Besyûnî Zağlûl, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1998.

_____, *Mizanü'l-İtidal fî Nakdir'-Rical*, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2008.

_____, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut 1996.

Zebîdî, Muhammed Abdürrezzâk el-Huseynî Ebu'l-Feyz Murtazâ (v. 1205/1791). *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kāmûs*. I-XL, Kuveyt: Dârü'l-Hidaye, 1421/2001.

Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî, (1893-1976) *A'lâm*, Darü'l-İlim, yy 2002.

İnternet siteleri;

TDK <https://sozluk.gov.tr/> erişim tarihi. 2022.3.19

<https://modoe.com/search?search=%D8%BA%D8%B2%D9%88%D8%A9>

<https://tafsir.app/> . (2021.11.02.)

<https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-ubeyde-b-cerrah>

EKLER

Rasım 1: Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın kendi adıyla anılan köydeki caminin içinde bulunan sandukası – Beysân / Ürdün ⁶⁴⁹

Resim 2: Hâlid b. Velîd'in Humus'taki cami ve türbesini gösteren XIX. yüzyıl sonlarına ait bir fotoğraf (İstanbul Ü. Ktp., *Albüm*, nr. 90424)

⁶⁴⁹ <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-ubeyde-b-cerrah>

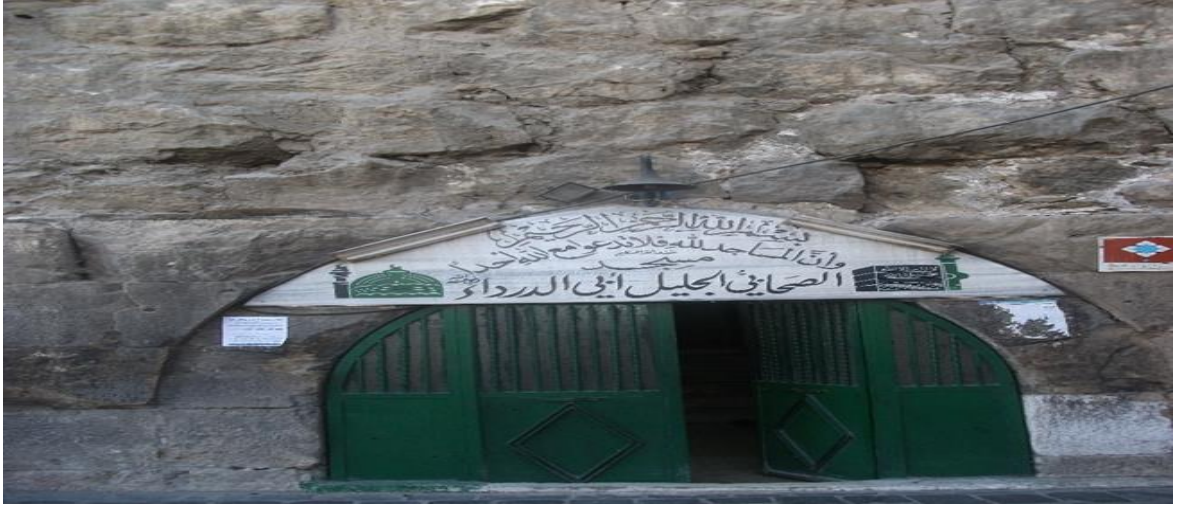
Resim 3: Hâlid b. Velîd'e ait olduğu söylenen kılıç ve kını (TSM, Mukaddes Emanetler, Envanter nr. 21/147)⁶⁵⁰

Resim 4: Hala Sultan Tekkesi – Larnaka / Güney Kıbrıs⁶⁵¹

⁶⁵⁰ <https://islamansiklopedisi.org.tr/halid-b-velid>

⁶⁵¹ Baha, Tammam, “Hâla Sultan” *DİA*, 1997 İstanbul, XV, 226.

Resim 5: Dımaşık methafü'l-vatanî'daki Ebû'd-Derdâ'nın kabri.

Resim 6: İstanbul Eyup Sultan civarındaki Ebü'd-Derdâ'nın Türbesi⁶⁵²

⁶⁵² Tasavvuf ehlinin her yerde büyükleri hatırlatmak için yaptığı sembolü diye açıklamak uygun olabilir

Resim 5: Eyüp Sultan Camii ve onun türbesi– Eyüp / İstanbul⁶⁵³

Resim 6: Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin kabri'ne gelenler ve yanındaki cınar ağaçları.⁶⁵⁴

⁶⁵³ https://tr.wikipedia.org/wiki/Ebu_Eyy%C3%BBb_el-Ensar%C3%AE

⁶⁵⁴ https://www.google.com/url?sa=i&url=http%3A%2F%2Fturkiyenintarihieserleri.com%2F%3Foku%3D605&psig=AOvVaw0D1vk0krifx31P7pI7aP6G&ust=1620115967139000&source=images&cd=vfe&ved=2ahUKEwjo__2iK3wAhV48rsIHxJqBfYQr4kDegUIARDUAQ

Resim 7: Uluslararası etkinlik meydanına dönüşen Eyüp Sultan.⁶⁵⁵

Resim 6: Irak'taki 1300 sene önce yapılan birkaç tarihi meşhur büyükler de bulunan Hasen el-Basri mezarlığı.⁶⁵⁶

⁶⁵⁵ Kaşgardaki barın şehitlerini hatırlamak için yapılan basın açıklaması ve diğer etkinlikler (2021.4.05)

⁶⁵⁶ www.aljazeera.net مهددة بالعراق للمسلمين مقبرة أقدم.. والسياب والفرزدق العدوية ورابعة البصري الحسن رفات ضم (2021.10.15.) بالتجريف

Resim 8: Abdurrahman b. Avf'a izâfe edilen mezar – Pervari/Siirt⁶⁵⁷

Resim 9: Hz. Ali'nin kılıçlarından biri ve bu kılıçtan bir detay (Topkapı Sarayı Müzesi, Mukaddes Emanetler, nr. 31/138⁶⁵⁸)

⁶⁵⁷ <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdurrahman-b-avf>

⁶⁵⁸ <https://islamansiklopedisi.org.tr/ali-b-ebu-talib>

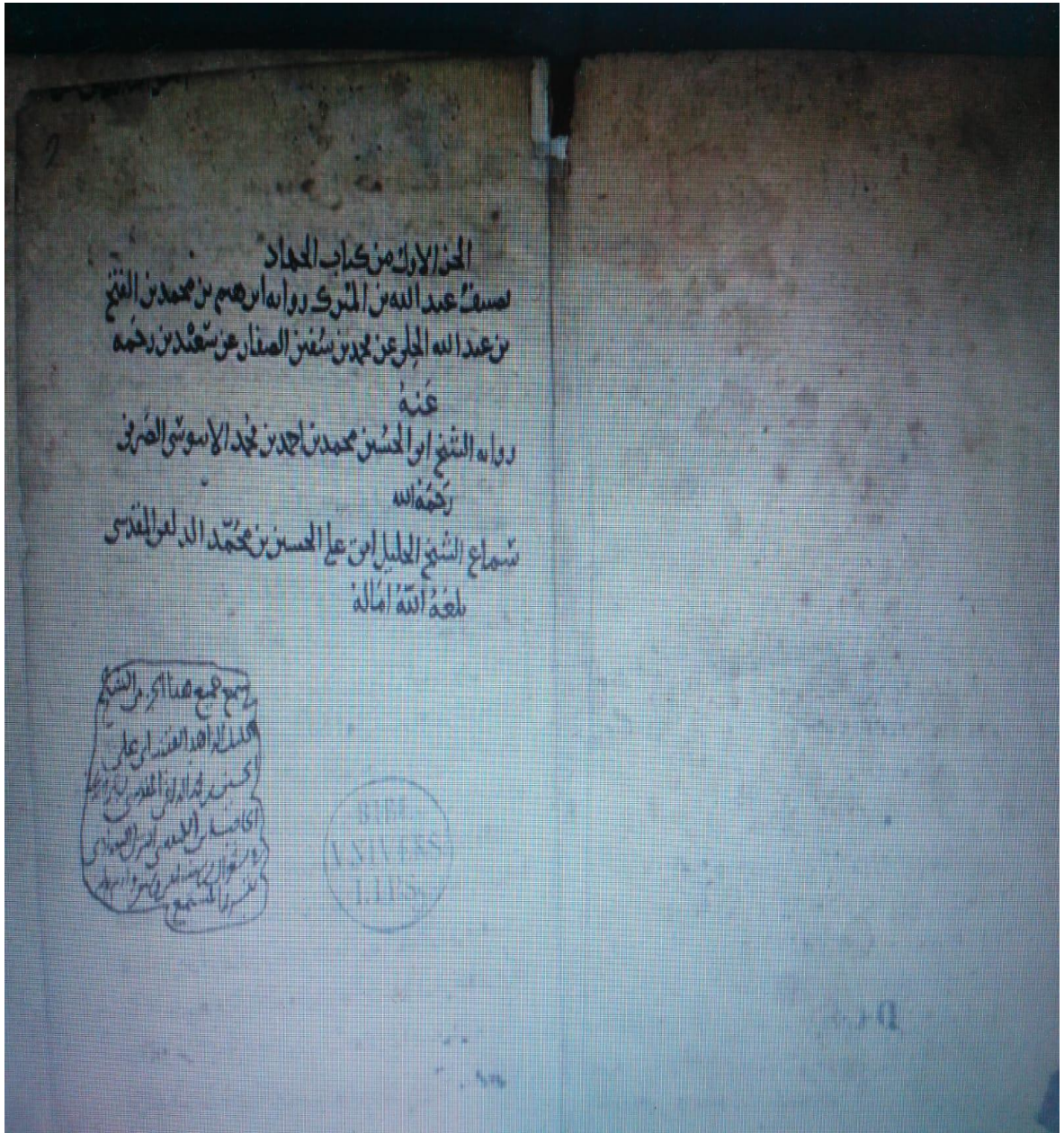

Resim10: İmam Evzai Sınır bekçiliği yapan köy ve onun kabri olduğu camii⁶⁵⁹

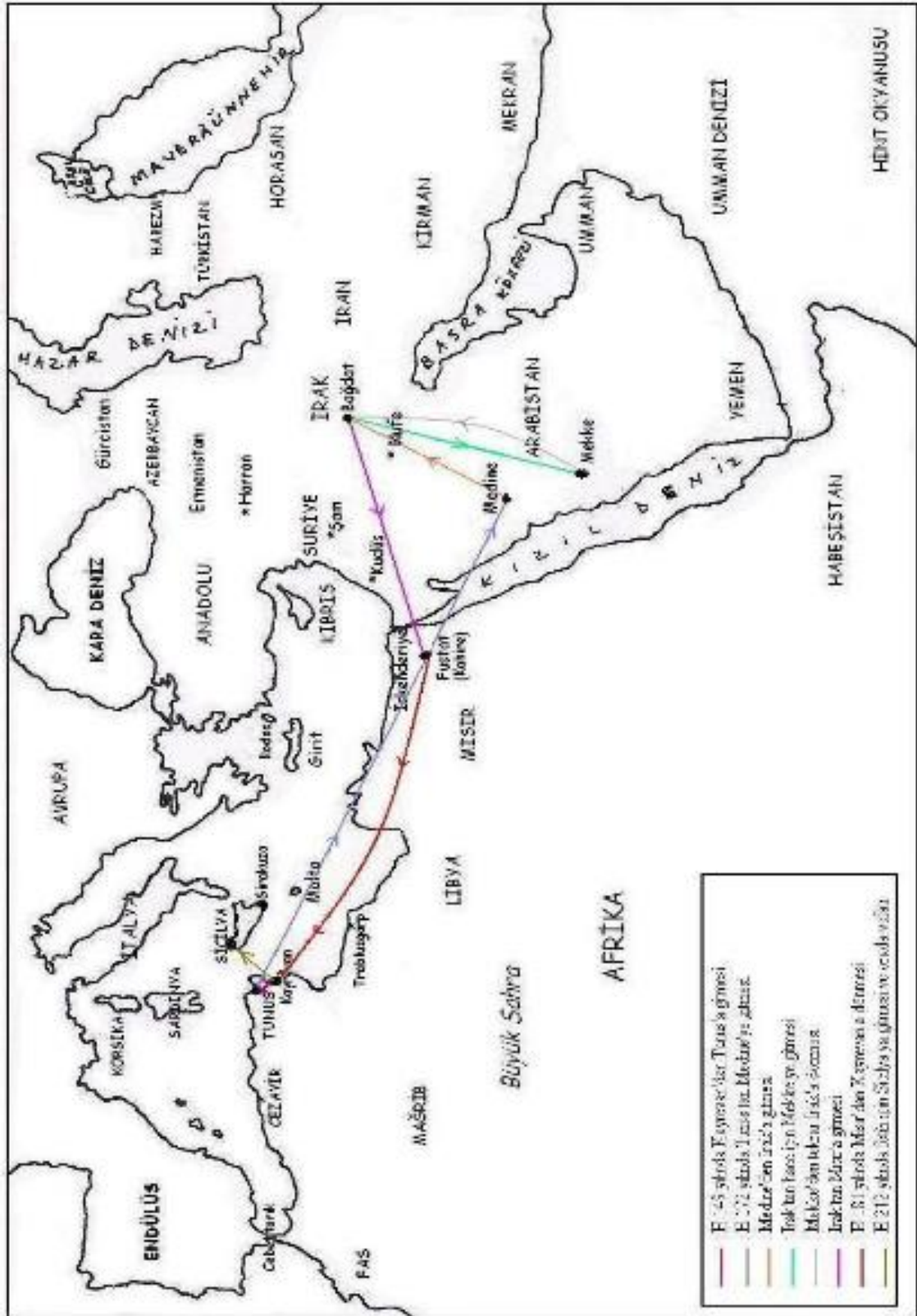
Şekil 11. İbnü'l-Mübârek'in seyahat ettiği beldeler

⁶⁵⁹ https://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%B9%D8%A8%D8%AF_%D8%A7%D9%84%D8%B1%D8%AD%D9%85%D9%86_%D8%A7%D9%84%D8%A3%D9%88%D8%B2%D8%A7%D8%B9%D9%8A

Resim:12 Kitabü'l-Cihâd'ın Kapağı (Mektebetü Muhammed b. Türkî et-Türkî)⁶⁶⁰

⁶⁶⁰ Türkoğlu, Hamdi Abdullah B. *El-Mübârek Ve Hadis İlmindeki Yeri* (basılmamış Doktora Tezi) Bayburt Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, 2019 s. 273.

Harita 12: Esed b. Furat'ın seyahat ettiği ülke ve şehirler⁶⁶¹

⁶⁶¹ Coşkun, Ayşe, *Esed b. Furat'ın Hayatı ve Hadisçiliği*, s. 67.

Resim 13: Esed b.el-Fırat fetih ettiği Sicilya adası⁶⁶²

⁶⁶² [www.google.com/harita/ arama /Sicilya](http://www.google.com/harita/arama/Sicilya).